

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi

Senûsîler

On Üçüncü Asrın En Büyük Mütefekkir-i İslâmîsi
Seyyid Muhammed es-Senûsî Abdülhamîd ve
Seyyid Muhammed el-Mehdî ve Asr-ı Hamîdî'de
Âlem-i İslâm ve Senûsîler

Bütün Eserleri: 13

Hazırlayan: Mustafa Zahit Öner

ŞEHBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMED HİLMİ, (1865 Filibe-1914 İstanbul). Doğum yeri nedeniyle 'Filibeli', babasının konsolosluk görevi nedeniyle 'Şehbenderzâde' diye anılır. İlköğrenimini Filibe ve İzmir'de tamamladıktan sonra Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) bitirdi. Bir süre Posta ve Telgraf Nezareti ile Düyûn-ı Umûmiye'de (Umûmî Borçlar İdaresi) çalıştı. Siyasi sebeplerden dolayı kaçtığı Mısır'da *Çaylak* gazetesini çıkardı. Gizlice döndüğü İstanbul'da yakalanınca Fizan'a sürüldü (1901). II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü (1908). Darülfünûn'da felsefe dersleri verdi. *İkdam* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde yazdı; *İttihad-ı İslâm* isimli gazete ile sonradan gazeteye dönüştürülecek olan *Hikmet* dergisini çıkardı (1910). *Hikmet* gazetesi İttihatçılar tarafından kapatılınca Şehbenderzâde de Bursa'ya sürüldü. İttihatçılar tarafından defalarca kapatılan *Mübahese*, *Coşkun Kalender*, *Münakaşa*, *Kanat* ve *Nimet* adlarında kısa süreli gazete ve dergiler yayınlamaya devam etti. Yazılarında Şeyh Mihrüddin Arusi, Coşkun Kalender, Kalender Gedâ, Özdemir imzalarını da kullandı. Adını daha çok felsefi tartışmaları ve maddecî düşünceye yönelttiği eleştirilerle duyurdu. Öldüğünde ardında başta *Tarih-i İslâm* (İkinci cilt) olmak üzere pek çok değerli eser bıraktı.

Büyüyenay Yayınları tarafından yayınlanan eserleri: *A'mâk-ı Hayâl-Râcî'nin Hâtıraları* (2016), *Bâtınîler-İblis Behmen* (2016), *Yirminci Asırda Âlem-i İslâm ve Avrupa Siyaseti* (2014), *Beşeriyetin Fahr-i Ebedîsi Nebîmizi Bilelim ve Cihad-ı Ekber'e* (2017). *Gençlere: Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz? ya da Darülfünûn Efendilerine* (2017), *Bütün Hikâyeleri* (2018), *Ruh Hallerinin İlmi-İlm-i Ahvââlî-Ruh* (2019), *Allah'ı İnkâr Etmek Mümkün müdür yahut Huzur-ı Fende Mesâlik-i Küfür* (2019), *Üss-i İslâm- İslâmî Hareketlere Dayanan Yeni Akâid İlmi* (2021), *Öksüz Turgut* (2021), *İnsanlık Âlemi-Akvâm-ı Cihân* (2021), *Yunus Emre* (2021).

MUSTAFA ZAHİT ÖNER, 1996 yılında Eskişehir'de doğdu. Üniversiteye kadar ki eğitimini Eskişehir'de tamamladı. 2014 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İnşaat Mühendisliği bölümünü kazandı. Tarihe ve Osmanlı Türkçesi'ne olan merak ve ilgisi üzerine bu alanda da eğitim almak amacıyla 2016 yılında Eskişehir Anadolu Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğrenim görmeye başladı. 2018 yılında İnşaat Mühendisliği Bölümü'nden mezun oldu. Tarih Bölümü'nde ise öğrenimine devam etmekle birlikte özellikle Osmanlı Tarihi, Yakın Tarih ve Osmanlıca eserler üzerinde çalışmalar yapmaktadır.

Yayınlanmış Eserleri:

- *Lozan Sulh Muâhadenâmesi Osmanlıca Metin ve Çevirisi*, DBY Yayınları, İstanbul 2020.
- *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti*, DBY Yayınları, İstanbul 2020.
- *Daima Hilekâr -Fransız Bir Gazetecinin Gözünden Yunan İdealleri ve Propagandaları-*Mütercim: Ali Reşad, DBY Yayınları, İstanbul 2020.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi

Senûsîler

ve

On Üçüncü Asrın En Büyük Mütefekkir-i İslâmîsi
Seyyid Muhammed es-Senûsî

Abdülhamîd ve Seyyid **Muhammed el-Mehdî**

ve

Asr-ı Hamîdî'de Âlem-i İslâm ve Senûsîler

Bütün Eserleri: 13

Notlandıran ve Hazırlayan
Mustafa Zahit Öner

**Karanlık
hep
vardır,
çalayan
ışığıdır.**

BÜYÜYENAY YAYINLARI
İskenderpaşa Mahallesi
Kıztaşı Cad. Açıklar Sokak
No: 15, Kat: 2
TR-34080 Fatih - İstanbul
Tel. - Faks: 0212 533 18 11
www.buyuyenay.com

Büyüyenay Yayınları: 424
Bütün Eserleri: 13

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi
Senûşiler ve On Üçüncü Asrın En Büyük
Mütefekkir-i İslâmîsi Seyyid Muhammed es-Senûsî

Notlandıran ve Hazırlayan
Mustafa Zahit ÖNER

Yayın Yönetmeni
Mustafa Kirenci

Kapak Tasarımı
Davut Köse

Mizanpaj
DBY Ajans

Baskı

Ana Basın Yayın Gıda İnş. San. ve Tic. A. Ş.
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. 2622. Sok.
Güven İş Merkezi, No: 6/13 Bağcılar/İstanbul
Telefon: 0212 446 05 99 • Fax: 0212 422 79 29
Matbaa Sertifikası No: 20699

1. Baskı

İstanbul, Eylül 2021
ISBN 978-625-7608-13-8
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 46372

© Bu kitabın tüm yayın hakları "Büyüyenay Yayınları"na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metnin, gerek görsel malzemenin yayınevinden izin alınmadan herhangi bir yolla çoğaltılması, yayımlanması ve dağıtılması 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturur.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)
Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Senûşiler ve
On Üçüncü Asrın En Büyük Mütefekkir-i İslâmîsi
Seyyid Muhammed es-Senûsî,
ISBN 978-625-7608-13-8 Ebat: 13,5 x 21,0 cm 147 s.
1. Tarih 2. Afrikada Tarikatlar 3. Siyasi Tarih

İçindekiler

Kısaltmalar	7
Sunuş	9

Birinci Kısım

Seyyid Muhammed es-Senûsî ve Senûsiler

Mukaddime: Afrika'da Tarikatlar • Tarikatların Ehemmiyet ve Vezâifi • Arûsiler, İsevîler ve Senûsiler	17
---	----

Birinci Mebhas:

Senûsî Cemiyetinin Sûret-i Teşekkülü

Seyyid Muhammed Senûsî'nin Terceme-i Hâli • İmâl ü Ââmali • Mezheb, Tarikat	42
---	----

İkinci Kısım

Muhammed el-Mehdî ve Abdülhamîd-i Sâni

Âlem-i İslâm'da Vukûât-ı Mühimme • İttihâd-ı İslâm Fikrinin İki Sûreti • Târihte Görülen "Tezâd ü Muâkese" • Bir Mukâyese	73
---	----

Fransızların Endişe ve Tereddüdü • Sahrâ-yı Kebîr • Afrika-yı Vasatî'de Muharebe • Tuat ve Vâdây Urbânî • Tevânk ve Tibûlar • İlk Heyât-ı Keşfiye • Mütemehdî • Âsâr-ı Acz • Afrika'nın Mukâsesesi	96
--	----

Târîhe Bir Nazar • Akvâm-ı Sâmiye Arasında bir Mukâyese • Yahûdilerce Mesîh • Afrika-yı Vasatî'nin İlgâli • Seyyid Mehdi'nin Vefâtı • Abdülhamîd'in Hal'i • İstikbâl ve Netice	117
--	-----

İntibâh-ı İslâm • Genç Müslümânlar • Ümid ve İstikbâl	131
---	-----

Lugat	139
-------------	-----

Kaynakça	143
----------------	-----

Dizin	145
-------------	-----

Kısaltmalar

b.	bin (oğlu)
bkz.	bakınız
c.	cilt
d.	doğum tarihi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	Hazırlayan
Hiz.	Hazreti
ö.	ölüm tarihi
r.a.	radıyallâhu anh
s.	sayfa
s.a.v.	sallallâhü aleyhi ve sellem
str.	satır
v.	vefat tarihi

Sunuş

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi Efendi'yi neşir hayatında olup da duymayan yoktur diyebiliriz. Ahmed Hilmi Efendi, Osmanlı'nın son dönem önde gelen İslâmcı düşünür ve fikir adamlarından biridir. Bununla beraber kelâm, tasavvuf, tarih, siyaset, felsefe, şiir, roman, tiyatro gibi birçok sahada kalem oynatmış önemli bir isim olmakla beraber birçok kitabı ve makalesi de neşredilmiştir. Ayrıca neşredilmeyen kitapları da vardır.

İşte yayına hazırladığımız “*Senûsiler ve On Üçüncü Asrın En Büyük Mütefekkir-i İslâmîsi Seyyid Muhammed es-Senûsî, Abdülhamîd ve Seyyid Muhammed el-Mehdî ve Asr-ı Hamîdî'de Âlem-i İslâm ve Senûsiler*” adlı bu eser, önce *İkdâm*'da makâlât-ı mahsûsa şeklinde yayınlanmış sonrasında da kitap olarak neşredilmiş olup Filibeli Ahmed Hilmi Efendi'nin ilk neşredilen kitabı olma özelliğini taşımaktadır (1909). Ayrıca bu eser, Filibeli Ahmed Hilmi Efendi'nin 1901'den II. Meşrutiyet'in ilânı sonrasına kadar 8-9 sene sürgünde bulunduğu Fizan'da bizzat gördüğü, şahit olduğu ve birinci ağızdan duyduğu bilgileri içermesi açısından hem Kuzey Afrika ahalisi hem oradaki Osmanlı'nın durumu hem de Senûsiler ile tarikatların ehemmiyet ve vazifelerine ışık tutması bakımından da son derece öneme sahiptir.

Kitap, iki kısım üzerine tesis edilmiş olup 124 sayfadan mürekkeptir. Birinci Kısım, öncelikle Afrika'daki tarikatlar hakkında bir mukaddimeden sonra Seyyid Muhammed es-Senûsî ve Senûsiye tarikatının kurulması, yayılışı, emelleri ve çalışmaları hakkında malumattan oluşmaktadır. İkinci Kısım ise Senûsiye tarikatının ikinci şeyhi Seyyid Muhammed el-Mehdî ve şeyhliği devrindeki vukuat ile bu devrede Osmanlı tahtında bulunan II. Abdülhamîd Han hakkında eleştirileri ihtiva etmektedir.

Tabii ki kitabın muhtevası bunlarla sınırlı değildir. Bunların yanında Kuzey Afrika'daki tarikatlar ile bunların ehemmiyetleri, vazifeleri ve hizmetleri; bölgenin askerî ve siyâsî durumu, coğrafyası, sosyal yapısı, ahalisi ve yaşam şartları; Türklerin İslâm'a hizmetleri; Yahudiler; Afrika'da sömürgeciliğin yayılması ve buna karşı yapılmaya çalışılan faaliyetler gibi daha birçok konu hakkında önemli bilgiler ve hükümler içermektedir.

Kitap hakkında bunları belirttikten sonra metnin tesisinde dikkat ettiğimiz hususlar şunlardır:

1. Osmanlıca metinde bâzı imlâ ve dizgi hataları mevcuttu. Bunların hangi sayfa ve satırda olduklarını gösterip dipnotlarda belirterek metinde doğru şekilde düzelttik. Ayrıca metinde imlâ eksiklikleri (harf, ek, kelime gibi) vardı. Bunlar da tarafımızdan köşeli parantez [] içerisinde eklendi.
2. Osmanlıca metindeki noktalama işaretlerine mümkün mertebe müdahalede bulunmadık. Ancak gerekli görülen yerlerde düzeltmeler yaptık. Buna ilâveten “ve” bağlacı gelmesi gereken bâzı yerlerde “*virgöl*” kullanılmıştı. Bu şekilde mânâyı tam sağlamadığı ve tarafımızdan mânâyı kuvvetlendirmek amacıyla bu yerlere [ve] şeklinde “ve” bağlacı eklendi.

3. Yer ve şahıs isimlerini mümkün mertebe orijinal şeklinde yazdık. Bununla beraber okunuşundan emin olmadığımız ve kesin olarak tespit edemediğimiz yer ile şahıs isimlerini okunduğu gibi yazdık ve yanlarına [?] işareti koyduk.
4. Osmanlıca metinde bulunan tüm dipnotları (') işareti ile gösterdik ve hakkında kısa bilgi verilmesi gereken şahıslar ve günümüzde pek bilinmeyen yer isimleri gibi bâzı hususları da numaralı dipnotlar vasıtasıyla açıkladık. Ayrıca metinde günümüzde kullanmadığımız birçok kelime vardı. Bunları da bâzen kelime bâzen terkip bâzen cümle bâzen de paragrafin bir kısmı şeklinde dipnotlarda vererek metnin anlaşılmasının kolay kılınması sağladık. İlâveten kitabın sonuna bir Lugat bölümü ekledik.
5. Osmanlıca metinde verilen tarihlerin doğruluk kontrolünü yaptık ve doğru değil ise bunları dipnotlarda düzelttik. Ayrıca metinde verilen bütün tarihler Hicrî tarih idi. Bunların da Miladî karşılıklarını dipnotlarda gösterdik.
6. Osmanlıca metinde bâzı kelimelerin yazılışlarıyla ifade ettikleri şeyler aynı değildi. Meselâ: Cağbûb, Câbûb şeklinde; Hevsâ, Havza şeklinde yazılmıştı. Bunları tespit ederek metinde doğru imlâ ile yazdık.
7. Osmanlıca metinde tırnak işareti “ ”, birkaç yerde parantez ile gösterilmişti. Bunlar tarafımızdan düzeltildi. Dipnotlarda verdiğimiz doğum ve vefat tarihlerinde ilk tarih Hicrî, ikinci tarih ise Miladî yılı göstermektedir (d. Hicrî/Miladî - v. Hicrî/Miladî şeklinde). Ayrıca Osmanlıca metinde yazıyla yazılan para, yaş, miktar, mesafe, sıra sayıları, saat gibi sayısal değerleri çeviri metinde rakamlarla yazdık.

Transkripsiyon hususunda ise şunlara dikkat ettik:

Basit bir transkripsiyon (transliterasyon) uyguladık ve büyük oranda TTK imlâ kurallarında belirtilen hususları göz önüne aldık. Bunlar;

- a. Uzun okunan harflerde ve çoğulluk bildiren bütün eklerde düzeltme/şapka işareti (^) kullandık.
- b. Özellikle Hemze ve Ayın harflerini okumayı kolay kılabilmek adına ve mânâyı etkilemediği sürece göstermemeyi tercih ettik. Ancak bâzı yerlerde Hemze ve Ayın harflerini (‘ ve ’) işaretleri ile gösterdik (mesâ’ib ve a’sâr gibi). Ayrıca Arapça kelimelerin ortasında bulunan Ayın harfi, günümüzde uzatma şeklinde telaffuz edildiğinden ve TTK imlâ kurallarında yazdığı üzere telaffuz esas alınarak Ayın harfi yerine düzeltme/şapka işareti (^) koyduk (a’zâ→âzâ, ba’zı→bâzı, da’vâ→dâvâ, ma’rifet→mârifet, ta’yîn→tâyîn gibi).
- c. Bâzı Arapça kelimelerin sonlarında bulunan Masdar-ı câli eki (-iyyet) ile müennes nispet hâlini ifade eden (-iyye) eklerinin asılları gösterildiği üzere şeddeli olmasına rağmen Türkçede şeddesi pek az kullanılmıştır (insâniyyet→insâniyet, askeriyye→askeriye [askerî kelimesinden] gibi). Tarafımızdan metni ağırlaştırmamak adına bütün bu iki ekler, tek “y” ile yazıldı.
- d. Bazı Arapça kelimeli Farsça yapılı terkiplerde muzâfî müennes olup muzâfun ileyhi müennes olmayan durumlar vardı. Bunlar tarafımızdan köşeli parantez içerisinde [] ekleri eklenerek düzeltildi (ahkâm-ı dînî→ahkâm-ı dînî[ye], dâire-i İslâm→dâire-i İslâm[iye], halife-i hâzır→halife-i hâzır[a] gibi).
- e. Arapça terkipler, Farsça ön-son ekler ile birleşik kelimelerdeki ekler ve kelimeler aynen muhafaza edildi. Ancak dilimize tamamen yerleşmiş bâzı terkipleri, ön-son ekler ile

birleşik kelimelerdeki ekleri ve kelimeleri günümüz imlâsı ile yazdık (alelâde, bizzât, dârülaceze / bağçe→bahçe, fiât→fiyât, hidmet→hizmet, müşkil→müskül, tebâşir→tebeşir / derdest→derdest, fedâ-kar→fedâkâr, hüküm-dâr→hükümdâr, reh-ber→rehber gibi).

Tüm bunlara ilâveten metni hazırlarken defalarca kontrol etmemize rağmen sehven ve gözden kaçmış yanlış okumaların yazım hatalarının olması muhtemeldir. Bunun için siz değerli okuyuculardan özür diliyorum. Bununla birlikte bu hususta yapılacak olan iyi niyetli eleştirileri maa'l-memnûniye değerlendirmeye hazır olduğumu da belirtmek isterim.

Gayret bizden, tevfiik yalnız Allâh'tandır.

Mustafa Zahit Öner
Eskişehir, Haziran 2021

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi

Senûsiler

ve

On Üçüncü Asrın
En Büyük Mütefekkir-i İslâmîsi
Seyyid Muhammed es-Senûsî

Abdülhamîd ve

Seyyid Muhammed el-Mehdî

ve

Asr-ı Hamîdî'de Âlem-i İslâm ve Senûsiler

İkdâm'da Makâlât-ı Mahsûsa Süretiyle Neşredildikten Sonra
Bu Defa Kitap Şeklinde Dahi Tab' Edilmiştir.

İstanbul – İkdâm Matbaası

1325

شهبندر زاده

فلبلی امیر علمی

سَنُوسِیْلَکْ

و

اون اوچنجی عصرک الک بیوک متفکر اسلامی

سید محمدال-نوسی

—————

عبدالمجید و سید محمد الهدی

و

عصر حمیدیه عالم اسلام و سنوسیلر

—————

« اقدام » ده مقالات مخصوصه صورتیه نشر ایدلدیکن موکوره

بودومه کتاب شکلنده دخی طبع ایدلدر .

استانبول - اقدام مطبعه سی

۱۳۲۵

Birinci Kısım

Seyyid Muhammed es-Senûsî ve Senûsîler

Mukaddime: Afrika'da Tarîkatlar • Tarîkatların Ehemmiyet ve Vezâifi • Arûsîler, İsevîler ve Senûsîler

Afrika'da tarîkatların ehemmiyet-i azimesi¹ vardır. Tarîkatların bizdeki hâl-i hâzırına kıyâsen Afrika'daki tarîkatların hidemât u vezâifi ve ahvâl-i ictimâiye² üzerine olan tesîrât-ı mahsûsa ve şedidesi³ aslâ takdîr olunamaz.

Şark'ta ulemâ-yı şerîat ile ulemâ-yı tarîkat arasında tezâd ve rekâbet bulunmakta olup "tarîkat" hiçbir vakit meslek-i umûmî⁴ olmamıştır.

Afrika'da ise kaziye ber-akstır.⁵ Bunun birçok esbâbı vardır:

Bu esbâbın tedkîk ü tenkîdi⁶ pek müfid hakikatleri meydâna çıkaracağından bu yolda birkaç söz söylemeyi lâzım görüyoruz.

¹ Ehemmiyet-i azimesi: Büyük ehemmiyeti

² Hidemât u vezâifi ve ahvâl-i ictimâiye: Hizmetleri ve vazifeleri ile sosyal hayat

³ Tesîrât-ı mahsûsa ve şedidesi: Hususî ve şiddetli tesirleri

⁴ Meslek-i umûmî: Umumî sistem/yol

⁵ Kaziye ber-aks: Durum aksinedir.

⁶ Esbâbın tedkîk ü tenkîdi pek müfid: Sebeplerin incelenmesi pek faydalı

Evvelâ şurasını söyleyelim ki bu taraflarda ulemâ-yı şeriatle erbâb-ı tarîkatın arasını açmaya başlıca sebep olan “mesâil-i târîhiye münâzaâtı”¹ ve Şîa tefrikaları Afrika’da çoktan beri görülmeyeği gibi tarîkat nâmına hiçbir vakit bu kabil mesâil cây-ı bahs² olmamıştır.

Mez[â]hib-i Süfiye, mezâhib-i Sünniye ile pek güzel te’lif ü terdif edildiğinden³ ora mütefekkirîni “Ehl-i Zâhir” ve “Ehl-i Bâtın” nâmıyla iki muhâlif fırkaya ayrılmamıştır.

Bu sebeble vezâif-i dîniye ve ictimâiyenin cümlesi tarikatlar tarafından ifâ⁴ edilmektedir.

Oralarda “zâviye” demek mekteb, yetîmhâne, dârülaceze, teâvün⁵ ve şefkat merkezi, hastahâne demektir!

Herkesin merci-i dînî, siyâsî ve ictimâîsi zâviyedir.

Afrika’nın yakıcı, kavurucu güneşi altında, çöllerin, serirlerin⁶ metâib-i tâkat-fersâsını iktihâm ederek⁷ bir kasabaya, bir köye cân atabilen seyyâh doğruca zâviyeye gider, kemâl-i şevk ve uhuvvetle⁸ kabûl olunur.

Der-akab itâm edilir,⁹ yatacak yer bulunur, hastalanmış ise tedâvî olunur, fakîr ise diğer bir zâviyeye gidinceye kadar zâd ü zahîresi¹⁰ verilir!

¹ Mesâil-i târîhiye münâzaâtı: Tarihi meselelerin münakaşaları / Tarihi meselelerle ilgili anlaşmazlıklar

² Bu kabil mesâil cây-ı bahs: Bu gibi meseleler bahis konusu

³ Te’lif ü terdif edildiğinden: Uzlaşıp birbirlerini takip ettiğinden

⁴ İfâ (etme): Yerine getirme

⁵ Teâvün: Karşılıklı yardımlaşma

⁶ Serir: Yüzeyi küçük kaya parçalarıyla örtülü olan çöldür. Ayrıca Libya Çölü’ndeki “Çöl Kaldırımı”na verilen isimdir.

⁷ Metâib-i tâkat-fersâsını iktihâm ederek: Dayanılmaz zahmetlerine göğüs gererek

⁸ Uhuvvet: Kardeşlik

⁹ Der-akab itâm edilir: Hemen yemek yedirilir.

¹⁰ Zâd ü zahîresi: Azık ve erzakı

Sevdiklerinden birini ebediyen kaybeden bir âile zâviyeye mürâcaat eder, tatlı sözlerle, âlicenâbâne nesâyihle âlâmi tehvîn edilir.¹

Cidâl-i hayâtta mağlûb olan [ve] münkesirü'l-cenâh kalan² bir bî-çâre zâviyede tesellî, teşvîk ve muâvenet bulur. Tekrâr çalışmaya lâzım metâneti yeniden kazanır.

Hayâtın müşkülât-ı gûnâ-gûnuna³ mârûz kalanlar, hatt-ı hareketini şaşırانlar, zâviyeye mürâcaat ederek müşkülât ve tereddüdden kurtulurlar. Dul kadının, öksüzün, seflin mercii zâviyedir.

Her zâviyenin bir mektebi vardır. Bu mekteplerde akâid, *Kur'ân* [ve] yazı tâlîm edilir.

Bunlardan mâadâ zâviyelerde ticâret ve san'at ve zirâat işlerine de bakılır.

Oraların hakikî fetvâhânesi ve mehâkim-i adliyesi⁴ zâviyelerdir. Bilocümle deâvî [ve] ihtilâfât zâviyelerde fasl olunur⁵.

Yemîn, bir zâviyede ve çok kere bir "murâbıt"⁶ın türbesinde edilir. Böyle edilmeyen yemînin hiçbir ehemmiyeti yoktur. Her türlü mukâveleler zâviyede akd olunur.

Nikâh, cenâze vesâire gibi bilcümle merâsim zâviyeler tarafından icrâ edilir. Şu mühim noktayı da unutmayalım:

Afrika'nın birçok aksâmında hayât o derece pahalı ve mihtetlidir ki bizim gibi zengin ve mütedil iklimler ahâlisi bunun hakkında hakikî bir fikir peydâ edemez. Bir lokma ekmek için

¹ Nesâyihle âlâmi tehvîn edilir: Nasihatlerle acılan ve elemeleri hafifletilir.

² Cidâl-i hayâtta mağlûb olan [ve] münkesirü'l-cenâh kalan: Hayat mücadelesinde mağlup olan ve kanatları kırılan

³ Müşkülât-ı gûnâ-gûnuna: Çeşit çeşit zorluklarına/engellerine

⁴ Mehâkim-i adliyesi: Adli mahkemeleri

⁵ Fasl olunur: Halledilir / Çözülür.

⁶ Murâbıt: Kuzey Afrika, Endülüs ve bâzı İslâm ülkelerinde zâhid, âbid, şeyh, derviş gibi tekke ehline verilen isimdir.

sarf edilen mesâînin azameti ve sarf-ı mesâî edenin gayret ü teslimiyeti müdekkiki hayretlere ilkâ eder¹.

Bununla berâber o mihnetlere katlanan bi-çâre yine memnûn yine râzıdır! Bu mihnetler, bu meşakkatler hakkında bir fikr-i sahîh² edinebilmek üzere şu satırlara kârîin-i kirâmın dikkat-i mahsûsa³ atfetmelerini niyaz ederiz:

Sâhil-i bahrdeki⁴ şehirlerden birinden, meselâ Trablus'tan dâhile, Fizan'a gidecek bir yolcu 30 ile 40 gün arasında devâm edecek seyâhati için bir deveyi devecisi ile berâber 140 kuruşa kiralayabilir! 140 kuruş, yâni yevmiye 4,5 kuruş!

Bir deve, senede ekseriyetle bir ve nâdiren iki sefer edebilir; demek ki bir deveci devesinin arkasında yayan yürüyerek o müdhiş çöllerin tâkat-şiken mihnetlerine⁵ katlanmak, seyyâhın eşyâsını indirmek, su tulumlarını doldurmak, ateş yakmak için odun toplamak vesâire gibi hidemâtı mukâbilinde yevmiye ancak 4,5 kuruş kazanabiliyor ve bu da senede bir kere ve ancak bir ay müddet için mümkün oluyor.

Seyâhat 5-6 gün devâm ettikten sonra arâzî tebdil-i manzara vü sûret etmeye⁶ başlar.

Birkaç gün daha tek tük şecirât⁷, kaba otlar görüldükten sonra serir tâbir olunan dehşetli çöller başlar.

60-70 dereceyi bulan harâret seyyâhı cânından bi-zâr etmeye⁸ başlar, yorgun gözlerini kemâl-i acz ü fütûr⁹ ile ufka

¹ İlkâ eder: Düşürür.

² Bir fikr-i sahîh: Doğru bir fikir

³ Kârîin-i kirâmın dikkat-i mahsûsa: Değerli okuyucuların hususî dikkat

⁴ Sâhil-i bahrdeki: Deniz sahilindeki

⁵ Tâkat-şiken mihnetler: Gücü ve kuvveti bitiren meşakkatler/zorluklar

⁶ Tebdil-i manzara vü sûret etmeye: Görüntü ve şekil değiştirmeye

⁷ Şecirât: Kısa ve küçük ağaç demektir.

⁸ Bi-zâr etmeye: Bezdirmeye, bıktırmaya

⁹ Kemâl-i acz ü fütûr: Büyük bir acziyet ve ümitsizlik

çevirir; bâsırayı¹ okşayacak, rûha sabr u metânet² verecek bir manzara, bir şey arar.

Hiç!

Her tarafta kasvet-efzâ,³ kirli sarı bir renk; hayâtta hiç-bir eser yok...

Seyyâhın kalbini tahammülsüz bir tazyîk hırpalamaya başlar; mânâsız bir ye's idrâkini kaplar, ateşler içinde yanan boğazını, ılık suya dönen gargar[ındaki] (testisindeki) su ile itfâya⁴ çalışır.

Hayvânların en gayûru olan, dem-i vâpesinine⁵ kadar insânların hizmetinden ferâgat etmeyen devenin adımları seyrekleşmeye başlar, bî-çâre hayvânın gözlerinde nümâyân olan zucret⁶, zucretle karışık teslimiyet kalb-i insânî[yi] rikkate getirecek⁷ hâldedir.

Seyyâh bî-tâb ve meyûs,⁸ deve mağlûb ve bî-kudret... İşte o sırada bir sadâ, sâmia-hırâş⁹ bir ses işitilir, çölün makberâne sükûtunu¹⁰ ihlâl eder.

Bu ses, değneği elinde, abâsı zavallı sırtında, devenin arkasında yürüyen devecinin sesidir.

Bu nedir? Mevâl¹¹ mi? Gazel mi? Neşîde¹² mi?

¹ Bâsıra: Göz

² Sabr u metânet: Dayanıklılık

³ Kasvet-efzâ: İç sıkıntıyı artıran

⁴ İtfâ: Söndürme

⁵ Dem-i vâpesinine: Son nefesine

⁶ Nümâyân olan zucret: Âşikâr olan sıkıntı

⁷ Rikkate getirecek: Acımaya sevk edecek

⁸ Bî-tâb ve meyûs: Yorgun ve ümitsiz

⁹ Sâmia-hırâş: Kulak tırmalayan

¹⁰ Makberâne sükûtunu: Mezarlıkları andıran sessizliğini

¹¹ Mevâl = Maval: Çöl Araplarına mahsus bir şarkı okuyuş tarzı olup bir çeşit uzun havadır.

¹² Neşîde: Şiir, musiki

Hayır, hayır! Bu, bildiğimiz makâmların hiçbirine idhâl edilemez bir enîndir¹.

Güyâ ki deveci, bir lokma ekmek için dûçâr olduğu mihen ü meşâkkı² kendine nâzır olduğuna î mânâ bulunan Rabb-î Rahîm'e arz eder; bu enîn bir şikâyetdir... Güyâ deveci bir ân için mağlûb-ı meşâkk u mezâhim olarak³ vicdânının infîlâtını izhâr eder⁴... Bu bestenin, bu enînin güftesi pek şâîrâne, pek mâsûmânedir. Deve, sâhibinin sözlerini anlar. Evet, bu mübârek hayvân sâhibinin sözlerini tamâmen anlar!

Mübârek hayvân bu vâdî-i veylde,⁵ bu azâb-gâhta yalnız olmadığını, sâhibinin de aynı meşâkka mârûz olduğunu pek güzel anlar! Mânâ mâddeye, rûh cesede galebe eder, 3-5 adım daha atmaya tâkati kalmayan hayvânda yeni bir faâliyet, şâyân-ı hayret bir gayret görülür... Ümîd ye'se, hayât memâta galebe eder; adımlar sıklaşır, hayvâncamız bu ummân-ı mihnetten bir mersâ-yı selâmet ü râhata varabilmek⁶ için çalışmaktan başka çâre kalmadığını takdir eder, deveci okur:

Develeri dövmeyiniz!
Onlar kendileri giderler!
İşte zâten yaklaştık!
Yiyecek, içecek bulacağız!

Deveci, ekseriyetle zâde-i tabîi olan⁷ şüirin her kıt'ası akîbinde⁸ "hay yâ, ha" gibi teşvîkât sarf eder.

¹ Enîn: İnleme

² Dûçâr olduğu mihen ü meşâkk: Uğradığı mihnetler/sıkıntılar

³ Mağlûb-ı meşâkk u mezâhim olarak: Zahmetlere ve sıkıntılara mağlup olarak

⁴ Infîlâtını izhâr eder: Kırıklıklarını açığa vurur.

⁵ Veyl: Cehennemde bulunan bir vadi adıdır. Vâdî-i veylde: Cehennemi vadide

⁶ Ummân-ı mihnetten bir mersâ-yı selâmet ü râhata varabilmek: Mihnet denizinden bir selâmet ve rahat limanına varabilmek

⁷ Zâde-i tabîi olan: Kendi eseri olan

⁸ Akîbinde: Sonunda

Sâatlerce daha gidilir, deveci de şâyân-ı teselliye bir hâle girer, bu defa da kendi mâneviyâtını takviye için okur:

نصح فى المريد لكن هو يفهم كلامى،
يعمل عزم شديد، يريح وينال النجم.
يوم الناس تميد، يلقونى ناصب علامى!
رب على شهيد، الواحد يحيى العظام،
مانحلى المريد، حتى فى يوم الزحام!
لا جوك محاسد، نادى يا عبد السلام،
نورد حوض جديد، نقى الفقرا بالتمام.

Bitirdiği gibi elini başına götürüp “Yâ Seyyidî Abdüsselâm!” diye istimdâd eder,¹ ve Nebî-i Zî-şân’a ihdâ-yı selâmla² yürür gider. Bu kasîde Tarikat-ı Arûsiye pîrlerinden “Abdüsselâm el-Esmer el-Feytûrî” Hazretleri’nindir, elsine-i nâsta tedâvül ettiği³ gibi yazıldı. Mânâsı telhîsen⁴ şudur:

“Mürîde nasihat ederim, lâkin sözümü anlamalıdır, Azm-i şedid sâhibi olmalıdır, tâ ki kazanıp merâmına nâil olsun. Nâsın hayret-zede kaldığı gün (yâni meydân-ı haşrde) beni bayrağımı dikmiş bulurlar!

Kuru kemikleri ihyâ eden Rabbim sıdk-ı makâlîme⁵ şâhiddir ki yevm-i kıyâmette⁶ bile müridimi bırakmam!

¹ İstimdâd eder: Yardım ister.

² Nebî-i Zî-şân’a ihdâ-yı selâmla: Şân sahibi Nebî’mize yani Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) selâm hediye ederek

³ Elsine-i nâsta tedâvül ettiği: İnsanların dillerinde geçtiği

⁴ Telhîsen: Özetle

⁵ Sıdk-ı makâlîme: Sözümün doğruluğuna

⁶ Yevm-i kıyâmette: Kıyamet gününde

Sana has üd¹ gelemes, Yâ Abdüsselâm diye beni çağır, havz-ı Resûlullâh'a vâsıl olacağımız zamân fukarâyı iskâ ederim.²

Bu ve bu misli kasâid,³ mihnet-keşlerin bâr-ı âlâmını tahfif eder⁴, kalblerinde ümîd ve tesellînin intifâ etmemesine⁵ sebep olur.

Bir tarafta mesâ'ib-i siyâsiye,⁶ diğer taraftan mezâhim-i tabîiye⁷ yüzünden pek bedbaht olan ekser ahâlî, şedâid ü nevâibin savlât-ı bî-emânıyla zebûn kaldıkça,⁸ âgûş-ı mâdere⁹ ilticâ eden bir mâsûm gibi zâviyeye gider, mütesellî ve metîn olarak döner.

Afrika-yı Şimâlî'de turuk-ı İslâmiye'nin kısm-ı âzarnı mevcûd ise de en ziyâde münteşir tarikatlar şunlardır:

Senûsiye, Arûsiye, İseviye, Şâzeliye, Kâdiriye, Tayyibiye, Ticâniye, Rufâiye.

Tedrisât husûsunda bilcümle tarikatların usûlü birdir.

5-6 yaşına vâsıl olan bir çocuk bir tahta parçası, biraz beyâz toprak (tebeşir), bir toprak hokka, bir beyâz karnış kalem alıp "mahzara" nâmı verilen mektebe gider.

¹ Hasûd: Haset eden, kıskanan kimse

² İskâ ederim: Sularım.

³ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 10, str. 13'de) "قصائد" olarak geçmektedir. Ancak bu kelimenin aslı "قصائد - kasâid" olduğu için çeviride böyle düzeltilmiştir.

⁴ Mihnet-keşlerin bâr-ı âlâmını tahfif eder: Mihnet/Sıkıntı çekenlerin acılarının ve elemelerinin ağırlıklarını/üzüntülerini hafifletir.

⁵ İntifâ etmemesine: Sönmemesine

⁶ Mesâ'ib-i siyâsiye: Siyasî musibetler

⁷ Mezâhim-i tabîiye: Tabii/Doğal zorluklar

⁸ Şedâid ü nevâibin savlât-ı bî-emânıyla zebûn kaldıkça: Belâların amansız hücumlarıyla güçsüz ve âciz kaldıkça

⁹ Âgûş-ı mâdere: Anne kucağına

Bu mektebler zâviyelere mülhak¹ büyücek birer odadan ibârettir.

Bâzı zâviyelerde ayrıca odalar bulunmaz, talebe bizim “Semâhâne” ismini verdiğimiz zikir yerinde ders okur.

Çocuk muallimin yanına gider, muallim üzerine tebeşir sürülerek beyâzlatılmış olan tahtaya besmeleyi ve Fâtihâ'nın ilk âyetini yazar, çocuğa yazdığını kirâren² okur. Çocuk âyeti hıfza memûr ve mecbûrdur.

Akşamüzeri çocuklar, birer birer gelip hocanın önünde ezberledikleri âyeti okurlar.

Âyet hıfzedildikten sonra tahta silinir, kurutulur, üzerine tebeşir sürülür, hoca evvelki âyetin muakkibi olanı³ yazar. Çocuk bu usûl ile *Kur'ân*'ı hıfzeder!

Kur'ân'ın bir sülüsünü⁴ hıfzeden çocuklar, ezberleyecekleri sûreleri bizzât yazmaya muktedir olurlar.

İstîmâl olunan⁵ hat (erkâm), Hatt-ı Mağribî'dir ki Küfî'nin biraz ıslâh u teshîl edilmiş⁶ demektir.

Bu usûlün netîce-i zarûriye ve tabîiyesi olarak mektebi bitiren bir talebe ekseriyetle Hâfız-ı *Kur'ân* olur. En gabîsi bile *Kur'ân*'ın nısfını ezberden okuyabilir.

Usul-i tadrîs bu derece müşkül iken oralarda okuyup yazmak bilmeyenler % 10'u geçmiyor!

Burası şâyân-ı hayrettir, bu derece gayûr, bu kadar zekî bir halkın nelere muktedir olabileceğini düşünen bir mütefekkir-i

¹ Mülhak: Ekli

² Kirâren: Tekrar tekrar

³ Muakkibi olanı: Devamındakini

⁴ Sülüs: Üçte bir

⁵ İstîmâl olunan: Kullanılan

⁶ İslâh u teshîl edilmiş: İyileştirilip kolaylaştırılmış

İslâmî, bu halkın mahrûmiyet ve rehbersizlik yüzünden düçâr olduğu sefâletleri tahattur ederek¹ kalbinin kanadığını hisseder.

Şimâlî Afrika'nın sefil ve en fakîr yeri olan Fizan köylüleri bile onda dokuz itibârıyla yarı yarıya hâfızdır, ekserisi okur, yazar[dır].

Afrika-yı Şimâlî'de münteşir tarikatlardan Kâdirî, Rufâî gibi bizim tarafta bulunanları hakkında bu mebhassa² tafsîlât vermeye lüzûm yoktur. Zâten bu tarikatlar oralara Şark'tan idhâl edilmiş olup mahsûsiyetini az çok muhâfaza etmiştir.

Diğerleri Afrika'nın yerli tarikatlarıdır.

Tarikat-ı Şâzeliye bu taraflarda mechûl değilse de hikmet-i Şâzeliye'nin mechûl kaldığı şübhesizdir.

Birçok şuaabâta³ ayrılmış olan Şâzeliye'ye, sâir tarikatlardan pek çok merâsim karışmıştır.

Asıl Şâzeliye merâsim ve kıyâfetten ârî, ilim ve mesâiyyi müşevvik,⁴ sûret-i kat'iyede taassub⁵ ve şiddetten hâlî, temeddün ü terakkîyi kâfil⁶ usûllere mâlik ise de şubeleri pek ziyâde tebeddülâta uğramıştır. Senûsiye tarîkân mebhas-i mahsûsunda ber-tafsîl bildirilecektir. Ticâniye pek müsâid bir tarîktir. Tayyiye ise Fastan hârice pek de çıkamamıştır.

Bunlardan mâada Zerkâviye, Annâmîye (Melâmîye-i Kâdirîye) vesâire gibi birçok şuaabât-ı tarîk var ise de Senûsiye'den sonra

¹ Tahattur ederek: Hatırlatarak

² Mebhas: Bahis

³ Şuaabât: Şubeler

⁴ Müşevvik: Teşvik eden

⁵ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 13, str. 10'da) "تعصب" olarak geçmektedir. Ancak böyle bir kelime yoktur ve burada bir dizgi hatası olduğu âşikâr olup bu kelimenin "تعصب - taassub" olması lazım geldiğinden çeviride böyle düzeltilmiştir.

⁶ Temeddün ü terakkîyi kâfil: Medeniyette ilerleyip gelişmeyi temin edici

en ehemmiyetli ve mensûbîni en çok olanı Tarikat-ı Arûsiye ve sonra İseviye'dir.

İseviler, Seyyidi Muhammed bin İlsâ nâm zâta mensûbdurlar. Zevk u şevke meyyâl olurlar, hadralarında (semâ) her türlü âlât-ı mûsîkiye istimâl ederler.

İseviler hadralarında ¹ ve hele eyyâm-ı mahsûsada ² çivi, câm, çanak, toprak vesâire gibi yenemez şeyleri yutarlar!

Yılan, Akrep ve emsâli haşerâtı yerler.

Tarikat-ı Arûsiye'nin esâsı, Afrika'ya Horasan'dan "Fethullah el-Acemî" nâmında bir şeyh tarafından getirilmiş olup bu da Tarikat-ı İbrâhim Edhem'dir.

Tarikat Piri Tunuslu "Ahmed bin Arûsî" olup İbrâhim Edhem'in tarîkiyle Şâzeliye'yi mezc ederek ³ Arûsiye tarîkini meydâna getirmiştir. Maamâfih Pîr-i Sâni Abdüsselâm el-Esmer el-Feynûrî Hazretleri'nin şöhreti pek azim olduğundan bu tarikat kendilerine mensûb olmuştur.

Tarikat-ı Arûsiye'de şâyân-ı dikkat noktalar vardır.

Arûsî kanâatkâr, çalışkan, şen ü şâtır, ⁴ taassubdan âzâde, riyâsız [ve] kerîm olur.

Arûsiye "millî" bir tarîk olmayıp İslâm nâmı altında müttehid ⁵ olan ümmet-i azîmenin her ferdini müsâvî ⁶ görür.

Bâ-husûs Türklere karşı Arûsîlerde büyük bir hiss-i muhabbet ve uhuvvet vardır.

Rivâyât-ı tarîkten olarak ihvân-ı Arûsiye arasında nakledildiğine göre Seyyid Abdüsselâm Hazretleri ihvânına "Türkler,

¹ Hadra: Süfî tarikatlarda toplu şekilde yapılan dinî merasimlerdir.

² Eyyâm-ı mahsûsada: Hususî günlerde

³ Meczederek: Birbiri ile karıştırarak, birleştirerek

⁴ Şen ü şâtır: Neşeli

⁵ Müttehid: Birleşmiş

⁶ Mûsâvî: Eşit

hâdim-i¹ İslâmiyet, ceys-i mansûr-ı İslâm'dır², onlara muhabbet ediniz” diye nasihat ettiğinden Arûsiler, Türkleri kardeş gibi sevip makâm-ı Hilâfet'e dahi kemâl-i safvet ü samîmiyetle merbuturlar.³ Bu noktada olduğu gibi diğer pek çok husûsâtta dahi Senûsilerle Arûsiler arasında mübâyenet⁴ görülmektedir.

Tarîkat-ı Senûsiye; aşağıda ber-tafsîl beyân edileceği üzere, mezheb, tarîk, siyâset ve ictimâiyâtan mürekkeb bir cemiyet olduğu hâlde Arûsilerin “millî” bir fikr-i siyâsîleri yoktur.

Senûsiler ehemmiyet-i mahsûsalarını, deruhte ettikleri mak-sadın azametini takdîr eder, okur, merkeziyet efkârını mürevvic⁵ ve şahsın cemiyete fedâsını lâzım görür adamlardır.

Arûsiler ise riyâdan müteneffir,⁶ serbest fikirli olurlar.

Arûsiler ekseriyetle fakîr ve umûmiyetle zirâat ve san'atle iştigâl ederler. Senûsiler ise ekseriyetle zengin olup ticâretle iştigâli tercih eylerler. Mebhas-i mahsûsunda esbâbıyla ityân⁷ edileceği üzere Senûsilerin istilâ-yı mânevîlerine⁸ karşı ancak Arûsiler mukâvemet edebilmişlerdir.

Senûsiler ekser mahâlde turuk-ı sâireyi bel' etmişlerdir.⁹

¹ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 15, str. 2'de) “خليم - *hadîm*” olarak geçmektedir. Ancak böyle bir kelime yoktur ve burada bir dizgi hatası olduğu aşîkâr olup bu kelimenin “خادم - *hâdim*” olması lazım geldiğinden çeviride böyle düzeltildi.

² Türkler, hâdim-i İslâmiyet, ceys-i mansûr-ı İslâm'dır: Türkler, İslâmiyetin hizmetkârları ve İslâm'ın muzaffer ordusudur.

³ Kemâl-i safvet ü samîmiyetle merbuturlar: Son derece iyi niyetle ve samimiyetle bağlıdır.

⁴ Mübâyenet: Farklılık(lar)

⁵ Efkarını mürevvic: Fikirlerini destekleyen/yayan

⁶ Müteneffir: Nefret eden

⁷ Esbâbıyla ityân: Sebepleriyle beyan

⁸ İstilâ-yı mânevîlerine: Mânevî yayılmalarına

⁹ Ekser mahâlde turuk-ı sâireyi bel' etmişlerdir: Birçok yerde diğer tarikatları kendi bünyeleri içinde eritmişlerdir.

Seyyid Abdüsselâm Hazretleri'nin mânevîyâtı o kadar büyük, ahlâf¹ terk ettikleri kelimât o kadar müessirdir ki bilcümle evliyâ ve pîrânın ismini unutturacak derecede bir mevki-i metîn-i kudsiyet² tutan "Seyyid Muhammed el-Mehdî bin Muhammed Ali el-Hâdî es-Senûsî"nin şöhret-i azimesi, yalnız Seyyid Abdüsselâm'ın şöhretine galebe edememiştir.

Bugün bile milyonlarla insân, müşkül ve mühlik evânda³, elini başına koyup "Yâ Esmer!", "Yâ Abdüsselâm" diye nidâ vü istimdâd etmededir.⁴

Arûsiler terakkî vü temeddüne meyyâl⁵, ıslâhât-ı ictimâiye pek müsâid ve dediğimiz gibi Türklere ziyâdesiyle muhib olduklarından Afrika-yı Osmanî'de tatbik edeceğimiz ıslâhâtta bize pek ziyâde muâvenet edeceklerdir.

Bu mesrûdâtтан,⁶ Afrika-yı Şimâlî'de tarikatların derece-i ehemmiyeti hakkında bir fikr-i mücmel⁷ peydâ oldu zannederiz.

Şimdi Afrika âlem-i İslâm'ının pek mücmel bir târîhçesini yazmak ve Senûsilerce tâkîb edilen maksadın târîhi esâslarını göstermek lâzımdır.

Bu iki noktanın fevka'l-had⁸ ehemmiyeti vardır.

Afrika-yı Şimâlî'nin mukadderâtı Senûsilerle pek ziyâde alâkadardır. Tenkîdât ve muhâkemâtımızın terakkî vü teâlî-i İslâm muhibleri⁹ tarafından mîzân-ı tedkîk ü tefekküre¹⁰ vurulmasını ziyâdesiyle ârzû ederiz.

¹ Ahlâf: Halefler

² Bir mevki-i metîn-i kudsiyet: Sağlam bir kudsiyet mevki

³ Mühlik evânda: Tehlikeli zamanda

⁴ Nidâ vü istimdâd etmededir: Seslenip yardım istemektedir.

⁵ Terakkî vü temeddüne meyyâl: Gelişip medeniyette ilerlemeye istekli

⁶ Mesrûdât: Beyan edilenler

⁷ Bir fikr-i mücmel: Muhtasar bir fikir

⁸ Fevka'l-had: Pek çok

⁹ Terakkî vü teâlî-i İslâm muhibleri: İslâm'ın gelişip yükselmesini isteyenler

¹⁰ Mîzân-ı tedkîk ü tefekküre: İnceleme ve düşünce terazisine/ölçüsüne

Geçenlerde *İkdâm* ile neşredilen “*Şark’ın Rehberleri*” unvânlı bir makâlede telhîsen beyân edildiği üzere Türklerin âlemde ve bilhâssa âlem-i İslâm’da ifâsına med’uv¹ oldukları vezâif-i insâniye ve temeddüniye² pek büyüktür. İslâmiyet, menşe-i İslâm olan kavm-i necîb-i Arap’tan³ nasıl istiğnâ⁴ göstermezse, min-arafillâh⁵ İslâmiyet’e son rehber olarak i’lâ [edilen]⁶ ve serhadd-i İslâm’a sevk edilen ve bugün medeniyette vazîfe-i rehberîyi hakkıyla ifâ edebilecek yeni bir tarîk-i fevz ü teâlîye⁷ giren Türklerden dahi böylece aslâ istiğnâ edemez.

Makâlât-ı âtiyemizden istinbât⁸ edileceği üzere nice a’sârdan⁹ beri âlem-i İslâm’da misli görülmemiş bir fâzıl, beşeriyette nâdir yetişir bir dâhî olan Seyyid Muhammed es-Senûsî’nin mesâî-i bî-nazîrini akîm¹⁰ bırakan iki sebep-i esâsinin birisi “Avrupa medeniyetine bî-gâne ve gayr-ı vâkıf kalış,” diğeri ise “Türklerle karşı gösterilen adem-i emniyet ve nevumûnâ adâvet¹¹ olmuştur.”

Bu bir hakikat-i târîhiyedir. Bugün dahi bu iki fikir, kavm-i necîb-i Arap’ın mâni-i teâlî vü terakkîsidir.

Eğer Cenâb-ı Seyyid Senûsî’nin nûr-ı zekâsı bu iki şâibeden müberrâ¹² olaydı, bugün Avrupa’ya muâdil büyüklükte bir cesîm

¹ İfâsına med’uv: Yerine getirilmesine davetli

² Vezâif-i insâniye ve temeddüniye: İnsani ve medeni vazifeler

³ Kavm-i necîb-i Arap: Necip/Asil Arap kavmi

⁴ İstiğnâ: Bıkkınlık

⁵ Min-arafillâh: Allâh tarafından

⁶ İ’lâ (edilen): Yüceltilen

⁷ Tarîk-i fevz ü teâlîye: Selâmet ve yükselme yoluna

⁸ Makâlât-ı âtiyemizden istinbât: Aşağıdaki makalelerimizden anlaşılacağı

⁹ A’sâr: Asırlar

¹⁰ Mesâî-i bî-nazîrini akîm: Benzersiz mesâisini neticesiz

¹¹ Adem-i emniyet ve nevumûnâ adâvet: Emniyetsizlik ve bir derece düşmanlık

¹² Nûr-ı zekâsı bu iki şâibeden müberrâ: O müthiş zekâsı bu iki kusurdan arınmış

kır'a, Afrika'nın bütün aksâm-ı şimâliye ve vasatîyesi Türklerin himâyesi altında azîm bir Hükûmet-i İslâmiye şeklinde bulunurdu!

Yüz sene evvel Afrika-yı Vasatî¹ tamâmen sâhibsiz ve henüz Avrupalıların istilâsı altına düşmemiş idi.

Böyle bir hükûmet-i azîme teşkîli o vakit mümkünsüz olmadıgı gibi fiile çıkarmaya belağan mâ-belağ² kâfi idi.

Lâkin ne çâre! Cenâb-ı Seyyid bu iki nokta-i mühimmeyi ehemmiyet-i vâkıasıyla göremedi. Maamâfih vaktiyle hüsn-i istîmâl edilemeyen³ kuvvetler, bugün istilâyı değilse de îtilâyâ ve temeddüne sarf u sevk edilebilirler⁴.

Âlem-i İslâm'ın şimdilik bundan başka bir şeye ihtiyacı da yoktur.

İdrâkimiz muhâkeme kudretini kesb edeliden,⁵ gözlerimiz İslâm'ın hâl-i perîşânîsini müşâhede eyleyeliden beri söyleyegeldiğimiz ve söylenmesini farîza-i vicdâniye⁶ bildiğimiz şu sözleri burada dahi tekrâr eyleriz;

İslâm'ın iki düşmanı vardır: Birisi Cehl, diğeri 'Amâ!⁷

Kavm-i necîb-i Arap'ın; umûmiyetle değilse bile ekseriyet mütefekkirini itibârıyla, Türklere karşı gösteregeldikleri noksân muhabbetin esbâbını [ve] esbâb-ı târîhiyesini aramak elbette lâzımdır.

¹ Afrika-yı Vasatî: Orta Afrika

² Belağan mâ-belağ: Fazlasıyla

³ Hüsn-i istîmâl edilemeyen: İyi kullanılamayan

⁴ Sarf u sevk edilebilirler: Kullanılabilirler.

⁵ Kesb edeliden: Kazandığından

⁶ Farîza-i vicdâniye: Vicdanî bir görev

⁷ Birisi Cehl, diğeri 'Amâ: Birisi Cehâlet, diğeri Körlük!

Bu esbâbı bulduğumuz gibi hem Cenâb-ı Seyyid'in Türklerden mübâadetiyle adem-i muvaffakiyetinin¹ hikmetini bulmuş, hem de mühim bir mesele-i İslâmiye'yi halletmiş oluruz.

Mâlûmdur ki ilk asr-ı hicrîde Türkler henüz dâhil-i dâire-i İslâm[iye] olmaya başlamışlar idi. Binâenaleyh Araplarla münâsebet ve temâsları lâ-şey mesâbesinde² idi. Bu sebeble Arapların Türkler hakkında hakîkî mâlûmâtları olmayıp hurâfât-ı İsrailiye ve İraniye'de mestûr olan rivâyâtı³ kabûl ile iktifâ etmişlerdi.

Eski İranilerin Tûraniler yâni Türkler hakkında büyük bir adâvet besledikleri ve bu adâvetin âsân eş'âr ve hurâfâtta dahi rû-nümâ olduğu⁴ mâlûmdur.

Rivâyat-ı Talmûdiye⁵ ve hurâfât-ı İsrailiye'ye gelince: Akvâm-ı beşeriye'yi birtakım muhayyel silsilelerle ve yalan musanna târîhlerle Ebü'l-beşer-i Sâni⁶ Hazret-i Nûh'un üç oğluna isâl ü rabt etmeyi⁷ bir usûl-i târîhî ittihâz eden Benî İsrail rabbileri⁸, kendilerine tamâmen mechûl kalmış olan Türkleri "Gog [ve] Magog" nâmında iki şahıs vâsıtasıyla Hazret-i Nûh'un oğlu Yafes'e rabt ettirmişlerdir.

¹ Mübâadetiyle adem-i muvaffakiyetinin: Uzaklaşmasıyla muvaffakiyetsizliğin

² Lâ-şey mesâbesinde: Önemsiz bir derecede

³ Hurâfât-ı İsrailiye ve İraniye'de mestûr olan rivâyâtı: İsrail ve İran hurafelerinde yazılmış olan rivayetleri

⁴ Bu adâvetin âsân eş'âr ve hurâfâtta dahi rû-nümâ olduğu: Bu düşmanlığın eserlerinin şiirlerinde ve hurafelerinde dahi görüldüğü

⁵ Talmûd: Yahûdî sözlü geleneğinin ve Rabbanî hukukunun temel eseridir. Yahudi geleneğinde Tevrat'ın yorumu olarak görülen Talmûd, Tanah'tan (Ahd-i Atik) sonra en kutsal Yahûdî metni olarak kabul edilir.

⁶ Akvâm-ı beşeriye'yi birtakım muhayyel silsilelerle ve yalan musanna târîhlerle Ebü'l-beşer-i Sâni: Beşerî kavimleri birtakım hayal ürünü silsilelerle, yalan ve uydurma tarihlerle insanlığın ikinci babası

⁷ İsal ü rabt etmeyi: Ulaştırmayı bağlamayı

⁸ Rabbi: Mürebbî, eğitici

Kur'ân-ı Kerîm'de mestûr olan Ye'cûc ve Me'cûc'ün¹ tafsîl buyurulan ahvâliyle Türklerin hiçbir müşâbehet ve münâsebeti olmadığı ve hatta müverrihîn-i İslâmiye'nin² yazdığı âsârda Ye'cûc ve Me'cûc tâifesi'nin Türklere hiç benzemeyen ahvâli tafsîl edildiği meydânda iken ehl-i İslâm ve daha doğrusu Araplar, o vakit ahvâli mechûl kalan Türkler hakkında rivâyât-ı acîbe-i İsrailiye'yi aynen kabûl etmişlerdir.

Hele *Kur'ân*'da mestûr olan "Ye'cûc ve Me'cûc" tâifesiyle Türkleri kavm-i vâhid³ zannemek *Kur'ân*'ı tezkîb demek olaçağını kestiremeyen avâm, bu fikri körü körüne kabûl etmiştir.

Emeviye'nin zamân-ı hükûmetinde, Irak Valisi Haccâc⁴ tarafından Sogdiana (Soğd)⁵ memleketinin fethine sevk edilen guzât-ı İslâmiye'ye⁶ karşı ihrâz-ı galebe edebilmek için Soğd hâkimesi Türklerden istimdâd etti.

O güne kadar Roma ordularının murabbalarını⁷ ve İran ordularındaki fillerin sînesini delmiş, önünde hiç hâil ü mâni⁸

¹ Hem Gog ve Magog hem de Ye'cûc ve Me'cûc hakkında daha teferruatlı bilgi için bkz. İlyas Çelebi, "Ye'cûc ve Me'cûc", *DİA*, c. 43, s. 373-375.

² Müverrihîn-i İslâmiye: İslâm tarihçileri

³ Kavm-i vâhid: Aynı kavim

⁴ Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî (d.41/661 - v.95/714): Haccâc-ı Zâlim olarak bilinen Emevî Valisi'dir.

⁵ Sogdina (Soğd): Orta Asya'da yaşamış İranî bir kavim olup aynı zamanda yaşadığı bölgenin de adıdır. Soğd ülkesi, en önemli merkezleri Semerkant ve Buhara olmak üzere Amuderya ile Siriderya arasında yayılan ve günümüzde Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan sınırları içinde kalan coğrafi bölgedir. Daha teferruatlı bilgi için bkz. Ahmet Taşağul, "Soğd", *DİA*, c. 37, s. 348-349.

⁶ Guzât-ı İslâmiye: İslâm gazileri

⁷ Murabba: Bu kelimenin tam mânâsı dört unsurdan meydana gelen, dörtlülüdür. Ancak burada kastedilen Roma Lejonlarıdır. Çünkü lejyonlar Velites, Hastati, Principes ve Triarii olmak üzere dört unsurdan meydana gelirlerdi.

⁸ Hâil ü mâni: Engel

tanınmamış olan Arap mızrakları [Türklerin] kısa kılıçları önünde izhâr-ı acz etti.¹ Muhârebeye girişse mağlûbiyetin muhakkak olduğunu fark eden Serdâr-ı İslâm Kuteybe,² Soğdlularla Türklerin arasını açmaktan başka çâre-i necât³ kalmadığını anladı.

Müstahkem bir mevkie tahassun⁴ ile muhârebeden imtinâ etti. Kuteybe'nin mevkii kale ile Türkler arasında idi, bu sûretle hem muhâsır ve hem de mahsûr⁵ bulunuyordu.

Irak'a ordu-yı İslâm hakkında ye's-âver⁶ haberler geliyordu. Âlem-i İslâm'ın her tarafında ordu-yı İslâm'ın istihlâsı⁷ için duâlar okunuyor, Türklere bedduâlar yağdırılıyordu.

Kuteybe kuvvetle yapamadığını siyâsetle yaptı. Dört ay kadar mahsûr kaldıktan sonra bir Nabtî⁸ vâsıtasıyla İranilerle Türkler arasına ihtilâf sokabildi, Türk Hanı muhâsarayı fekk ile⁹ memleketi yağmâ ederek savuştu. Ordu-yı İslâm kurtuldu; Soğd'u istilâ etti.

Türklerin ordu-yı İslâm'ı dört ay muhâsara edişleri Araplara pek fenâ tesîr etmiş idi.

Bu tesîrât hâtıralarda bir ukde gibi kaldı. Arapların izzet-i nefsi birinci defa olarak Türkler tarafından cerîha-dâr edilmişti.¹⁰

Bundan sonra Türkler Dîn-i İslâm'ı kabûle başladılar.

¹ İzhâr-ı acz etti: Acziyet gösterdi.

² Kuteybe b. Müslim (d.49/669 - v.96/715): Mâverâünnehir Fatihi olarak bilinen Emevîlerin Horasan Valisi'dir.

³ Çâre-i necât: Kurtuluş çâresi

⁴ Tahassun: Sığınma

⁵ Hem muhâsır ve hem de mahsûr: Hem kuşatan hem de kuşatılmış

⁶ Ye's-âver: Ümitsizlik veren

⁷ İstihlâs: Kurtulma

⁸ Nabt/Nabatiler: Arap Yarımadası ile Irak ve Şam aralarında, özellikle de Fırat Vadisi'nin aşağı taraflarında oturan bir kavimdir.

⁹ Fekk ile: Kaldırarak

¹⁰ Cerîha-dâr edilmişti: Yaralanmıştı.

Nihâyet Türkler, zâhiren asker ve esîr sıfatıyla ve hakikaten hâkim ve gâlib olarak merkez-i Hilâfet'te bile mevki tuttular.

Arapların taht-ı hükûmetindeki arâzî birer birer Türklerin eline geçmeye başladı. Türklerle karâbet-i ırkıyesi¹ olan Moğolların seyl-âsâ² istilâları ve dehşetli tahribâtları Arap milliyetinin kalbinde derîn yaralar açtı. Şevket ü sarvet-i Arabiye'nin mâhîsi³ Türkler görüldü.

Bu esbâba mütekaddimîn müellifinin yazdıkları, İran ve Benî İsrail hurâfâtından kopya ettikleri aksâm-ı târîhiyedeki mesrûdât-ı acîbe de munzam olarak⁴ Araplarda Türklerle karşı bir hiss-i Bürûdet ikâ etti.⁵

Allâme Kurtubî ve Şa'rânî gibi meşâhîr-i ulemânın hâlâ matbû ve beyne'l-Arap mütedâvil âsân⁶ tedkik olunursa âmme-i Arab[iye'y]i mağdûr görmek ve şu kadar ki fikirlerini ilm ü mârifetle tenvîr etmek⁷ lâzımdır. Bu, o kadar müşkül değildir; yalnız hakâyık-ı târîhiyeyi⁸ meydâna koymak kâfidir.

Bilcümle ulemâ-yı târîh[iye] müttefikân beyân ediyorlar ki ahkâm-ı dînî[yeyi] unuttukları, sefâhat ü zevke koyuldukları, cebîn⁹ ve ahlâksız kaldıkları için hükûmât-ı Arabiye'yi idare eden müdürîn ve ekâbir-i Arab[iye],¹⁰ kavm-i necîb-i Arap'ı kat'î ve serî

¹ Karâbet-i ırkıyesi: Irki yakınlığı

² Seyl-âsâ: Sel gibi

³ Şevket ü sarvet-i Arabiye'nin mâhîsi: Arapların heybetlerinin ve ezici kuvvetlerinin ortadan kaldıncısı

⁴ Aksâm-ı târîhiyedeki mesrûdât-ı acîbe de munzam olarak: Tarihî kısımlardaki acayip beyanlar da eklenince

⁵ Hiss-i Bürûdet ikâ etti: Soğukluk hissi meydana getirdi.

⁶ Beyne'l-Arap mütedâvil âsân: Araplar arasında dolaşan eserleri

⁷ İlm ü mârifetle tenvîr etmek: İlimle aydınlatmak

⁸ Hakâyık-ı târîhiyeyi: Tarihî hakikatleri

⁹ Cebîn: Korkak, yüreksiz

¹⁰ Müdürîn ve ekâbir-i Arab[iye]: İdareciler ve Arap büyükleri

bir izmihlâl¹ doğru sürükleyip götürüyorlardı. Arap Hükûmetleri, bilhâssa Hükûmet-i Abbâsiye mahv ü inkırâza² mahkûm idi.

Eğer Türkler, min-tarafillâh, İslâm'ın imdâdına yetişmeye idiler, dîn-i mübîn-i İslâm³ yalnız Hicaz'a münhasır ve mahallî bir dîn hükmünde kalacaktı.

Avrupa'nın en büyük müdekkikîn-i müverrihîninden biri diyor ki:

“Avrupa'nın Şark'ı istilâsına Türkler mâni oldular. Türk[ler], Hristiyan Avrupa'ya karşı Müslümân Asya'nın müdâfî oldu!

Cinsiyetiyle mağrûr, herkesten daha şecî ve inâdcı olan Türkler, bütün kudret ü kuvvet-i mâddiye ve mâneviyelerini⁴ İslâm'ın hizmet ve müdâfaasına vakfettiler.”

Bu hakîkati meydâna koymakta müverrihler müttefiktirler. Bu hakîkate mebnîdir ki ümmet-i vâhide fikrini milliyet mahsûsiyetine tercîhen Seyyid Abdüsselâm el-Esmer Hazretleri “Türkleri seviniz, çünkü Türkler, ceyş-i mansûr-ı İslâm'dır.” bu yurmuşlardır.

Seyyid Muhammed es-Senûsî Hazretleri bu nokta-i mühimmeyi ihmâl etmişlerdir.

O, intibâh ü itilâ-yı İslâm⁵ için Arapların kuvvetli ve müstakîl olmasını arzû etmiş ve bunun için Türk hâkimiyetini ref'e⁶ lüzum görmüş idi. Hâlbuki bugün dünyâda 50.000.000 Arap'ın mevcûdiyeti de Türklerin İslâmiyet'i kabûl etmesi ve kavm-i

¹ Kat'i ve serî bir izmihlâl: Kesin ve serî bir çöküşü/yıkılmaya

² Mahv ü inkırâz: Yok olma

³ Dîn-i mübîn-i İslâm: Hak ve hakikati, doğruyu ve yanlış, iyiyi ve kötüyü apaçık ortaya koyan İslâm dini

⁴ Kudret ü kuvvet-i mâddiye ve mâneviyelerini: Maddî-mânevî kudret ve kuvvetlerini

⁵ İntibâh ü itilâ-yı İslâm: Müslümanların (tekrardan) uyanıp yükselmesi

⁶ Ref'e: Kaldırmaya

necîb-i Arap'ı menşe-i dîn ve mürşid-i muhterem¹ bılrsesi sebebiyledir. Bu da bir hakikat-i² târîhiyedir.

Yine tekrâr ederiz ki Arap Hükûmeti mahv ü inkırâza mahkûm olmuştu. Eğer Hükûmât-ı Arabiye'yi istilâ vü imhâ edenler,³ İslâm'dan başka bir dîne sâlik, meselâ Avrupalılar olsa idi, İspanya'da misâl-i dehşet-âveri⁴ görüldüğü üzere, İslâm ile Arap milliyeti dahi mahvolur ve yalnız âsâr-ı hüzn-nisân⁵ bâkî kalırdı.

İşte Endülüs!

Türkler Cezayir'i, Fas'ı, Trablus'u, Mısır'ı aldılar. Lâkin muhakkakât-ı târîhiyendendir ki bu memleketleri Türkler almaya idiler, İspanyolların riyâset ettiği Avrupalılar alacaktı.

Acabâ Avrupa'nın yarısına mâlik olan İspanya Hükûmeti'ne, Andrea Doria'lara, o dehşetli donanmalara Afrika-yı Şimâlî'deki Hükûmât-ı Sagîre-i Arabiye⁶ mukâvemet edebilir mi idi?

Aslâ!

Medeniyet-i İslâmiye'yi mahv ü istilâ için seyl-i belâ⁷ gibi Şark'a akıp gelen vahşet-engîz Ehl-i Salîb⁸ sürülerine karşı duran kim idi?

¹ Kavm-i necîb-i Arap'ı menşe-i dîn ve mürşid-i muhterem: Necip/Asil Arap kavmini, dinin menşei ve muhterem mürşidi

² Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 24, str. 2'de) "خقیف" olarak geçmektedir. Ancak burada bir dizgi hatası olduğu âşikâr olup bu kelimenin "حقیف - hakûkar" olması lazım geldiğinden çeviride böyle düzeltilmiştir.

³ Hükûmât-ı Arabiye'yi istilâ vü imhâ edenler: Arap Hükûmetleri'ni/Devletleri'ni ele geçirip ortadan kaldıranlar

⁴ Misâl-i dehşet-âveri: Dehşet veren / Dehşetli misali

⁵ Âsâr-ı hüzn-nisân: Hüzün saçan eserleri

⁶ Afrika-yı Şimâlî'deki Hükûmât-ı Sagîre-i Arabiye: Kuzey Afrika'daki Küçük Arap Hükûmetleri

⁷ Medeniyet-i İslâmiye'yi mahv ü istilâ için seyl-i belâ: İslâm medeniyetini yok edip ele geçirmek için belâ seli

⁸ Vahşet-engîz Ehl-i Salîb: Korkunç Haçlı

Bir Selâhaddîn, bir Kılıçarslan değil mi?

O hengâmedeki; İslâm ve âlem-i İslâm mahv ü inkırâz tehlikelerine düşmüşken Reis-i İslâm olan Halîfe-i Abbâs[ıye] Saray'ında bir putperest gibi vakitini ayş u sefâhatle¹ geçiriyordu!

Hilâfet ve Riyâset-i İslâmiye'nin Kahire'de tekke şeyhi menzilesine inmiş bir zât-ı âciz[de] bulunmasından ne İslâmiyet'in ve ne de Arap milliyetinin hiçbir gûnâ istifâdesi mutasavver değilken Livâ-yı Hilâfet² Yavuz'ların, Murad-ı Râbî'lerin elinde temevvüc-nümâ-yı şeref ü şân olmuştur.³

Hükûmât-ı Arabiye'ye halef olan Türkler Arap milliyetine tecâvüz şöyle dursun, kavm-i necib-i Arap'ı kendi milliyetlerinden bile daha ziyâde muhterem saymışlar ve ebvâb-ı şân ve hükûmeti⁴ bilhâssa Araplara açık tutmuşlar ve Arapları ayrı bir millet değil, ümmet-i vâhidenin rûkn-i celil-i evveli⁵ ve kendilerinin büyük kardeşi bilmişlerdir.

Eldeki mîyâr u mîzan, insâf ü vicdân olursa⁶ Osman-ı Evvel'in, Orhan'ın, Murad'ın, Fatih'in bir Yezîd, bir Mervân, bir Hâkim Bi-Emrillâh⁷ ile kâbil-i kıyâs olmayacak efâzıl ve câzım-ı insâniyeden⁸ olduklarını teslim zarûridir.

Ne Hâcet!

¹ Ayş u sefâhatle: Yiyip içme ve eğlenceyle

² Hiçbir gûnâ istifâdesi mutasavver değilken Livâ-yı Hilâfet: Hiçbir şekilde istifadesi tasavvur olunamazken Hilâfet sancağı

³ Temevvüc-nümâ-yı şeref ü şân olmuştur: Şeref ve şânla dalgalanmıştır.

⁴ Ebvâb-ı şân ve hükûmeti: Devlet ve şân kapıları

⁵ Ümmet-i vâhidenin rûkn-i celil-i evveli: İslâm ümmetinin temel direği

⁶ Eldeki mîyâr u mîzan, insâf ü vicdân olursa: Eldeki ölçü/kriter, insaf ve vicdan olursa

⁷ Burada bahsedilen Yezîd ve Mervân Emevi halifesi, Hâkim Bi-Emrillâh ise Fâtîmî halifesidir.

⁸ Kâbil-i kıyâs olmayacak efâzıl ve câzım-ı insâniyeden: Kıyas kabul etmeyecek faziletli ve büyük insanlardan

Halife-i Hâzır[a] muhterem ve şefik Mehmed er-Reşâd-ı Hâmis Hazretleri'yle Fas Emîri Mevlây Abdülhafız'ın¹ mukâyesesi erbâb-ı vicdân için, dîn ve milliyetini seven Arap mütefekkirini için bir hükm-i âdil vermeye kâfidir. Vâkıâ daha evvelki zât-ı mahlû' şerâit-i riyâseti câmi bulunmamış² ise de bunu fehîm ile makâm-ı Hilâfet'i ehline tevdi³ yine Türklerin şeref-i millîsidir.

Türkler hiçbir vakit kavm-i Arap'a ayrılık gayrılık nâmına tahakküm ümniyesini⁴ tâkib etmemiş oldukları gibi bugün dahi aksâ-yı emel-i millî[miz]⁵ büyük birâderimiz olan Arap kavm-i muhteremiyle kemâl-i adl ü müsâvât⁶ üzere bulunmaktan ve berâberce şehrah-ı feyz ü teâlîde pûyân olmaktan⁷ ibârettir. Bir âile içinde[ki] taksîm-i vezâif sırasında tedvîr-i umûr efrâd-ı âileden birine düşer; lâkin bundan tagallüb ü tahakküm mânâsı elbet çıkarılamaz. Bugün kavm-i necîb-i Arap'ın⁸ saâdet ve refâhını temîn için yine Türklerin çalışması lâzımdır.

¹ Mevlây Abdülhafız el-Alevî (d.1863 - v. 1937): Fas'ta hüküm sürmüş Filâlî (Alevî) hanedanına mensup Fas Sultanı'dır (1908-1912). (Buradaki Alevî lakabı soylarının Hz. Ali'ye dayanmasındandır.)

² Zât-ı mahlû' şerâit-i riyâseti câmi bulunmamış: Hal' edilmiş zât (II. Abdülhamid Han) riyaset şartlarını ihtiva etmemiş

³ Tevdi: Verme, teslim etme

⁴ Ümniye: Emel, niyet

⁵ Aksâ-yı emel-i millî[miz]: Erişmek istediğimiz millî emelimiz

⁶ Kemâl-i adl ü müsâvât: Tamamen adalet ve eşitlik

⁷ Şehrah-ı feyz ü teâlîde pûyân olmaktan: Feyiz ve yükselme yolunda koşmaktan

⁸ Taksîm-i vezâif sırasında tedvîr-i umûr efrâd-ı âileden birine düşer; lâkin bundan tagallüb ü tahakküm mânâsı elbet çıkarılamaz. Bugün kavm-i necîb-i Arap'ın: Vazifelerin taksimi sırasında işleri idare etmek (nasıl) âile fertlerinden birine düşer de bundan zorbalıkla hükmetme mânâsı çıkarılamazsa bugün de necip/asil Arap kavminin

Bu mesrûdât kâffeten vukûât-ı târîhiyeye ve nefsü'l-emre müstenittir,¹ şu hâlde îtilâ-yı İslâm'ın² ve bu meyânda Arap milliyetinin îtilâsı[nın] ancak Türklerle meveddet ü uhuvvet-i kâmile tesisiyle³ mümkün olduğu tamâmıyla tezâhür eder.

İşte Cenâb-ı Seyyid Muhammed es-Senûsî bu nokta-i esâsiyede yanıldı, yanıldığı için dehâ-yı muhteremi azametinde lâyük âsâr meydâna getiremedi.

Bu mütefekkir-i bî-misl-i İslâmînin,⁴ bu hatâsından sarf-ı nazar edilince, nukât-ı sâire⁵ hakkındaki tefekkürât ve nazariyâtı o kadar büyük, faâliyet ve teşebbüsü o kadar vâsîdir⁶ ki bunları tedkik ile âsâr-ı irşâd ü delâletini görenler izhâr-ı hayretten⁷ kendilerini alamazlar.

Cenâb-ı Seyyid'in mâneviyatı üzerine Cezayir'e tecâvüz, Mısır'ın Mehmed Ali Paşa tarafından zabtı gibi ahvâlin de tesîrât-ı mahsûsası⁸ olmuştur.

Mukaddimemizi bitirdik. Şimdi de Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin icrâât-ı azîmesini teşrihe⁹ sıra geldi.

¹ Bu mesrûdât kâffeten vukûât-ı târîhiyeye ve nefsü'l-emre müstenittir: Bu beyanların hepsi tarihî olaylara ve hakikate dayanmaktadır.

² İtilâ-yı İslâm'ın: Müslümanların yükselmesi

³ Meveddet ü uhuvvet-i kâmile tesisiyle: Tamamen sevgi, muhabbet ve kardeşliğin tesisiyle

⁴ Bu mütefekkir-i bî-misl-i İslâmînin: Bu emsalsiz İslâm mütefekkirinin

⁵ Nukât-ı sâire: Diğer hususlar

⁶ Vâsi: Geniş

⁷ Âsâr-ı irşâd ü delâletini görenler izhâr-ı hayretten: İrşat ve delâletinin eserlerini görenler hayretlerini göstermekten

⁸ Tesîrât-ı mahsûsası: Hususî tesirleri

⁹ İcrâât-ı azîmesini teşrihe: Büyük icraatını meydana çıkarmaya

Birinci Mebhas

Senûsî Cemiyetinin Sûret-i Teşekkülü

Seyyid Muhammed Senûsî'nin Terceme-i Hâli • Îmâl ü Ââmâlî¹ • Mezheb, Tarîkat

Nice a'sârdan beri âlem-i İslâm'da nâdir zuhûr eden dühât-ı insâniyeden² biri ve belki de vûs'at-i karîha ve azamet-i emel³ itibâriyla en büyüğü Seyyid Muhammed es-Senûsî el-Hasenî el-Hattâbî el-İdrîsî, Cezayir cenûbunda "Müstegânim"⁴ kasa-bası civârında kâin bir vâhada âlem-i nâsûta kadem⁵ basmıştır (Sene-i Hicriye 1206⁶).

¹ Îmâl ü Ââmâlî: Yaptıkları ve Emelleri

² Dühât-ı insâniyeden: Dâhilerden

³ Vûs'at-i karîha ve azamet-i emel: Yeni yeni fikirler ortaya atma gücü ve emel büyüklüğü

⁴ Müstegânim: Cezayir'in aynı isimli başkentinin batısındaki Arzev Körfezi'nin kıyısında bulunan tarihi bir şehirdir.

⁵ Kâin bir vâhada âlem-i nâsûta kadem: Bulunan bir vâhada insanlık âlemine ayak

⁶ Bu tarih Miladi 1791/92'ye karşılık gelmekle birlikte Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin doğum tarihi, Hicri 12 Rebiülevvel 1202 yani 22 Aralık 1787'dir.

Cenâb-ı Seyyid, sülâle-i tâhireden ve Hasani'n-neseb olup¹ Afrika'da hükümdâr, meşâyih u pîrân-ı tarikat, ulemâ vü fuzalâ² yetiştirmiş olan ve Hârûn er-Reşid'in³ tazyikâtından Afrika'ya fırâr ettiği hâlde Halife-i müşârun-ileyhin emriyle tesmîm edilen⁴ meşhûr "İdrîs-i Alevî" âilesindendir.

Pederleri mezkûr vâhadaki zâviyesinde irşâd ile meşgûl olurdu. Seyyid Muhammed es-Senûsî mukaddemât-ı ulûmu pederinden ahzetmiştir.⁵

Genç Senûsî çocukluğundan beri gâyet ciddî olup ekser evkâtını⁶ dalgın bir hâlde ve tefekkürle geçirirdi.

Ciddiyet hâli, fesâhat-ı fevkalâdesi,⁷ sözlerindeki halâvet⁸ ve tesîr sebebiyle genç Senûsî, umûmun hürmet ve muhabbetini kazanmış idi.

Zâviyeye uğrayan kavâfil, sıyt u şöhreti Sahrâ'ya ve sevâhile kadar intişâr etmiş⁹ olan genç Seyyid'i ziyâret ve nesâyihını istimâ ederdi.¹⁰

¹ Sülâle-i tâhireden ve Hasani'n-neseb olup: Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) sülâlesinden olup nesebi Hz. Hasan'a (r.a.) dayanan

² Meşâyih u pîrân-ı tarikat, ulemâ vü fuzalâ: Tarikat şeyhleri ve pîrleri ile âlimler ve fazıllar

³ Hârûn er-Reşid (d.149/766 - v.193/809): 786-809 yılları arasında hüküm sürmüş 5. Abbâsî Halifesi'dir.

⁴ Halife-i müşârun-ileyhin emriyle tesmîm edilen: Adı geçen Halife'nin (Hârûn er-Reşid'in) emriyle zehirlenen

⁵ Mukaddemât-ı ulûmu pederinden ahzetmiştir: İlk öğrenilmesi gereken bilgileri / İlk tahsilini babasından almıştır.

⁶ Evkât: Vakitler

⁷ Fesâhat-ı fevkalâdesi: Fevkalâde fesahatı

⁸ Halâvet: Tatlılık

⁹ Kavâfil, sıyt u şöhreti Sahrâ'ya ve sevâhile kadar intişâr etmiş: Kâfileler, şöhreti Sahrâ'ya ve sahilleri kadar yayılmış

¹⁰ Nesâyihını istimâ ederdi: Nasihatlerini dinlerlerdi.

Cenâb-ı Seyyid'in zâirelere verdiği va'z u nasihat¹ öteden beri söylenen sözlere benzemezdi.

Selâmetle gidip gelmek, şerr-i a'dâ ve belâyâdan² emîn olmak için kendisinden duâ ve Fâtîha taleb edenlere, Fâtîha verdikten sonra "Birbirinizi seviniz, birbirinizin kardeşi olduğunuzu biliniz ve birbirinize bu sûretle muâmele vü muâvenet³ ediniz. Tâ ki teyîd-i İllâhî ve ervâh-ı enbiyâ vü evliyâ nigh-bânınız olsun!"⁴ der idi.

Cenâb-ı Seyyid'in mütemâdî tefekkürân ve merdüm-girizliğe benzeyen hubb-ı inzivâsı⁵ nihâyet pederinin ve meşâyih-i mahalliyyenin merâk u endişesini celb etti⁶.

Bir gün pederi onu bir kum tepeciğinde yalnızca oturmuş ve ummân-ı tefekküre dalmış iken buldu.

Peder, oğluna, endişe-nâk u gam-gîn bir sûret⁷ alan inzivâ ve tefekkürâtının esbâbını sordu.

Genç Seyyid'in verdiği izâhât pederinin hayret ü iftihârını mûcib⁸ oldu. Muhammed es-Senûsî demişti ki:

"Âlem-i İslâm'ı düşünüyorum: Bu kadar selâtın ü ümerâya, bu kadar meşâyih u rüesâya⁹ rağmen bugün âlem-i İslâm çobansız bir koyun sürüsüne benziyor?

¹ Zâirlere verdiği va'z u nasihat: Ziyaretçilere verdiği vaaz ve nasihat

² Şerr-i a'dâ ve belâyâdan: Düşmanların şerrinden ve belâlardan

³ Bu sûretle muâmele vü muâvenet: Bu şekilde muamele ve yardım

⁴ Teyîd-i İllâhî ve ervâh-ı enbiyâ vü evliyâ nigh-bânınız olsun!: İllâhî bir güç ve kuvvet ile enbiya ve evliyanın ruhları koruyucunuz ve gözcünüz olsun!

⁵ Merdüm-girizliğe benzeyen hubb-ı inzivâsı: İnsanlar arasına karışmamaya benzeyen inziva sevgisi

⁶ Merâk u endişesini celb etti: Merak ve endişesini çekti.

⁷ Endişe-nâk u gam-gîn bir sûret: Endişeli ve gamlı bir şekil

⁸ Pederinin hayret ü iftihârını mûcib: Babasını şaşırıp iftihar etmesine sebep

⁹ Bu kadar selâtın ü ümerâya, bu kadar meşâyih u rüesâya: Bu kadar sultanlar ve emirlere, bu kadar şeyhler ve reislere

Her yerin mürşidleri, fâzılları var, lâkin âlem-i İslâm'ı bir nokta-i ittihâda, bir mecma-ı âmâle¹ sevk edebilecek umûmî ve hakîkî bir mürşid yok.

Dîn-i mübînimiz tevhîd ü ittihâd üzerine müesses² iken âlem-i İslâm'ın her tarafında ihtilâf ü teşettüt³ var.

Her tarafı cehl kaplamış, çünkü ulemâ vü meşâyihde neşr-i maârif⁴ emeli, gayret-i dîniye kalmamış.

Bakınız: Sudan ve Sahrâ'da hâlâ sürülerle abede-i evsân⁵ vardır!

Mâmûrelerin her mescidinde ilmiyle gayr-ı âmil⁶ sürülerle ulemâ var iken bunlar râhat u ezvâkı⁷ tercih ediyor da bu bi-çârelere tarîk-i hidâyeti⁸ göstermeyi akıl etmiyor[lar]!

Ahvâl-i âlemi, gelen kâfilelerdeki kulağı delik eşhâstan öğreniyorum. Her tarafta mağlûb oluyoruz; hıttalar [ve] mâmûreler⁹ gidiyor.

İslâm bir uçuruma doğru koşuyor, bunu gören [ve] çâre düşünen yok; işte ben bunları düşünüyorum.”

Cenâb-ı Seyyid'in pederi bu ahvâle karşı ne yapabileceğini sordu, “Çalışacağım!” cevâbını aldı.

Pederinin tensibi veçhile¹⁰ Seyyid Muhammed es-Senûsî ikmâl-i tahsîl için Fas'a gitti.

¹ Bir nokta-i ittihâda, bir mecma-ı âmâle: Birleştirecek bir noktaya ve ortak emellere

² Tevhîd ü ittihâd üzerine müesses: Birlik üzerine kurulu

³ İhtilâf ü teşettüt: Ayrılık(lar) ve dağılma(lar)

⁴ Ulemâ vü meşâyihde neşr-i maârif: Âlimler ve şeylerde maarîf/ilim ve bilgiyi yayma

⁵ Abede-i evsân: Putlara tapanlar / Putperestler

⁶ İlmiyle gayr-ı âmil: İlmiyle amel etmeyen

⁷ Râhat u ezvâkı: Rahatı ve zevkleri

⁸ Bi-çârelere tarîk-i hidâyeti: Biçârelere hidayet yolu

⁹ Hıttalar [ve] mâmûreler: Memleketler ve şehirler

¹⁰ Tensibi veçhile: Münasip görmesiyle

Cenâb-ı Seyyid geceli gündüzlü çalışarak henüz 30 yaşında iken Fas Câmî-i Kebîrî'nde tadrîse başladı.

Fas'ın ahvâlî Seyyid'in dil-hûn olmasını mücib¹ bir derecede idi. Merâkiz-i ilmiye-i İslâmiye'den² biri olan Fas'ta ahlâktan eser kalmamış idi. Memeleket dâimî keşmekeşler, mütemâdî ihtilâller içinde kalmış idi.

Seyyid Muhammed es-Senûsî bu ahvâle karşı şiddetli bir lisân kullanıyordu; sekiz sene devâm eden tedrisâtında beyhûde yere İslâmları ittihâd ü intibâha³ dâvet etti.

Bu kadar mesâî bir semere vermedikten mâadâ hükûmetin sû-i nazarını da celb etmiş idi.

Meşihatla başlayıp saltanatla işi netîcelendirmek Afrika'da ve bilhâssa Mağrib-i Aksâ'da⁴ çok kere görülmüş şeylerden idi.

Fas emîrleri bu genç Şerîf'te bir rekâbet, bir iddiâ gördüler. Cenâb-ı Seyyid Fas'ta ikâmetten hiçbir fâide hâsıl olmayacağına hükmederek Cezayir'in cenûbunda, Tuat⁵ hıttasına mütecâvir ve Sahrâ'nın anahtarlarından biri hükmünde olan "Lagvat[?]" kasabasına azîmet etti⁶ ([Hicrî:] 1245⁷).

Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin Lagvatı ikâmetgâh edişi bir taraftan ye's ü fütûra⁸ [düştüğüne] ve diğer taraftan dahi beslediği emel-i muhtereminden tamâmen ferâgat etmediğine alâmettir. Lagvat kasabası Tuat tarîkiyle Sudan'a sefer eden

¹ Dil-hûn olmasını mücib: İçinin kan ağlamasına sebep

² Merâkiz-i ilmiye-i İslâmiye: İslâm'ın ilim merkezlerinden

³ İslâmları ittihâd ü intibâha: Müslümanları birleşip uyanmaya

⁴ Mağrib-i Aksâ: Uzak Mağrip yani Fas ve Tunus demektir.

⁵ Tuat (Touat): Günümüz Cezayir'in merkezinde bulunmakla birlikte Adrar'ın güneyinde Reggané'nin de kuzeyinde yer alan doğal çöl bölgesidir.

⁶ Azîmet etti: Gitti.

⁷ Miladî 1829/30

⁸ Ye's ü fütûra: Ümitsizlik ve gayretsizliğe

kavâflin ictimâ-gâhı¹ olduğu gibi Tevârikların² pek sık ziyâret ettikleri bir yer idi.

Lagvat'ta Cenâb-ı Seyyid'e rekâbet edebilecek ulemâ vü fuzalâ dahi yok idi.

Seyyid Muhammed es-Senûsî burada efkânını kabûl ettirecek pek çok kimse bulabilirdi; lâkin Lagvat gibi mechûl bir noktada ikâmetiyle Cenâb-ı Seyyid'in efkâr u ââmî saha-i icrâya³ konulamayacağı ve Lagvat'ta ref' edilen savtın⁴ âlem-i İslâm'a duyurulamayacağı düşünülürse Cenâb-ı Seyyid'in Fas'taki mağlûbiyetinden meyûs kaldığı⁵ ve ne yapacağını tâyin edemediği tezâhür eder.

Seyyid Muhammed es-Senûsî, ümîd ettiği sühûlet ü râhatı⁶ Lagvat'ta bulamadı. Lagvat kasabası "Tarîkat-ı Ticânîye" müntesibinin nüfûzu altında idi. Ticânîler harâretli vaazlar veren, birtakım muazzam ve ciddî umûrdan bahseden Seyyid Senûsî'yi istirkâb ettiler,⁷ Cenâb-ı Seyyid kasabayı terk ile seyâhate çıkmaya mecbûr oldu.

Bu târîhten îtibâren Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin safahât-ı hayâtının ikinci devresi başlıyor.

Cenâb-ı Seyyid Mis'ad,⁸ Kâbis,⁹ Trablusgarp ve Bingazi şehirlerini ziyâret etti.

¹ Kavâflin ictimâ-gâhı: Kâfilelerin toplanma yeri

² Tevârik/Tevârik (Tuareg): Afrika'da bulunan Sahrâ-yı Kebîr (Büyük Sahrâ/Sahrâ Çölü) içerisinde çok büyük alanda yaşayan bir halktır.

³ Efkar u ââmî saha-i icrâya: Fikirlerinin ve emellerinin icra sahasına

⁴ Ref' edilen savtın: Yükseltilen sesin

⁵ Meyûs kaldığı: Ümitsizliğe düştüğü

⁶ Sühûlet ü râhatı: Kolaylık ve rahatı

⁷ İstirkâb ettiler: Rakip gördüler. / Çekemediler.

⁸ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 32, str. 16'de) "ميساد - Mesâd" olarak geçmektedir. Ancak kısa bir araştırmadan sonra burada kastedilen yerin "Mis'ad" olduğu meydana çıktığı için burası çeviride Mis'ad olarak düzeltilmiştir.

⁹ Kâbis (Gabes): Tunus'un Malta Adası'nın güneybatısında yer alan Gabes Vilâyeti'nin merkezidir. Gabes Körfezi'nde bulunur.

Bu şehirlerin her birinde birer müddet ikâmetle eyyâmını va'z u nasîhate vakf eyledi.

Seyyid Muhammed es-Senûsî Bingazi'den sonra Mısır'a gitti; Mısır bu târîhte Mehmed Ali Paşa'nın taht-i idâresine¹ düşmüş idi.

Mısır ziyâreti[nin] Cenâb-ı Seyyid'in ahvâl-i rûhiyesinde tebeddülât-ı mühimme husûle getirdiğine² hiç şübhe edilemez.

Mehmed Ali Paşa'nın bir avuç serseri ile askerliğe istîdâdı³ olmadığı zannedilen Mısırlılardan teşkil ettiği ordu koca Hükûmet-i Osmaniye'yi düşündürüyordu, Hidîv-i Mısır'ın muvaffakiyetleri, Hükûmet-i Osmaniye'nin inhitâta doğru⁴ yürüdüğünü Cenâb-ı Seyyid'in dimâğına yerleştirdiğine aslâ şübhe edilemez.

Garîbdir ki bu dâhî-i âzam,⁵ Mehmed Ali Paşa'nın esbâb-ı muvaffakiyetini, Hükûmet-i Osmaniye'nin sevâik-i mağlûbiyetini hakîkani veçhile göremiyor ve bu esbâbı pek başka noktalara atfediyordu.

Cidâl-i hayâtta galebe vü muvaffakiyet[in],⁶ Avrupa tekâmülât ve temeddününe tamâmen sâhib olmaya mütevakıf bulunduğunu⁷ Seyyid Muhammed es-Senûsî göremedi.

Bunun sebebi de bulunduğu muhîterde Avrupa tekâmülâtının azamet-i dehşet-âverine kesb-i vukûf edemeyişi⁸ oldu.

¹ Taht-ı idâresine: İdaresi altına

² Ahvâl-i rûhiyesinde tebeddülât-ı mühimme husûle getirdiğine: Ruh dünyasında mühim değişiklikler meydana getirdiğine

³ İstîdâd: Yetenek, kabiliyet

⁴ İnhitâta doğru: Çöküşe doğru

⁵ Dâhî-i âzam: Büyük dâhi

⁶ Cidâl-i hayâtta galebe vü muvaffakiyet[in]: Hayat mücadelesinde galibiyet ve başarının

⁷ Avrupa tekâmülât ve temeddününe tamâmen sâhib olmaya mütevakıf bulunduğunu: Avrupa'da meydana gelen gelişmelere ve medeniyetteki ilerlemelerine tamamen sahip olmaya bağlı olduğunu

⁸ Avrupa tekâmülâtının azamet-i dehşet-âverine kesb-i vukûf edemeyişi: Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin dehşet veren büyüklüğüne vâkıf olamayışı

Maamâfih Mısır ziyâreti, “Avrupa medeniyeti ve Türkler” hakkındaki efkârından mâada husûsârta Cenâb-ı Seyyid’in fevkalâde istifâdesini mûcib oldu.

Evvelâ: Seyyid Muhammed es-Senûsî daha tahsîle muhtâc olduğunu fark etti.

Sâniyen: İhtilâf-ı mezâhib, kesret-i turuk, nüfûz-ı vâhidin¹ bütün âlem-i İslâm’da cereyânına mâni ve ittihâd-ı âmâle hâil olduğunu anladı.

Seyyid Muhammed es-Senûsî Mısır’da pek çok îtirâzâta hedef oldu. Mehmed Ali Paşa’nın usûl-i idâresine, ıslâhât-ı vâkıasına îtirâz ettiğinden Mısır’ı da terke mecbûr kaldı, cânib-i Hicaz’a azîmet etti.

Seyyid Senûsî Mekke’de hiçbir zamân eksik olmayan fuhûl-i ulemâdan ikmâl-i nevâkısa² çalışmakla berâber pîrân-ı meşhûre-i tarikattan³ Şeyh Ahmed bin İdrîs’e⁴ intisâb etti.

Mezâhib-i mevcûde-i İslâmiye’nin kâffesini tedkîk eyledi⁵, bütün âlem-i İslâm’a hitâb edebilmek için maârif-i İslâmiye’nin mecmûuna⁶ vâkıf olmak lüzûmunu takdîrle ona göre çalıştı.

Ahmed bin İdrîs, Şâzeliye’den müteşâib⁷ bir ~~tarikat~~ tarikat-ı mahsûsa sâhibi idi. Seyyid Muhammed Senûsî Şeyh-i müşârun-ileyhten

¹ İhtilâf-ı mezâhib, kesret-i turuk, nüfûz-ı vâhidin bütün âlem-i İslâm’da cereyânına mâni ve ittihâd-ı âmâle hâil: Mezhep ihtilâflarının, tarikatların çokluğunun ve tek bir nüfuzun bütün İslâm âleminde hareketliliğe ve emellerin birleşmesine mâni

² Fuhûl-i ulemâdan ikmâl-i nevâkısa: Âlimlerin en üstün olanlarından noksanlarını tamamlamaya

³ Pîrân-ı meşhûre-i tarikattan: Meşhur tarikat pirlerinden

⁴ Ahmed b. İdrîs (d. 1758 - v. 1837): İdrîsiye Tarikatı’nın kurucusu olup Faslı mutasavvıftır.

⁵ Mezâhib-i mevcûde-i İslâmiye’nin kâffesini tedkîk eyledi: Mevcut İslâm mezheplerinin hepsini inceledi.

⁶ Maârif-i İslâmiye’nin mecmûuna: İslâm maânînin/ilim ve bilgisinin bütününe

⁷ Müteşâib: Şubelere ayrılmış

istihlâf edildikten sonra mücâveret¹ sûretiyle Mekke'de ikâmet eden ve berây-ı hac² gelen meşâyih'ten dahi icâzet aldı.

“*es-Selsebilü'l-maîn*”³ nâm eserinde bildirdiği üzere Cenâb-ı Seyyid 40 tarîkattan istihlâf edilmiş idi!

Tasavvuf ve hikemiyâtta dahi hiçbir nokta mechûlü kalmamış idi.

Cenâb-ı Seyyid akvâm-ı muhtelifenin meşheri olan⁴ Mekke'de muhtelif ırklara mensûb, muhtelif dillerle mütekellim⁵ Müslümânlar hâdde-i tedkikten geçirmiş⁶, akvâm-ı Şarkıye'nin ahvâl-i rûhiyesini pek mükemmel anlamış ve öğrenmiştir. Her kavmin fuzalâ vü mütefekkirini⁷ ile konuşmuş, âlem-i İslâm'ın her tarafı hakkında mâlûmât-ı mükemmele almış, efâzıldan istifâza etmiş, müstaid gördüğü zevâta fıkır ü maksadını, meslek ü tarîkatını neşr ü telkine⁸ başlamış idi.

İşte Cenâb-ı Seyyid bu sûretle tezyîn-i zât ettikten⁹, zamânının allâmeleri ve meşâyih-i kâmilini idâdına dâhil olduktan sonra

¹ Şeyh-i müşârun-ileyhten istihlâf edildikten sonra mücâveret: Adı geçen Şeyh'ten (Şeyh Ahmed bin İdris'ten) hilâfet aldıktan sonra komşuluk

² Berây-ı hac: Hac maksadıyla

³ *es-Selsebilü'l-maîn*: Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin tasavvuf ve tarikatlar hakkındaki görüşlerini içeren eseridir.

⁴ Akvâm-ı muhtelifenin meşheri olan: Muhtelif kavimlerin toplandığı/göründüğü

⁵ Mütekellim: Konuşan

⁶ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 35, str. 7'de) “حده - hadde-i” olarak geçmektedir. Ancak burada bir dizgi hatası olduğu âşikâr olup bu kelimenin “حاده - hâdde-i” olması lazım geldiğinden çeviride böyle düzeltili.

Hâdde-i tedkikten geçirmiş: En ince ayrıntısına kadar incelemiş

⁷ Fuzalâ vü mütefekkirini: Fazıllar ve mütefekkirleri/düşünürleri/filozoflar

⁸ Efâzıldan istifâza etmiş, müstaid gördüğü zevâta fıkır ü maksadını, meslek ü tarîkatını neşr ü telkine: Faziletli kimselerden feyiz almış, kabiliyetli ve zeki gördüğü kişilere maksadını, tarîkatını/yolunu yayıp öğretmeye

⁹ Tezyîn-i zât ettikten: Kendini geliştirdikten

maksad-ı azîmine bed'e' vü şürû etmek zamânı[nın] hulûl eyle-
diğine¹ hükmetti.

Sebk eden tecâribi² üzerine, ihtilâl ü inkılâb husûle³ getirecek
bir kimsenin, her türlü tazyîkât ve tahakküm-i hâriciyeden âzâde
kalması lüzûmunu Cenâb-ı Seyyid pek güzel takdîr ediyordu.

Büyük şehirlerden; merâkiz-i mühimme-i İslâmiye'den her-
hangisini makarr u merkez ittihâz etse,⁴ hükûmet-i mahalliye-
nin müdâhalesine uğrayacağı şübhesiz idi.

Bundan mâadâ Seyyid Senûsî gibi bir dâhî, mechûliyetin
yanı kudsiyet olduğuna vâkıf idi.

Bununla berâber âlem-i İslâm'la kolayca münâsebatla bulu-
nabilecek, irtibât-ı dâimî mümkün olacak bir yer intihâbı vücûbu
dahi der-kâr idi.⁵

Cenâb-ı Seyyid, bu şerâitin ekserisini câmi olan⁶ Bingazi
cihetlerine göz attı.

Hükûmet-i Osmaniye'nin o vakit ki inhitâtı, Bingazi gibi,
merkez için ehemmiyet-i fevkalâdesi mechûl bir memleket
inzibâtına vakit bırakmayacak derecede idi.

¹ Allâmeleri ve meşâyih-i kâmilini idâdına dâhil olduktan sonra maksad-ı
azîmine bed'e' vü şürû etmek zamânı hulûl eylediğine: Allâmeleri ve kâmil
(ilim, fazilet ve hünâr sâhibi, mânevî meziyetleri bakımından belli bir ol-
gunluğa erişen) şeyhlerin sırasına girdikten sonra büyük maksadına/ga-
yesine başlamak zamanının geldiğine

² Sebk eden tecâribi: Önceki tecrübeleri

³ İhtilâl ü inkılâb husûle: İhtilâl ve inkılâp meydana

⁴ Merâkiz-i mühimme-i İslâmiye'den herhangi birini makarr u merkez ittihâz
etse: İslâm'ın mühim merkezlerinden herhangi birini ikâmetgâh olarak kullansa

⁵ Bir yer intihâbı vücûbu dahi der-kâr idi: Bir yerin seçilmesi gerekliliği
dahi âşikârı.

⁶ Bu şerâitin ekserisini câmi olan: Bu şartların birçoğuna sahip

Fi'l-vâki¹ Osmanlı Hükûmet[i] yalnız sâhildeki kasabalara, o da birçok kuyûd-ı ihtirâziye² ile icrâ-yı nüfûz edebiliyordu.

Bir vakit İtalya'nın zahîre ambarı ismini almış, gâye-i umrân ve refâha cilve-gâh olmuş³ olan "Cebel-i Ahdar"⁴ âdetâ boş ve sâhibsiz idi. Cebel-i Ahdar, Bingazi ve Deme'ye uzak değildi.

Bu iki iskele vâsıtasıyla her tarafa ihtilâl⁵ mümkündü. Fazla olarak Mısır'a gidip gelen kârbânlar,⁶ Bornu,⁷ Vâdây⁸ gibi mahallere işleyen kâfileler Cebel-i Ahdar'a uğradı, Trablusgarp ve Fizan'la münâsebât-ı kâmile⁹ mevcûd idi; Bingazi'deki Osmanlıların tefüşinden korkmaya da mahal yoktu. İşte bu esbâba mebnî¹⁰ Seyyid Muhammed es-Senûsî ilk zâviyesini Cebel-i Ahdar'da tesis etmiştir.

Seyyid'in bu hareketi, ne kadar metîn düşündüğüne delildir.

O, âlem-i İslâm'ın rûhu olmak istiyordu. Rûh, vücûdun her noktasında mevcûd ve âmir olduğu hâlde makamı [ve] mahall-i mahsûsu¹¹ mechûl kaldığı gibi, Cenâb-ı Seyyid dahi hükm ü tesîrini teşdîd edecek¹² bir mechûliyetle kalmayı münâsib gördü.

¹ Fi'l-vâki: Gerçekte, gerçekten

² Kuyûd-ı ihtirâziye: Kısıtlamalar

³ Gâye-i umrân ve refâha cilve-gâh olmuş: Medeniyet hedefinin ve refahın zuhur etme/tecelli yeri olmuş

⁴ Cebel-i Ahdar: Kuzeydoğu Libya'da Bingazi ile Deme arasında verimli ve 500 metre kadar yükseklikli dağlık bir bölgedir.

⁵ İhtilâl: Görüşme

⁶ Kârbânlar: Kervanlar

⁷ Bornu: Günümüz Nijerya'sının kuzeydoğusunda bulunan eyaletler.

⁸ Vâdây: Günümüz Çad'ının doğusunda yer alıp Sudan ile komşu bulunan bölgedir.

⁹ Münâsebât-ı kâmile: Eksiksiz münasebetler

¹⁰ Esbâba mebnî: Sebeplerden dolayı

¹¹ Makam [ve] mahall-i mahsûsu: Merkezi ve hususî mahalli

¹² Hükm ü tesîrini teşdîd edecek: Nüfuz ve tesirini arttıracak

Pek az zamânda Cebel-i Ahdar zâviyesi bir kasaba şeklini aldı. Bu sür'at, ibtidâî memûrîn-i Osmaniye'nin, hilâf-ı me'mûl,¹ nazar-ı dikkatini celb etti. Cenâb-ı Seyyid zâviyesini sâhile biraz fazla yakın ve ileride hasbe'l-müdâhale² Bingazi Hükûmeti'nin nüfûzunu hissedecek bir mevkiye inşâ ettiğini derk etti.³

Asıl merkez olmak üzere Çağbûb⁴ dâhilindeki zâviyesini tesîs etti.

Çağbûb, o târîhte, Cebel-i Ahdar'da mümkün ve mutasavver olan mahzûrlardan ârî⁵ olduktan mâadâ etrâf [u] civârında şecî ve müstakil pek çok Urbân⁶ bulunuyordu.

Bunların mecmûu pek az zamânda "İhvân-ı Senûsiye" idâdına⁷ dâhil olmuştur.

Cenâb-ı Seyyid'in akrabâ ve eviddâsı, havâs müridânı⁸ Çağbûb'a hicret ettiler. Orası da az vakitte bir kasaba oldu, cesîm hurmâlîklar yetiştirildi. Muhammed Senûsî'nin ilk işi, mezâhib-i makbûle-i İslâm[iye'n]in kâffesini⁹ tedkîk ederek dört mezhebin beherindeki eshel ü ekmel müctehidâtı ictihâd-ı zâtiyesiyle mezcetmek oldu¹⁰.

¹ Bu sür'at, ibtidâî memûrîn-i Osmaniye'nin, hilâf-ı me'mûl: Bu hız, başlangıçta Osmanlı memurlarının -umulanın hilafına-

² Hasbe'l-müdâhale: Müdahale dolayısıyla

³ Derk etti: Anladı.

⁴ Çağbûb: Senûsiye Tarikatı'nın kuruluşundaki merkezi olup Bingazi'nin güneyinde Mısır sınırında ve Siva Vahası'nın batısında yer almaktadır.

⁵ Mutasavver olan mahzûrlardan ârî: Muhtemel mahzurlardan uzak

⁶ Mâadâ etrâf [u] civârında şecî ve müstakil pek çok Urbân: Başka etrafında cesur ve müstakil pek çok Çöl Arapları/Bedeviler

⁷ İdâdına: Sırasına, arasına

⁸ Akrabâ ve eviddâsı, havâs-ı müridânı: Akraba ve dostları, ileri gelen müritleri

⁹ Mezâhib-i makbûle-i İslâm[iye'n]in kâffesini: İslâm'ın makbul mezheplerini / Ehl-i Sünnet mezheplerinin hepsini

¹⁰ Beherindeki eshel ü ekmel müctehidâtı ictihâd-ı zâtiyesiyle mezcetmek oldu: Her birindeki en kolay ve en mükemmel içtihatları kendi içtihatlarıyla birleştirmek oldu.

Lâkin bu mezheb, mezâhib-i erbaa-i sünniyenin aynı ve zübdesi¹ olmakla berâber sû-i zannı ve yeni bir mezheb icâdı fikrine sapılmasını mûcib olmamak üzere ayrıca tâmîm edilmeyerek² Tarikat-ı Senûsiye'ye dâhil ihvâna tahsis kılındı.

Maamâfih Cenâb-ı Seyyid bu babda birkaç eser te'lif etmiştir ki bilhâssa fukahâ-yı Mâlikiye arasında tedâvül etmektedir.³

Cenâb-ı Seyyid'in ictihâd ettiği Tarikat-ı Senûsiye, mârifet ve usûl-i tasavvuf itibârıyla, tarîk-i mevcûdenin zübde vü mecmaı⁴ sayılabilir.

Binâberîn,⁵ bâzılarının yaptığı gibi, Tarikat-ı Senûsiye'yi Şâzeliye'den İdrîsiye'nin bir şûbesi addetmek hatâdır.

Zâten Tarikat-ı Senûsiye'ye "Cemiyet" nâmı vermek daha doğrudur. Bu cemiyet kadar teşkilâtı mükemmel ve muntazam hiçbir cemiyet-i hafîye veya dîniye⁶ görülmemiştir.

Vesâitin nedreti, maksadın azamet ü ihtivâsı, ictihâm edilen müşkülât ü mevâniin cesâmeti nazar-ı îtinâyâ⁷ alınır da cemiyet-i Senûsiye, Avrupa ve Şark'ta zuhûr eden cemiyetlerle mukâyese edilirse Cenâb-ı Seyyid'in hayrân-ı dehâsı olamamak elden gelmez!

¹ Mezâhib-i erbaa-i sünniyenin aynı ve zübdesi: Dört Sünnî mezhebin/ Ehl-i Sünnet mezheplerin aynı ve hulâsası

² Tâmîm edilmeyerek: Umuma yayılmayarak

³ Fukahâ-yı Mâlikiye arasında tedâvül etmektedir: Mâlikî fahihler arasında dolaşmaktadır.

⁴ Mârifet ve usûl-i tasavvuf itibârıyla, tarîk-i mevcûdenin zübde vü mecmaı: Mârifet ve tasavvuf usulü itibârıyla, mevcut tarikatın hulâsası ve toplamı

⁵ Binâberîn: Bundan dolayı

⁶ Cemiyet-i hafîye veya dîniye: Gizli veya dinî cemiyet

⁷ Vesâitin nedreti, maksadın azamet ü ihtivâsı, ictihâm edilen müşkülât ü mevâniin cesâmeti nazar-ı îtinâyâ: Vasıtaların azlığı, maksadın yüceliği ve içeriği, göğüs gerilen güçlüklerin ve engellerin büyüklüğü dikkate

Tarîkat-ı Senûsiye'de künhüne varılmaz¹ muğlak hikmetler, suûbetli² merâsim ve ri'yâzât olmadığı gibi makbûl bir muntaka, nezîh bir sûret-i tefekküre mugâyir şeyler de mevcûd değildir.

Tarîkat, amelî ve ictimâî bir hikmet üzerine kurulmuştur.

Cemiyet-i Senûsiye'de üssü'l-esâs "uhuvvet" [ve] "teâvün"³ husûslandır. Senûsîler, eyyâm-ı mahsûsadan mâadâ Cuma ve Pazartesi geceleri ictimâ ederler.⁴

Ayrıca semâları ve usûl-i merâsim olmayıp ictimâlarında fukarâ it'âm ederler, ihvân semâhânede "mukaddem" denilen şeyhin ri'yâseti altında süver-i *Kur'ân*'dan⁵ bâzılarını kırâat ederler; Salât-ı Azmiye tesmiye edilen⁶ ve Şeyh Ahmed bin İdrîs'in tertib-gerdesi olan salât ile rûh-ı Nebî-i Zî-şân'ı tevkîr ederler⁷.

Tarîkat-ı Senûsiye, ihvânını nevâfil ile işgâl etmeyip⁸ işiyle, gücüyle çalışmaya ve tâlîm ü taallûme⁹ mecbûr eder.

Tarîkat-ı Senûsiye'ye giren bir kimse, âciz ve mâlûl olmadıkça, çalışıp kazanmaya, fâideli bir adam olmaya sevk edilir. Zâviyelerden bu bâbda her [tür] teshîlâtı¹⁰ görür.

¹ Künhüne varılmaz: Özüne varılmaz

² Suûbetli: Oldukça zor

³ Üssü'l-esâs "uhuvvet" [ve] "teâvün": Ana esas "kardeşlik" ve "yardımlaşma"

⁴ İctimâ ederler: Toplanırlar.

⁵ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 39, str. 20'de) "صور - suver" olarak geçmektedir. Ancak burada bir dizgi hatası olduğu âşikâr olup bu kelimenin "سور - süver (sûreler)" olması lazım geldiğinden çeviride böyle düzeltilmiştir.

Süver-i *Kur'ân*'dan: Kur'ân-ı Kerîm sûrelerinden

⁶ Tesmiye edilen: Denilen

⁷ Şeyh Ahmed bin İdrîs'in tertib-gerdesi olan salât ile rûh-ı Nebî-i Zî-şân'ı tevkîr ederler: Şeyh Ahmed bin İdrîs'in hazırlamış olduğu salavât ile Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) mübarek ruhunu hürmetle anarlar.

⁸ Nevâfil ile işgâl etmeyip: Nafîleler ile meşgul etmeyip

⁹ Tâlîm ü taallûme: Eğitime ve öğrenmeye

¹⁰ Teshîlât: Kolaylıklar

Senûsî zâviyeleri bir medrese demek olup evlâd-ı mahalliye meccânen tâlîm edilir ¹.

Büyük zâviyelerde Fıkıh ve hatta ulûm-ı âliye tadrîs edecek ² fakîhler bulunur.

Tarîkat-ı Senûsiye'nin, dediğimiz gibi esâsı uhuvvet olup bu tarîka dâhil olanlar bu esâsa tamâmen riâyete borçludurlar.

İhvân derecâta münkasımdır: ³ Halife, Şeyh, Nakîb, Mukaddem misillü merâtib-i hidemât ⁴ bulunduğu gibi alelumûm ihvân Avâm, Havâs ve Havâssu'l-havâs ⁵ sınıflarına münkasımdır.

Cemiyet-i Senûsiye bir tarîkat-ı mahsûsayı hâiz olmakla berâber siyâsî bir cemiyettir.

Şu kadar ki makâsıd u efkâr-ı siyâsiyesi ⁶ havâs ihvâna ve hulefâ vü meşâyihâ mâlûm olup ⁷ avâm ihvân yalnız bâzı mâlûmât-ı mübhemeye mâliktir ⁸.

İhvân-ı Senûsiye'den her biri, mâlûl ve mâzûr olmadıkça dâimâ harbe âmâde bulunmaya ve inde'l-îcâb ⁹ alacağı emir üzerine harbe gitmeye memûr ve mecbûr olup bu bâbda ve her husûsta itâat ve ibrâz-ı sadâkat etmek için yemîn etmiştir. Teşkilât-ı Senûsiye'nin bu maddesi Afrika'da bütün mânâsıyla tatbîk edilmekte olup yalnız âlem-i İslâm'ın aksâm-ı sâiresinde bu husûs muâvenet şeklinde bırakılarak tamâmen tatbîk olunmamıştır.

¹ Evlâd-ı mahalliye meccânen tâlîm edilir: Yerli halkın çocukları ücretsiz okutulur.

² Ulûm-ı âliye tadrîs edecek: Yüksek ilimleri öğretecek

³ İhvân derecâta münkasımdır: İhvân derecelere ayrılmıştır.

⁴ Merâtib-i hidemât: Hizmetlerin mertebeleri

⁵ Avâm, Havâs ve Havâssu'l-havâs: Halk, İleri gelenler ve En Seçkinler

⁶ Makâsıd u efkâr-ı siyâsiyesi: Siyasî maksatları

⁷ Hulefâ vü meşâyihâ mâlûm olup: Halifeler ve şeyhler tarafından bilinmekte olup

⁸ Mâlûmât-ı mübhemeye mâliktir: Müphem malumata sahiptir.

⁹ İnde'l-îcâb: Gerektiğinde

Afrika'da ihvândan her biri iktidân nisbetinde müsella¹ bulunmaya, bir deve sâhibi olmaya, hiç olmazsa eslihadan² bir şey bulundurmaya mecbûrdur.

Fevka'l-had fakîr olursa inde'l-icâb kendisine lâzım gelen silâh, zâviyeler veyâhûd ağniyâ-yı ihvân³ tarafından verilir.

Ağniyâ ve rüesâdan olanları derece-i servetine göre müteaddid develer ve silâh takımları bulundurmaya, maiyetindeki hademeyi ve kölelerini tesliha⁴ mecbûrdur. Bir Senûsî uhuvvet ve teâvün esâslarına karşı hile ve ihânet edemez. Bir Senûsî elinden geldiği kadar sık taâm ihzâr edip⁵ zâviyeye götürür, sâir ihvânın getirdiği yemeklerle birleştirilerek umûmiyetle ve ihvânca taâm edilir.

Maamâfih bu umûmî taâmlar olsun, zâviyelerde her gece çıkarılan taâmlar olsun yalnız ihvân-ı Senûsiye'ye hâss u münhasır⁶ olmayıp her kim mürâcaat ederse kabûl ve izâz u ikrâm edilir⁷.

Tarîkat-ı Senûsiye, ihvânına inzivâ vü inkâtâ⁸ tavsiye etmedikten mâadâ bir sûretle temîn-i mâişete sevk ettiğinden, tarîkat nâmına tese'ül ve selmân memnûdur⁹.

Senûsîler arasında bu teâvün husûsu o derece intizâmla cereyân ve o kadar menâfi istihsâl eder¹⁰ ki yalnız bu menâfi çoklarını bu tarîkata dehâlete sevk eder.

Bu usûl sâyesinde her zâviye mükemmel bir imârete mâlik imiş gibi gündüz ve gece yemek çıkarır.

¹ Müsellah: Silâhlı

² Esliha: Silâhlar

³ Ağniyâ-yı ihvân: İhvanın zenginleri

⁴ Teslih: Silâhlandırma

⁵ Taâm ihzâr edip: Yemek hazırlayıp

⁶ Hâss u münhasır: Mahsus

⁷ İzâz u ikrâm edilir: Ağrılanıp ikramda bulunulur.

⁸ İnzivâ vü inkâtâ: Köşeye çekilip insanlardan uzaklaşma

⁹ Tese'ül ve selmân memnûdur: Dilenme ve niyaz toplama yasaktır.

¹⁰ Menâfi istihsâl eder: Menfaatleri meydana getirir

Zâviye şeyhleri kısmen alenî, kısmen hafî birer cemiyet-i mahalliyenin reîsleri demek olmakla berâber mânâ-yı tâmmıyla da birer şehbender¹ ve aynı zamânda ticâret-i mahalliyenin reîsi, sigorta kumpanyaları vekîli demektir.

Her şeyh icrâ-yı ticârete memûrdur. Kesbinin² bir kısmı nef-sine ve kısm-ı diğeri cemiyete âiddir.

Bir zâviye şeyhi sâhil ve dâhilin piyasalarına vâkıftır. İhrâcât emvâlinin³ mahallî fiyâtını bildiği gibi idhâlât emvâlinin transit merâkizindeki fiyâtına dahi vâkıftır.

Kâfile-i ticâriyesinin hücûm ve taarruzdan masûniyetini ârzû edenler zâviyelerden birer “emân (sigorta kâğıdı!)” alırlar. Emânlar kâfileye göre pahalıdır. Dünyâda kuvvetten başka hiçbir kânûna tâbi olmayan Tîbû⁴, Tevârik vesâire gibi akvâm, Senûsî zâviyelerinin verdiği emâna fevka'l-had hürmet ü riâyet ederler.⁵

Zâviye şeyhleri [ve] ağniyâ-yı Senûsiye bulundukları mahallerin bankerleri hükmünde olup erbâb-ı ticâret ve zirâate para ikrâz ederler⁶, lâkin bir Senûsî'den aldıkları fâiz ile bir hâricîden aldıkları fâiz arasında fark-ı azîm vardır.

İşte bu tafsilâttan anlaşılır ki cemiyet-i Senûsiye, bulunduğu mahalli tamâmıyla taht-ı hâkimiyetine alacak ve insanlara bil-cümle vesâitle tahakküm edecek teşekkülâta mâliktir.⁷

¹ Mânâ-yı tâmmıyla da birer şehbender: Tam mânâsıyla da birer şehbender (ticarî işleri yöneten görevli)

² Kesbinin: Kazancının

³ Emvâl: Mâllar

⁴ Tîbû (Toubou): Afrika'da bulunan Sahrâ-yı Kebîr (Büyük Sahrâ/Sahrâ Çölü) içerisinde, Çad'ın kuzeyindeki Tibeste bölgesi ile Libya'nın güneyinde yaşayan bir halktır.

⁵ Fevka'l-had hürmet ü riâyet ederler: Pek çok hürmet ve riâyet ederler.

⁶ İkrâz ederler: Borç para verirler.

⁷ Teşekkülâta mâliktir: Kurumlara sahiptir.

Cenâb-ı Seyyid bu esâsları vaz' ettikten sonra etrâf u civâra¹ ve giderek bütün âlem-i İslâm'a halifeler ve vekiller göndermeye başlamıştır. Afrika'nın her tarafında zâviyeler açılmaya teşebbüs edilmiş ve tamâmıyla muvaffakiyet ol[u]vermiştir.

Zâviye açılan mahallere ekseriyetle o yer ahâlîsinden biri terbiye edilerek halife tâyin edilmiştir. Vekiller ise daha büyük ve mühim vezâifile mükellef olup ekseriyetle umûma karşı mechûl bırakılmıştır.

Merâkiz-i mühimme-i İslâmiye'nin kâffesinde Cenâb-ı Seyyid'in vükelâsı ve muhâbirîni² var idi.

Bu vekiller mümkün oldukça bulundukları mahallin ahâlîsinden intihâb edilirse de vazîfe-i vekâleti yapabilecek dereceye gelinceye kadar terbiye vü tâlîm edilirlerdi.³

Hulefâ vü vükelânın⁴ yerlilerden intihâbı bile Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin ne derece metîn muhâkemeli bulunduğuna bir delildir.

Bu mühim hizmetlerde yabancı adamların istihdâmında birçok mahzûr-ı mutasavver⁵ olup yerlilerde ise bu mahâzîr⁶ yok idi.

Zâviye-i merkeziyenin vükelâ, hulefâ ve muhâbirîn ile muhâberâtı şâyân-ı hayret bir sür'at ve intizâmla cereyân etmiş ve etmekte bulunmuştur. Bir hâldeki hakikaten kerâmet itlâkına müstehak⁷ olan bu sür'at, ekser-i ihvânca mânâ-yı tâmmıyla kerâmet görülüyordu.

¹ Vaz' ettikten sonra etrâf u civâra: Ortaya koyduktan sonra etrafa

² Vükelâsı ve muhâbirîni: Vekilleri ve muhabirleri

³ Terbiye vü tâlîm edilirlerdi: Eğitilip okutulurlardı.

⁴ Hulefâ vü vükelânın: Halifelerin ve vekillerin

⁵ Mahzûr-ı mutasavver: Muhtemel mahzur

⁶ Mahâzîr: Mahzurlar

⁷ Kerâmet itlâkına müstehak: Keramet denilmeye lâyık

Türkiye, Hicaz, Yemen, Hind, Cava,¹ Mısır, Tunus, Cezayir ve Fas gibi mahallerdeki vükelâ ve muhâbirîn vukûât-ı mühimme-i mahalliyyeye dâir raporlarını Bingazi'ye göndermekte ve oradan dahi hecînlerle zâviye-i merkeziyeye² gönderilmekte idi.

Sudan, Bornu, Âyir,³ Zinder,⁴ Tuat, Sahrâ-yı Kebîr⁵ ve sâir mülhakât-ı dâhiliye zâviyeleri şaşılacak bir sür'at ve intizâmla vukûât-ı câriyeyi⁶ merkeze bildiriyorlardı.

Bütün Senûsîlerin nazar-ı rûhu önünde ulvî bir hayâl arz-ı cemâl-i bî-hemta etmekte olup cümlesi bu hayâl-i ulviyet-mâlin kuvveden file çıkması[nın] Cenâb-ı Seyyid'in delâlet ü irşâdıyla mümkün bulunduğuna kâil olarak⁷ ona göre cânsiperâne çalışmakta idi.

Senûsîlerin Seyyid ve reislerine karşı hissettikleri hürmet ve irtibât hadd-i gâyede⁸ idi.

¹ Cava (Java): Günümüzde Endonzya'nın devlet merkezi olan Cakarta'nın bulunduğu adadır. Ancak Müellif Filibeli Ahmed Hilmi Efendi'nin Cava'dan kastı Endonezya Müslümanlarıdır.

² Hecînlerle zâviye-i merkeziyeye: Hecînlerle (hızlı giden ve susuzluğa dayanıklı binek devesi) merkez zaviyeye

³ Âyir: Nijer'in ortasında bulunan ve Güney Tevânklannın yaşadığı bölgelerden biridir.

⁴ Zinder: Nijer'in günümüzdeki idarî bölgelerinden biri olup merkezi de aynı isimdedir ve Nijerya sınırındadır.

⁵ Sahrâ-yı Kebîr (Büyük Sahrâ/Sahrâ Çölü): Afrika kıtasının kuzeyi ile ortası arasında bulunan dünyanın en büyük sıcak çölüdür.

⁶ Vukûât-ı câriyeyi: Meydana gelen olayları

⁷ Bütün Senûsîlerin nazar-ı rûhu önünde ulvî bir hayâl arz-ı cemâl-i bî-hemta etmekte olup cümlesi bu hayâl-i ulviyet-mâlin kuvveden file çıkması[nın] Cenâb-ı Seyyid'in delâlet ü irşâdıyla mümkün bulunduğuna kâil olarak: Bütün Senûsîlerin önünde ulvî bir hayal, eşsiz güzelliğini göstermekte olup hepsi bu ulvilik verilen hayalin gerçekleşmesinin Cenâb-ı Seyyid'in delâlet ve irşâdıyla mümkün olacağına inanmış olarak.

⁸ Hadd-i gâyede: Son derecede

“Maksad-ı Mukaddes” ihvândan her birine bütün vuzûhuyla mâlûm değildi. Hatta milyonlara bâliğ olan ihvânın kısm-ı âzamı tâkîb edilen maksadın teferrûatına aslâ vâkıf olamazdı. Hâlâ da böyledir.

Lâkin cümlesinin bildiği bir şey var idi ki o da îtilâ vü ittihâd-ı İslâm'ın, refâh-ı millînin ve hatta saâdet-i beşeriyenin ancak emr-i Seyyid'e ittibâla¹ hâsıl olacağı idi. Buna hepsi inanıyor, bu hayâl-i ulvînin verdiği şevk u hâhişle çalışıyor, ciddiyet-i tâmm ve azm-i kat'î ile çalışıyordu.²

Seyyid Senûsî'nin bir çöl ortasında sâkin oluşu hayâl-perest olan dimâğlar[d]a başka bir tesîr-i şedîd ikâ ediyordu.³ Müşârun-ileyh büyük bir merkezde enzâr-ı tedkîk önünde⁴ bulunsaydı şübhesiz bu derece kuvvetli tesîrât meydana gelemezdi.

Cenâb-ı Seyyid'in irfân u kemâlâtı mütefekkirîn-i İslâmiye⁵ nezdinde ne derece takdîr ü takdîs edilmiş ise avâm indinde dahi kerâmât ve kuvve-i kudsiyesi⁶ o sûretle şöhrat bulmuş idi.

Ekâbir-i hulefâ-yı Senûsiye,⁷ Hazret-i Seyyid'in kerâmât u keşfiyatını⁸ zâviyelere an'anesiyle yazıp bildirirler. Kerâmet, vekiller

¹ İtilâ vü ittihâd-ı İslâm'ın, refâh-ı millînin ve hatta saâdet-i beşeriyenin ancak emr-i Seyyid'e ittibâla: Müslümanların birleşip yükselmesi, millî refahın ve hatta insanlığın saadetinin ancak Seyyid'in emrine tâbi olmakla

² Bu hayâl-i ulvînin verdiği şevk u hâhişle çalışıyor, ciddiyet-i tâmm ve azm-i kat'î ile çalışıyordu: Bu ulvî hayalin verdiği arzuyu, büyük bir ciddiyetle ve kat'î azimle çalışıyordu.

³ Dimâğlar[d]a başka bir tesîr-i şedîd ikâ ediyordu: Beyinlerde başka şiddetli bir tesir meydana getiriyordu.

⁴ Enzâr-ı tedkîk önünde: Dikkatli bakışlar önünde

⁵ Cenâb-ı Seyyid'in irfân u kemâlâtı mütefekkirîn-i İslâmiye: Cenâb-ı Seyyid'in irfan ve olgunlukları İslâm mütefekkirleri

⁶ Takdîr ü takdîs edilmiş ise avâm indinde dahi kerâmât ve kuvve-i kudsiyesi: Beğenilip hürmet edilmiş ise halk katında dahi kerametleri ve kudsi kuvveti

⁷ Ekâbir-i hulefâ-yı Senûsiye: Senûsî halifelerinin ileri gelenleri

⁸ Kerâmât u keşfiyatını: Kerametlerini

[ve] halifeler vâsıtasıyla ihvâna ve bunlar tarafından âleme ilân olunur. Ma'raz-ı şükran ve memnûniyette¹ bilumûm zâviyelerde ziyâfetler tertîb ve fukarâ it'âm edilir.

Afrika ahâlisinin havârîka verdikleri ehemmiyet pek büyüktür. Buralarda her asırda hüküm-fermâ olmuş bulunan iğtişâşât ve muhârebât-ı mütevâliye yüzünden refâh ü râhat münselib olagelmıştır.² Sû-i idâre ve îtisâfın şedâidinden³ yakasını nasıl kurtaracağını kestiremeyen halk, bu mezâhimden tahlisini havânkıtan⁴ bekler.

Açların, sefillerin menba-ı ümîd ü tesellîsi kerâmâtıdır.⁵

Bu ihtiyâc-ı havârîk sâikasıyladır ki ahâlîdeki meyl-i îtikâd şaşılacak bir derece-i müfritaya varmış ve tıflâne⁶ bir şekil almıştır.

Yine bu sebebledir ki sürülerle hokkabâzlar alelâde mahâretlerle bî-çâre ahâlinin safvetini sû-i istimâl edegelmıştır. Ufâk bir mechûliyetin etrâfında derhâl şâirâne hurâfât peydâ olur. Câhil olan halk kendine mechûl kalan her şeyi hârîka farz ederek o sûretle tefsîr ü te'vil⁷ eder.

Serirlerde, çöllerde dolaşan ahâlinin rûhunda garîb bir hassâsiyet, fıkırinde acîb⁸ bir şâiriyet vardır.

¹ Ma'raz-ı şükran ve memnûniyet: Şükran ve memnuniyet makamında

² Hüküm-fermâ olmuş bulunan iğtişâşât ve muhârebât-ı mütevâliye yüzünden refâh ü râhat münselib olagelmıştır: Hüküm sürmüş bulunan kanşıklıklar ve birbirini takip eden muharebeler yüzünden refah ve huzur ortadan kalkmıştır.

³ Sû-i idâre ve îtisâfın şedâidinden: Kötü idare ve haksızlıkların/yolsuzlukların sıkıntılarından

⁴ Mezâhimden tahlisini havânkıtan: Sıkıntılardan kurtuluşunu harikalardan

⁵ Menba-ı ümîd ü tesellîsi kerâmâtıdır: Ümit ve teselli kaynağı kerametlerdir.

⁶ Meyl-i îtikâd şaşılacak bir derece-i müfritaya varmış ve tıflâne: İtikat meyli şaşılacak bir ifrat derecesine varmış ve çocukça

⁷ Tefsîr ü te'vil eder: Yorumlar.

⁸ Acîb: Çok acayip, şaşırtıcı

Afrika'da tûl-i müddet¹ oturmayan bir Avrupalı, bir Asyalı Afrikalıların hâlât-ı rûhiyesinden² bir şey anlayamaz.

Serir ve çöl cevvaleri,³ gâyet zekî ve pek hassâs ve fakat pek câhil olan bu halk, bir tepeye, bir ağaca, bir çalıya, bir kuşa bile kerâmet ü velâyet⁴ atfederler. Ednâ bir eser-i tabiatta⁵ hârikalar görürler.

Bu derecesini biz gülünç buluruz. Lâkin bizim bu hareketimizde dahi noksân-ı tedkikten eser var.

Çöl adamı bir ağaca kerâmet isnâd ediyor, çünkü bunun sayesinde 20-30 günlük metâib-i tâkat-fersânın verdiği dehşetli yorgunluğu çıkaracak bir uyku uyuyabilmiş, yapraklarından ve dallarından mübrem ihtiyâcâtını tesviye için⁶ istifâde etmiştir.

Bir tepe, bir tümsek kendisini kum fırtınasından, semûmun⁷ savurduğu kum mermilerinden muhâfaza etmiştir.

Kuşçağız, meyûs kaldığı ölümün yaklaştığı bir günde, kendisine kaybettiği kuyunun yakında bulunduğunu tebşîr etmiş, rûhuna metânet vermiştir.

Serirlerin makberâne sükûtu içinde dalmış, gözlerini kapamış olan seyyâhın sâmia-i hayretine sanki latîf elhânlar; rûh-nevâz⁸ cıvıltılar gelir!

¹ Tûl-i müddet: Uzun müddet

² Hâlât-ı rûhiyesinden: Ruh hâllerinden

³ Cevvâl: Gezgin

⁴ Kerâmet ü velâyet: Keramet ve velilik

⁵ Ednâ bir eser-i tabiatta: En küçük bir tabiat eserinde

⁶ Mübrem ihtiyâcâtını tesviye için: Zarurî ihtiyaçlarını halletmek için

⁷ Semûm: Sam yeli, çöl rüzgârı

⁸ Makberâne sükûtu içinde dalmış, gözlerini kapamış olan seyyâhın sâmia-i hayretine sanki latîf elhânlar; rûh-nevâz: Mezarlıkları andıran sessizliği içinde dalmış ve gözlerini kapamış olan seyyahın şaşkın kulağına sanki latîf nağmeler ve ruhu okşayan

Serirlerde geceleri hüküm-fermâ olan nîm-zulmette¹ seyyâhın gözlerine taşlar, tepeler garîb şekiller, tasvîri müşkül tesîrler îkâ ederler. Tabîat buralarda pek garâbet-efzâ ve âdetâ “gayr-ı tabîi”dir².

Bir gün hiç unutmam, bir refik-i muhteremle Murzuk³ Kasabası’nın hâricinde bir sâatlik mesâfede bir bahçeye gitmiş idik. Kasaba ile bahçe arasında ne bir ânzâ-i tabîiye⁴ ve ne de şâyân-ı dikkat bir şey yok idi. Bu mesâfe müstevî⁵ bir kum çölünden ibâret idi. Gece sâat dörtte refikimle kasabaya avdet için yola çıktık. Her ikimiz düşünerek yürüyor idik.

Birdenbire gözümün önünde bir manzara-i veleh-âver⁶ peydâ oldu. 30-40 metrelik bir mesâfede, karşımızda cesîm ve uzun bir kum tepesi yolu kesiyordu!

Salıverdiğim nidâ-yı hayret, refikimin sadâ-yı taaccübüne⁷ kanştı. İkimizde bütün mânâsıyla alıklaşmış, birbirimizin yüzüne bakıyorduk. Gece soluk bir ziyâ ile münevver⁸ idi.

Yüzlerce defa geçtiğimiz bu yolda değil dağ, şâyân-ı kayd bir tepecik, bir tümsek bile yok idi. Hatta değil bu yolda, bütün Murzuk civârında dağ itlâkına şâyân irtifâlar⁹ yoktur.

Lâkin her ikimizin müşâhadesiyle sâbit oluyordu ki biz koca bir dağın karşısındayız.

¹ Hüküm-fermâ olan nîm-zulmette: Hüküm süren yanı karanlıkta

² Garâbet-efzâ ve âdetâ “gayr-ı tabîi”dir: Acayip ve âdetâ anormaldir.

³ Murzuk veya Merzuk): Libya’nın Fizan Bölgesi’nde bulunan bir şehirdir.

⁴ Ânzâ-i tabîiye: Doğal girinti çıkıntı, engebe

⁵ Müstevî: Düz

⁶ Manzara-i veleh-âver: Şaşırtıcı bir manzara

⁷ Nidâ-yı hayret, refikimin sadâ-yı taaccübüne: Hayret nidası, arkadaşımın şaşkınlık sesine

⁸ Soluk bir ziyâ ile münevver: Soluk bir ışık ile aydınlık

⁹ Dağ itlâkına şâyân irtifâlar: Dağ denilmeye layık yükseklikler

Buna ne mânâ vereceğimizi bir türlü kestiremedik, lâkin her hâlde birkaç yüz metrelik bir dağa çıkamayacağımızdan geriye, bahçeye avdete karâr verdik.

Döndük. Hem gidiyor, hem de ara sıra arkamıza başımızı çevirerek dağa bakıyorduk... Birdenbire dağ kayboldu. Durduk, biraz daha düşündük, yine bir mânâ veremedik. Çöl dümdüz, her tarafta sükût. Eğer yalnız görseydim, işi bir sûretle te'vîl mümkün idi. Lâkin her ikimiz [de] görmüştük.

Dağın gözden kaybolması üzerine refikimle yine tebdîl-i istikâmet ederek¹ kasabaya doğru gitmeye başladık, gözlerimiz her ânzadan ârî² yola dikilmiş idi... Dağ yine peydâ oldu, yine ufku kapladı!

Bu defa dönecek yerde dağa takarrübe başladık... Dağ yine kayboldu.

Bu tecrübeyi birkaç kere tekrâr ettik. Anlaşıldı ki bu manzara-i acîbe 3-5 metrelik bir mahalden görülebilir. Bu mahalden tebâüd edilirse³ manzara kayboluyor.

Ertesi günü oraya gittik. İzlerimizden manzarayı gördüğümüz yeri tâyin ettik. Netîce-i tedkikâtımızda tebeyyün etti ki⁴ dağı gördüğümüz noktanın biraz ilerisinde bir vakit buğday zer' edilmiş⁵ ve bu sebeble oradan kumlar toplanmış, kuyular açılmış; sonra terk edilmiş, kuyu kapanmış, doldurulmuş, bu bahçenin, bu mezraanın⁶ mevcûdiyetinden bir eser kalmamış, kumlarla kaplanmış ise de yeri hissedilecek sûrette bir mukaariyet⁷ muhâfaza etmiş.

¹ Tebdîl-i istikâmet ederek: İstikâmet değiştirerek

² Ânzadan ârî: Aksaklıktan uzak olarak

³ Tebâüd edilirse: Uzaklaşırsa

⁴ Netîce-i tedkikânımızda tebeyyün etti ki: İncelememizin neticesinde meydana çıktı ki

⁵ Zer' edilmiş: Ekilmiş

⁶ Mezraa: Tarıma elverişli arazi

⁷ Mukaariyet: Çukurluk

Gördüğümüz manzara-i acibeyi bu mukaariyete hamlettik, hâdis-e tabîiye-yi bu sûretle izâh edebildik.

Bizim yerimizde bir Bedevî olsa idi bittabi¹ bu kadar uzun düşünemez ve bu hâdiseyi havânkâ hamlederdi.

Havânk ıtlâk edilen ef'âl-i mahsûsayı² tamâmen kabûl ederiz. Havânkın bir kısmı şer'an istidrâc³ ismini alıp san'ata râci olur, makbûl değildir; diğer kısmı ise erbâb-ı safvet ü meâlîye ihsân-ı mevlâdır ki kerâmâtıdır.⁴

Gelelim sadedimize:

Cenâb-ı Seyyid'in kerâmâtı bu sûretle neşredilmekten semerât-ı nâfia iktitâf edildi.⁵

Meftûn-ı havânk olan sürülerle kabâil-i bedeviye ve vahşiye⁶ bu kuvvetle dâire-i medeniyet-i İslâmiye'ye alınabildi. O vakit evsâna tapan⁷ Tîbû Tibesti [ve] Tîbû Reşâde kabâiliyle berâber pek çok siyâhiler İslâm'a idhâl olundu. Yalnız ismen Müslümân ve hakikatte abede-i cân olan⁸ Tevâriklardan kısm-ı âzamı tamâmıyla Müslümân edildi.

Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin gayret ü irşâdıyla⁹ İslâmiyet'i kabûl eden kabâil-i vahşiye efrâdı 5.000.000'dan ziyâdedir.

¹ Bittabi: Doğal olarak

² Havânk ıtlâk edilen ef'âl-i mahsûsayı: Hanıklar denilen hususî fiilleri/işleri

³ İstidrâc: İmansız bir kimseden zuhur eden keramete benzer olağanüstü durum

⁴ Erbâb-ı safvet ü meâlîye ihsân-ı mevlâdır ki kerâmâtıdır: İyi, saf ve temiz kalpli, üstün derecelere ulaşmış müminlere Yüce Allâh'ın ihsanıdır ki bunlar, kerametlerdir.

⁵ Semerât-ı nâfia iktitâf edildi: Faydalı neticeler elde edildi.

⁶ Kabâil-i bedeviye ve vahşiye: Bedevî ve vahşi kabileler

⁷ Evsâna tapan: Putlara tapan

⁸ Abede-i cân olan: Ruha tapan

⁹ Gayret ü irşâdıyla: Gayret edip doğru yolu göstermesiyle

Zihî¹ himmet, zihî faâliyet!!

Bu sûretle Afrika-yı Vasatî ile Şimâl arasındaki yağmacı ve cesûr kabâilin mümânaatı ber-taraf edilerek² aynı maksada hizmetleri temîn edildi.

Cenâb-ı Seyyid'in pek uzun olmayan müddet-i hayâtında kuvveden fiile çıkardığı icrââtı muhayyirü'l-ukûldür.³

Bu âlem-i muvakkati⁴ terk edeceği zamân yaklaşmış ve lâkin cemiyet tamâmen tesis edilmiş her şey hâzırlanmış, bir şey unutulmamış idi.

Fas hudûdundan itibâren Cezayir ve Tunus'un aksâm-ı cenûbiyesi, Tuat hıttası, Haggar ve Ezcer Tevânkları⁵ memleketi, Tîbû iklimi, Vâdây, Âyir, Zinder Hükûmetleri ve daha birçok Sahrâ ve Sudan aksâmı, Fizan, Bingazi ve o havâlideki kabâil Senûsilerin dâire-i nüfûzuna⁶ girmişti.

Bu dâirede sâkin nüfûs-ı beşer, lâ-akall⁷ 20.000.000'luk bir kitle-i azîme teşkil eder.

Lâkin Senûsilerin dâire-i nüfûzu bu hudûdda mahsûr kalmıyordu.⁸ Âlem-i İslâm'ın en ücra köşelerinde bile taraftârları, muhibleri var idi. Meselâ yalnız Cezayir'deki ihvân-ı Senûsiye'nin mikdârı 200.000'e bâliğ oluyordu.

¹ Zihî: Ne güzel

² Kabâilin mümânaatı ber-taraf edilerek: Kabilelerin engellemeleri ortadan kaldırırlarak

³ Muhayyirü'l-ukûldür: Akıllara durgunluk verir.

⁴ Âlem-i muvakkati: Geçici âlemi

⁵ Haggar (veya Hoggar) ve Ezcer (veya Ezgar) Tevânkları: Kuzey Tevânkları oluşturulan iki grubun ismidir.

⁶ Dâire-i nüfûzuna: Nüfuzu alanına

⁷ Bu dâirede sâkin nüfûs-ı beşer, lâ-akall: Bu (nüfuz) alanında ikâmet eden insan nüfusu, en az

⁸ Dâire-i nüfûzu bu hudûdda mahsûr kalmıyordu: Nüfuz alanı bu hudutta sınırlı kalmıyordu.

Bu itibarla Senûsîlerin Afrika'da tesis ettikleri hükûmet-i mâneviye, 40.000.000 nüfûsa şâmil idi!¹

Seyyid Muhammed es-Senûsî her ne vakit isterse kemâl-i sür'atle 40.000-50.000 kişi toplayabilir, inde'l-icâb bütün Tevânklar, Tîbûları, Tıat Urbânını ve hatta sürûlerle akvâm-ı Sudaniye'yi istediği noktaya sevk edebilirdi.

Lâkin Cenâb-ı Seyyid cehlin ilim ile kuvve-i âdiyenin intizâm ile mübâreze edemeyeceğini ve âkıbet-i işin² mağlûbiyetle neticeleneceğini pek güzel biliyordu.

Bu sebeble ednâ bir ihtiyâsızlığın, vakitsiz bir hareketin ufak bir isticâlin³ bu kadar emeklerle kurulan mebnâyı,⁴ bir daha kalkmamak üzere zîr ü zeber⁵ edeceğini tamâmıyla takdîr ediyordu.

Bu mütâlaâta mebnî Cenâb-ı Seyyid faâliyâtın, icrâât-ı siyâsiyeden evvel âlem-i İslâm'ı derece-i intibâha getirmeye ve bir kısım hâssını, âmâlini anlayacak, tasavvurâtını hayyiz-i fiile koyabilecek hâle ifrâğa azmetti.⁶

Heyhât ki Hazret-i Seyyid'in bu emeli ne kadar muazzez ve büyük ise bâzı husûsâtta ki vesâiti de o kadar noksân idi!

¹ 40.000.000 nüfûsa şâmil idi: 40.000.000 nüfusu içine alıyordu.

² Cehlin ilim ile kuvve-i âdiyenin intizâm ile mübâreze edemeyeceğini ve âkıbet-i işin: Cehâletin ilimle, niteliksiz kuvvetlerin intizamla çarpışamayacağını ve işin akıbetinin

³ İsticâl: Acele

⁴ Mebnâ: Yapı

⁵ Zîr ü zeber: Altüst

⁶ Bu mütâlaâta mebnî Cenâb-ı Seyyid faâliyâtın, icrâât-ı siyâsiyeden evvel âlem-i İslâm'ı derece-i intibâha getirmeye ve bir kısım hâssını, âmâlini anlayacak, tasavvurâtını hayyiz-i fiile koyabilecek hâle ifrâğa azmetti: Bu düşüncelerden dolayı Cenâb-ı Seyyid, faaliyetlerden ve siyasi icraatlardan evvel İslâm âlemini uyandırmaya, bir kısım ileri gelenlerini ise emellerini anlayacak ve maksadıyla düşüncelerini uygulama mevkiine koyabilecek hâle getirmeye gayret etti.

Asırlardan beri hâb-ı gaflet¹ içinde uyuyan, (burada tafsili saded hâricinde kalacağı cihetle başka bir makâlemizde teşrih edeceğimiz veçhile) gafleti kendine meslek ü hâl edinen² âlem-i İslâm'ın uyuşukluğu üç beş senede defedilecek derecede olmadığı gibi Cenâb-ı Seyyid'in doğrudan doğruya taht-ı nüfûzundaki kabâil ve ahâlinin seviye-i irfânı maksad-ı muazzamın muvaffakiyetle icrâsına müsâid değildi.

Bu hikmetler[in] ilcâsıyla³ Cenâb-ı Seyyid'in evâhir-i ömrü zâviyeleri teksîr⁴ ve maârif-i İslâmiye'yi neşr ile geçmiştir.

Cenâb-ı Seyyid'in teşkilât-ı temdîniye⁵ için Türklere ve Mısırlılara, yâni Mısır'daki Türklere mürâcaat etmeyişi, herhâlde bir hatâ olmakla berâber, sebebsiz dahi değil idi.

Avrupa tefevvukunun esbâb-ı hakîkiye vü samîmiyesi⁶ Cenâb-ı Seyyid'e mechûl kalmış idi.

Bu sebeble Cezayir'in Fransızlar ve Mısır'ın Mehmed Ali Paşa tarafından işgâli ne gibi sevâik-i mücbire tahtında vukûa⁷ geldiğini ve merkez-i Hilâfet'in acz-i tabîisini hakkıyla muhâkeme edemiyordu.

Vâkiâ dehâsı, o zekâvet-i nâdiresi Avrupa tefevvukunun ilim ve ahlâkla olduğunu kestirmiyor değildi. Şu kadar ki mûcib-i

¹ Hâb-ı gaflet: Gaflet uykusu

² Meslek ü hâl edinen: Tarz ve davranış edinen

³ Ilcâsıyla: Mecbur etmesiyle

⁴ Evâhir-i ömrü zâviyeleri teksîr: Ömrünün son dönemleri zaviyeleri çoğaltma

⁵ Teşkilât-ı temdîniye: Medenileşmiş teşkilât

⁶ Tefevvukunun esbâb-ı hakîkiye vü samîmiyesi: Üstünlüğünün hakikî sebepleri

⁷ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 54, str. 12'de) "وقوعه" olarak geçmektedir. Ancak burada bir dizgi hatası olduğu âşikâr olup bu kelimenin "وقوعه - vukûa" olması lazım geldiğinden çeviride böyle düzeltili.

Sevâik-i mücbire tahtında vukûa: Zorlayıcı sebepler altında meydana

tefevvuk olan bu ilim, Cenâb-ı Seyyid'in zannettiği gibi nakliyat ve mantıktan ibâret olmayıp ulûm-ı tabîiye ve sînâiye¹ idi.

Cezayir'in işgâline mümânaat edilmemesi Cenâb-ı Seyyid'in nazarında riyâset-i İslâmiye'nin âlem-i İslâm'a karşı ikâ ettiği bir cinâyet idi! Gerek bu infîâl ve gerek hilâfet meselesinde, bir Şerîf'te bulunması pek tabîî olan tarz-ı tefekkür sâikasıyla, Cenâb-ı Seyyid merkez-i İslâm'dan ve dolayısıyla Türklerden mütebâid ve muhteriz² kaldı.

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ı istilâsı ise Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin fikrinde pek elîm ve kısmen doğru muhâkemât hâsıl ettiğine şübhe yoktur.

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ı istilâsı Cenâb-ı Seyyid'ce Türk-lüğün âlem-i Arap'a tahakkümü ve menfaat-i milliyenin imhâsı sûretinde telakkî edilmişti.³

Hele Hidiv'in esâsen pek müfid ve elzem, fakat sûretçe biraz fazla gösterişli tecdidât⁴ ve islâhâtını, Cenâb-ı Seyyid, İslâm'ı istihfâf ve Araplığı istihkâr⁵ şeklinde görüyordu.

Böyle olmayıp da Cenâb-ı Seyyid merkez ve Mısır'ın islâhâtından bir nebzesini tatbîk etmiş ve hele ordular tanzîmi için Türk zâbitânına mürâcaat eylemiş olsa idi, bugün Afrika'da, Hilâfet-i İslâmiye'nin himâyesi altında 50.000.000'luk bir hükûmet-i İslâmiye mevcûd olurdu. Ne çâre ki bâlâda serdettiğimiz esbâb⁶

¹ Nakliyat ve mantıktan ibâret olmayıp ulûm-ı tabîiye ve sînâiye: Nakli ilimlerden ve mantıktan ibaret olmayıp tabiat ve sanayi ilimleri

² Mütebâid ve muhteriz: Uzak ve çekingen

³ Telakkî edilmişti: Anlaşılmıştı.

⁴ Tecdidât: Yenileşme

⁵ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 55, str. 12'de) "استحقار - istihkâra" olarak geçmektedir. Ancak burada bir harf fazlalığı olduğu âşikâr olup bu kelimenin "استحکار - istihkâr" olması lazım geldiğinden çeviride böyle düzeltili.

İslâm'ı istihfâf ve Araplığı istihkâr: İslâm'ı hafife alma ve Araplığı küçümseme

⁶ Bâlâda serdettiğimiz esbâb: Yukarıda söylediğimiz sebepler

Türklerin o vakit ki za'f u inhitâtı, dâi-i âzamı¹ bu cân alacak noktada yanlış düşünmeye sevk etti. Cenâb-ı Seyyid, Türklerin rehber-i İslâm ve vâsıta-i teâlî-i müslimîn² olduğunu, o vakit ki keşmekeş ahvâl sebebiyle, kestiremedi.

Kestiremediği için, Türklerin ednâ bir vesîle ile şaşaa-nisâr olacak³ kuvvet-i müstakbelelerini keşfedemediği için, Türklerden bir fâide beklenemeyeceğini zannetti.

Böyle zannettiği için Türkleri, icrââtına hâil ü engel⁴ gördü; Türklerden tebâüd etti.

Bu tebâüd ne derecelere kadar varmıştır? Buralarının teşrihi hiçbir fâideyi müfîd olamaz.

Biz bu meselede Fransızların iddiâsını ve hele Senûsiler hakkında birtakım mutaasib rehâbînin mesrûdâtını⁵ hiçbir vakit hakikat diye kabûl edemeyiz.

Onlar diyor ki: Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin âmâl ü makâsıdı şu cümlede mündericdir.⁶ "Türk ve Hristiyan, ikisini bir darbe ile kesr edeceğim!"⁷

Biz bu rivâyetin kizb ü iftirâ⁸ olduğuna emîniz. Cenâb-ı Seyyid'in Türklerden mübâadeti bâlâda serdettiğimiz esbâbdan⁹ ileri gelmiş ise de bu mübâadet, bir emel-i azîmin icrâsı gayretinden hâsıl olmuş bir hatâ-yı azîm olmakla berâber, nefret ü adâvet¹⁰ derecesini bulmamıştır.

¹ Za'f u inhitâtı, dâi-i âzamı: Zayıflayıp gerilemesi, büyük davetçiyi

² Vâsıta-i teâlî-i müslimîn: Müslümanlarının yükselme vasıtası

³ Ednâ bir vesîle ile şaşaa-nisâr: En küçük bir vesile ile parlıtı saçacak

⁴ Hâil ü engel: Engel

⁵ Mutaasib rehâbînin mesrûdâtını: Bağnaz rahiplerin beyanlarını

⁶ Âmâl ü makâsıdı şu cümlede mündericdir: Maksatları şu cümlede yer almaktadır.

⁷ Kesr edeceğim: Kıracağım / Parçalayacağım

⁸ Kizb ü iftirâ: Yalan ve iftira

⁹ Mübâadeti bâlâda serdettiğimiz esbâbdan: Uzaklaşması yukarıda söylediğimiz sebeplerden

¹⁰ Nefret ü adâvet: Nefret ve düşmanlık

Bu mübâadet, bir hatâ ve hem de pek azîm bir hatâ oldu. Lâkin bir mütefekkir-i bî-araf [ve] bir münekkidd-i zî-insâf¹ o vakit ki ahvâli nazar-ı im'âna² alırsa bu hatâyı tasdikle berâber Cenâb-ı Seyyid'i mâzûr³ görür.

Seyyid Muhammed es-Senûsî ihzâr ettiği emr-i muazzamın itnâm u ikmâlini ve sâha-i icrâya vaz'ını, mahdûm-ı mükerrerleri⁴ "Seyyid Muhammed el-Mehdî es-Senûsî"ye tevdi etti.

Hiçten bir mebnâ-yı azîm kuran, milyonlarla halka rehber ü muktedâ olan bu dâhî-i mübeccel,⁵ Seyyid Muhammed es-Senûsî el-Hasenî el-Hüseynî el-Hattabî el-İdrîsî 1274 sene-i Hicriyesinde 68 yaşında⁶ olduğu hâlde, kâr-gâh-ı fenâyı terk ile âlem-i meâda⁷ intikâl buyurmuştur...

Radıallâhu anh ve Kaddesallâhu sırrehu'l-âli ve Nefanâllâhu bi-berekâtühü,⁸ ÂMİN.

¹ Bir mütefekkir-i bî-araf [ve] bir münekkidd-i zî-insâf: Tarafsız bir mütefekkir ve insaflı bir eleştirmen

² Nazar-ı im'âna: Dikkate

³ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 57, str. 3'de) "مغفور" olarak geçmektedir. Ancak burada bir dizgi hatası olduğu âşikâr olup bu kelimenin "معذور - mâzûr" olması lazım geldiğinden çeviride böyle düzeltilmiştir.

⁴ İhzâr ettiği emr-i muazzamın itnâm u ikmâlini ve sâha-i icrâya vaz'ını, mahdûm-ı mükerrerleri: Hazırladığı muazzam işin tamamlanması ve icra sahasına konulmasını muhterem oğlu

⁵ Hiçten bir mebnâ-yı azîm kuran, milyonlarla halka rehber ü muktedâ olan bu dâhî-i mübeccel: Hiçten büyük bir yapı kuran, milyonlarca halka rehber ve imam olan bu büyük dâhi

⁶ Bu tarih Miladi 1857/58'e karşılık gelmekle birlikte Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin vefat tarihi, Hicri 9 Safer 1276 yani 7 Eylül 1859'dur. Bu doğru tarihe göre Hicri olarak 74, Miladi olarak 72 yaşında vefat etmiştir.

⁷ Kâr-gâh-ı fenâyı terk ile âlem-i meâda: Fena dünyayı terk ile âhiret âlemine

⁸ Radıallâhu anh ve Kaddesallâhu sırrehu'l-âli ve Nefanâllâhu bi-berekâtühü: Allâh ondan râzı olsun. Allâh onun yüksek sırtını aziz ve mübârek etsin. Bizi de onun bereketlerinden istifade ettirsin.

İkinci Kısım

Muhammed el-Mehdî ve Abdülhamîd-i Sâni

Âlem-i İslâm'da Vukûât-ı Mühimme • İttihâd-ı İslâm Fikrinin İki Sûreti • Târîhte Görülen "Tezâd ü Mu'âkese"¹ • Bir Mukâyese

Seyyid Muhammed el-Mehdî es-Senûsî 1258² senesinde dünyâya gelmiş olup Afrika'ya pederleriyle intikâlinde 15 yaşında idi.

Henüz pek genç iken seccâde-i meşîhata kuûd etmiştir.³ Seyyid Mehdi'nin evâil ve zamân-ı meşîhatında âlem-i İslâm'da vukûât-ı mühimme ve azîme⁴ zuhûr etmiştir. Kabına sığmayan suyun taşmak mecbûriyetinde kalması gibi, memleketleri nüfûslarına dar gelmeye başlayan Avrupalılar da yeniden müstemlekeler edinmek,

¹ Tezâd ü Mu'âkese: Zıtlık

² Bu tarih Miladî 1842/43'e karşılık gelmekle birlikte Seyyid Muhammed el-Mehdî es-Senûsî'nin doğum tarihi, Hicrî 1259/60 yani 1844'tür.

³ Seccâde-i meşîhata kuûd etmiştir: Şeyhlik makamına oturmuştur.

⁴ Evâil ve zamân-ı meşîhatında âlem-i İslâm'da vukûât-ı mühimme ve azîme: Doğumundan sonra ve şeyhlik zamanlarında İslâm âleminde mühim ve büyük vak'alar

mâmûlât-ı sînâiyelerine yeni mahrecler bulmak, yeni menâbi-i servet aramak¹ mecbûriyetinde idiler. Bu emeli istihsâl için ilk hatveler² daha evvelce atılmış idi.

Âlem-i İslâm'ın ekser aksâmı eskiden beri cihângîrlerin, akvâm-ı gâlibe ve fâtihanın nazar-ı hurs u tamâını³ celb edegelmiştir.

Hind'in hazîneleri, Şark'ın defneleri milletlerin hikâyât u hurâfâtına⁴ geçmiştir.

Âlem-i Nasrâniyet'in intibâh ü tekâmülü evâninden⁵ itibâren âlem-i İslâm'ın istilâsı iki baştan başlamıştır. Bu iki başın biri Kazan, Kırım ve Asya-yı Vasatî, diğeri Hind, Cava ve mahall-i mütecâvire⁶ idi. Âlem-i İslâm'ın müstakil aksâmı bu iki baş arasında kalan yerler idi.

İlk teşebbüs-i istilâ, muvaffakiyetle neticelendi. Maamâfih müstemlekâr⁷ politikası kısa bir müddet için Avrupa'ca umûmîlikten kurtuldu.

Lâkin Avrupa istilâsı bir seylâb mâhiyetinde olup tevkîfi vesâit-i âdiye ile gayr-ı kâbil olduğundan⁸ ve âlem-i İslâm bu seylâba mukâvemet edebilecek vesâite mâlik bulunmadığından

¹ Müstemleke edinmek, mâmûlât-ı sînâiyelerine yeni mahrecler bulmak, yeni menâbi-i servet: Sömürgeler edinmek, sanayi ürünlerine yeni pazarlar bulmak ve yeni servet kaynakları aramak

² İstihsâl için ilk hatveler: Gerçekleştirmek için ilk adımlar

³ Ekser aksâmı eskiden beri cihângîrlerin akvâm-ı gâlibe ve fâtihanın nazar-ı hurs u tamâını: Birçok kısımları eskiden beri cihangirlerin, galip gelip fetheden kavimlerin iştahlarını

⁴ Hikâyât u hurâfâtına: Hurafelerine

⁵ Âlem-i Nasrâniyet'in intibâh ü tekâmülü evâninden: Hristiyanlık âleminin uyanıp gelişmesinden

⁶ Mahall-i mütecâvire: Komşu/Çevre ülkeler

⁷ Müstemlekât: Sömürgeler

⁸ Seylâb mâhiyetinde olup tevkîfi vesâit-i âdiye ile gayr-ı kâbil olduğundan: Su baskını mahiyetinde olup durdurulması, sıradan vasıtalarla mümkün olmadığından

ikinci devre-i istilâ Cezayir'in fethi ve bunu müteâkib Tunus'un işgâli ile küşâd edildi.¹

Riyâset-i İslâmiye'yi hâiz olan Hükûmet-i Osmaniye yeniden birtakım memleketler kaybetti.

Şark ile Garb arasında bir sedd-i şedid teşkil eden Kafkasya elden çıktı.

Bu mağlûbiyetlerde hep garîb bir şeâmet, şâyân-ı hayret bir nuhûset rû-nümâ oluyordu².

Bu mağlûbiyetlerin ekserîsi[ni], ufak himmetlerle, gâlibiyete istihâle etmek imkânına mâlik iken fıkdan-ı himmet,³ âlem-i İslâm'ı parçalayıp duruyordu. Büyük Napoléon⁴ Şark'ın miftâhı⁵ Mısır olduğuna hükmederek orayı istilâ ve İngiltere'nin Hind müstemlekâtını tehdîd etmiş idi.

İmkân yüz gösterdiği gibi, aynı fikre mebnî⁶ Mısır'ı İngiltere istilâ etti.

Bu vukûattan ekserîsinin zamân-ı tahaddüsünde⁷ iki zât âlem-i İslâm'ın başında bulunmakta idi.

Bunların birisi makâm-ı Hilâfet ü Saltanatı işgâl eden Abdülhamîd-i Sâni ve diğeri seccâde-i Senûsiye'de kâ'id⁸ Seyyid Muhammed el-Mehdî es-Senûsî idi.

¹ Küşâd edildi: Açıldı.

² Garîb bir şeâmet, şâyân-ı hayret bir nuhûset rû-nümâ oluyordu. Garip ve şaşılacak bir uğursuzluk görülüyordu.

³ İstihâle etmek imkânına mâlik iken fıkdan-ı himmet: Dönüştürmek imkânına sahipken himmetsizlikten

⁴ Büyük Napoléon (d.1769 - ö.1821): Burada Büyük Napoléon'dan kast edilen Napoléon Bonaparte'dır ki Mısır üzerine seferi 1798'de başlamıştır ve Mısır, üç yıl Fransız işgali altında kalmıştır.

⁵ Miftâh: Anahtar

⁶ Aynı fikre mebnî: Aynı fikirden dolayı

⁷ Bu vukûattan ekserîsinin zamân-ı tahaddüsünde: Bu vak'âlardan birçoğunun meydana geldiği sırada

⁸ Kâ'id: Oturan

Garîb tezâd!

Târîhe nazar-ı ibretle bakarsak bu tezâd-ı veleh-resânî¹ çok kere görürüz. Nemrûd ile [Hz.] İbrâhîm, Firavun ile [Hz.] Mûsâ, Nebî-i Zî-şân'la Ebû Cehil! Tezâd, bittabi müsâdemeyi ve hiç olmazsa taksîm-i faâliyet ve kuvâyı² icâb ettirir.

Aynı sâhada, aynı maksadda tezâd, mâni-i tefeyyüz ü terakkî³ olduğu için, bir felâkettir.

Âlem-i İslâm'ın bu iki şahs-ı mühimmini tedkîke, ahvâl-i rûhiyelerini teşriha borçluyuz.

Asırlardan beri devâm eden inhitât sebebiyle Türkiye'nin bilançosunun yapılması zarûr[î] bulunduğu bir sırada makâm-ı Hilâfet ü Saltanata cülûs eden Abdülhamîd-i Sâni, bu makâmın icâb ettiği evsâf-ı mümtâzenin⁴ hiçbirisine mâlik değildi.

Abdülhamîd, âlem-i İslâm için temşiyetin mühlik⁵ bir darbesi demek idi.

Bu makâmın vezâifini ancak bir dâhî, mümtâz bir vücûd, müstesnâ bir padişâh ifâ edebilirdi.

Abdülhamîd ile böyle bir dâhî arasında "tezâdd-ı tâm" nâmı verilebilecek bir mesâfe var idi.

Abdülhamîd, hüviyet-i beşeriyede esâsen mevcûd olan, bilcümle istîdâdât-ı kabîhaya, mânâ-yı tâmmıyla vâkuf idi. Lâkin beşeriyette mevcûdiyeti münker olmayan meâlî ve istîdâd-ı mehâsin⁶ Abdülhamîd'de tamâmen ve dâimâ mechûl kaldı.

¹ Tezâd-ı veleh-resânî: Hayret veren zıtlığı

² Bittabi müsâdemeyi ve hiç olmazsa taksîm-i faâliyet ve kuvâyı: Doğal olarak çarpışmayı ve hiç olmazsa faaliyetler ile kuvvetlerin taksimini

³ Mâni-i tefeyyüz ü terakkî: İlerleyip gelişmeye mâni

⁴ Evsâf-ı mümtâzenin: Mümtâz vasıfların

⁵ Temşiyetin mühlik: Yürütmenin helâk edici

⁶ Hüviyet-i beşeriyede esâsen mevcûd olan, bilcümle istîdâdât-ı kabîhaya, mânâ-yı tâmmıyla vâkuf idi. Lâkin beşeriyette mevcûdiyeti münker olmayan meâlî ve istîdâd-ı mehâsin: Beşerin hüviyetinde mevcut olan, bütün

Güyâ ki beşeriyet bir ayna-i mücellâ,¹ ve bu aynada Abdülhamîd rû-nümâ idi! Abdülhamîd'in nefsinde hiçbir fazilet bulunmadığı için fazileti münkir idi.²

Sahte bir tahlîl neticesi olarak ihtisâsât ve efkâr-ı ulviye-i insâniyeden her birisi Abdülhamîd'e göre âdî bir hesâbdan, şeklen tezeyyün etmiş³ ihtirâstan başka bir şey değil idi.

Bundan dolayı Abdülhamîd'in dimâğında efkâr-ı ulviyeden hiçbirisi incilâ-pezîr olamamıştır.⁴

Nefsini her şeye takdîm etmek, menfaatini mevcûdiyet-i kâinâta tercih eylemek sözleriyle zübde edilebilecek bir düstûr-ı hikmet ve siyâset, Abdülhamîd için yegâne meslek ü tarikat idi.

Bu mesleği müeyyid olan⁵ usûle gelince: İtirâf ederiz ki Hamîd'in usûlleri her türlü mantık ve mukâyesenin fevkinde yâni hâricindedir.

Nâ-mütenâhî tezâd ü tenâkuzla mebdde vü meâdını⁶ şaşırmış olan bu usûllere nazaran Abdülhamîd'e "Mecnûn-ı Muzır"⁷ unvânını vermek zarûrîdir.

kötü ve çirkin kabiliyetlere tam mânâsıyla vâkıf. Lâkin beşeriyette varlığı inkâr olunmayan üstünlükler, iyi ve güzel kabiliyetler

¹ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 61, str. 18'de) "آينه" olarak geçmektedir. Ancak burada bir dizgi hatası olduğu âşikâr olup bu kelimenin "آينه" - âyine(ayna) / آينه - ayna" olması lazım geldiğinden çeviride "آينه" - ayna" olarak düzeltildi.

Bir ayna-i mücellâ: Parlak bir ayna

² Münkir idi: İnkâr edirdi.

³ İhtisâsât ve efkâr-ı ulviye-i insâniyeden her birisi Abdülhamîd'e göre âdî bir hesâbdan, şeklen tezeyyün etmiş: Duygulardan ve ulvî insanî fikirlerden her birisi Abdülhamîd'e göre sıradan bir tasavvurdan, şeklen süslenmiş

⁴ Efkar-ı ulviyeden hiçbirisi incilâ-pezîr olamamıştır: Ulvî fikirlerden hiçbirisi görünmemiştir.

⁵ Bu mesleği müeyyid olan: Bu tutulan yolu destekleyen

⁶ Nâ-mütenâhî tezâd ü tenâkuzla mebdde vü meâdını: Sonsuz bir zıtlık ve çelişkiyle başını ve sonunu

⁷ Mecnûn-ı Muzır: Zararlı Mecnun

Abdülhamîd'e Avrupalılar tarafından atfedilen İttihâd-ı İslâm fikr ü siyâsetine¹ gelince: Biz bunun bir zann-ı bî-mânâdan² ve başka bir maksadın İttihâd-ı İslâm şeklinde görülmesinden ibâret olduğu[nu] iddiâ ve iddiâmızı ber-vech-i âtî³ isbât ederiz.

Evvelâ İttihâd-ı İslâm terkîbinin mânâca üç sûretini tahlîl edelim:

1. İttihâd-ı İslâm, siyâsî bir ittihâd mânâsına gelebilir. Akvâm-ı muhtelifeden mürekkeb, menâfi-i mahsûsası ayrı, itiyâdâtı⁴ ve lisanı muhtelif 300.000.000 Müslümân'ın bir hükûmetin idâre-i siyâsiyesi altında bugün imkân-ı ictimâını farz u kabûl etmek mahz-ı cinnettir.⁵

Böyle bir ittihâd, müstahîl⁶ bir maksad olmakla berâber, bunu mümkün ve kuvveden file çıkarmak emeline düşen zâtın dehşetli mevânîi⁷ mahvedecek bir iktidâr-ı zâhirî ve mânevîye mâlik olması icâb eder. Kendi memleketinin temîn-i istikbâlinden âciz kalan, bir sefirin nazar-ı tehdîdi altında titreyen, bir hafiyenin jurnallerinde mestûr mevhûm⁸ tehlikelerle gece uykularını kaçıran Abdülhamîd'de, dimâğının mâlûliyetine rağmen, bu kadar azîm ve azameti derecesinde mümteni⁹ bir fikrin vücûd bulmadığına kâiliz. Bunun aksini iddiâ tıflâne olur.

¹ İttihâd-ı İslâm fikr ü siyâsetine: İslâm Birliği fikri ve siyasetine

² Bir zann-ı bî-mânâdan: Mânâsız bir zandan

³ Ber-vech-i âtî: Aşağıda görüleceği üzere

⁴ Akvâm-ı muhtelifeden mürekkeb, menâfi-i mahsûsası ayrı, itiyâdâtı: Muhtelif kavimlerden oluşan, hususî menfaatleri ayrı, âdetleri/alışkanlıkları

⁵ İmkân-ı ictimâını farz u kabûl etmek mahz-ı cinnettir: Toplanma imkânını/Toplanacağını kabul etmek cinnetin ta kendisidir/delilikten başka bir şey değildir.

⁶ Müstahîl: Gerçekleşmesi imkânsız

⁷ Mevânî: Engeller

⁸ Mestûr mevhûrn: Yazılı kuruntuya dayanan

⁹ Mümteni: Gerçekleşmesi mümkün olmayan

2. İttihâd-ı İslâm, dînî bir ittihâd mânâsına gelebilir. Esâs ve ekseriyet îtibâıyla böyle bir İttihâd-ı İslâm zâten mevcûddur.

Âmme-i İslâm[iye'nin] livâ-yı kelime-i tevhîd altında müctemi oldukları ve bu ittihâdın şart-ı mutlak-ı İslâm bulunduğu düşünülürse sıdk-ı müddeâmız¹ meydâna çıkar. İttihâd-ı dînîyi bir ittihâd-ı tâm yapmak için ise teferruât-ı mezhebiye ve tarîkiyenin tevhîdi² lâzım gelir ki işte Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin mebnâsını kurduğu ve ömrünü vakfeylediği ittihâd-ı umûmî fikri de bundan ibâret idi.

Lâkin acabâ böyle bir emel ü fikr³ Abdülhamîd'de mevcûd mu idi? Ve bu emeli istihsâl için ne yaptı?

Hiç!

Belki de siyâset sahîfesi bunun aksi için her ne lâzımsa yaptı. Türkleri Araplara [ve] Arnavutlara; Arapları [ve] Arnavutları [da] Türklere yâni bu milletlerden dünbâle-rev iğfâli olan avenesine ezdirmek, aralarına muhâsede⁴ ve rekâbet sokmak sûretiyle dînen ümmet-i vâhide teşkil eden kavimleri birbirine düşman etti, eskiden mevcûd olan sû-i tefâhümü adâvet⁵ derecesine getirdi.

¹ Âmme-i İslâm[iye'nin] livâ-yı kelime-i tevhîd altında müctemi oldukları ve bu ittihâdın şart-ı mutlak-ı İslâm bulunduğu düşünülürse sıdk-ı müddeâmız: Müslümanların kelime-i tevhîd sancağı altında toplandıkları ve bu toplanmanın İslâm'ın mutlak şartı olduğu düşünülürse iddiâmızın doğruluğu

² İttihâd-ı dînîyi bir ittihâd-ı tâm yapmak için ise teferruât-ı mezhebiye ve tarîkiyenin tevhîdi: Dînî birliği tam bir birlik yapmak içinse mezheplerin ve tarikatların ayrıntılarının birleştirilmesi

³ Emel ü fikr: İstek

⁴ Dünbâle-rev iğfâli olan avenesine ezdirmek, aralarına muhâsede: Peşine taktığını aldatıp avenesine ezdirmek, aralarına kıskançlık

⁵ Sû-i tefâhümü adâvet: Yanlış anlamaları düşmanlık

Ana ile oğlun, baba ile kardeşin arasını açmak gibi ihtilâfın en çirkin ve mütenevvi sûretlerini mahz-ı siyâset ve hikmet¹ bilen bir adamın, İttihâd-ı Dînî-i İslâm'a² hizmeti tasavvur edilebilir mi?

Aslâ!

Abdülhamîd, İslâm'ın hiçbir noktasına hizmet edemediği gibi İttihâd-ı Dînî-i İslâm'a dahi ednâ bir hizmeti sebk etmemiştir.

[3.] Şimdi de İttihâd-ı İslâm fikrinin en mâkûl ve lâzım sûretini tedkik edelim. Bu üçüncü sûret "İttihâd-ı İctimâî"³ dir.

Diyânet-i İslâmiye bu sûret-i ittihâdın da temellerini atmış ise de hiçbir vakit Müslümânlar tarafından îcâb ettiği ehemmiyete mazhar olmamıştır. Ümmet-i vâhide fikri, ne milliyete ve ne de hükûmât-ı muhtelif-i siyâsiyenin mevcûdiyetine mugâyir⁴ ve bunlara rakîb değildir.

Umûmî ittihâd-ı siyâsî ne derece imkânsız, birçok akvâm ve hükûmâtın menâfi-i mahsûsasına mugâyir ise İttihâd-ı İctimâî o derecelerde müfid ve mümkündür.

"Hac" farızasındaki hikemiyâtın cihet-i kevnîyesi[nin]⁵ İttihâd-ı İctimâî'den ibâret olduğu meydândadır.

Bu ittihâddan maksad, Dîn-i İslâm'a sâlik olanlar arasında mürâât-ı hukûk ve muhâfaza-i menâfi üzerine müesses uhuvvettir.⁶

¹ Mütenevvi sûretlerini mahz-ı siyâset ve hikmet: Çeşitli şekillerini siyasetin ve hikmetin aslı

² İttihâd-ı Dînî-i İslâm'a: İslâm Dininin Birliğine

³ İttihâd-ı İctimâî: Toplumsal/Sosyal Birlik

⁴ Hükûmât-ı muhtelif-i siyâsiyenin mevcûdiyetine mugâyir: Muhtelif siyasi hükûmetlerin mevcudiyetine aykırı

⁵ Hikemiyâtın cihet-i kevnîyesi[nin]: Hikmetlerin ortaya çıkma sebebinin

⁶ Dîn-i İslâm'a sâlik olanlar arasında mürâât-ı hukûk ve muhâfaza-i menâfi üzerine müesses uhuvvettir: İslâm dinine girmiş olanlar arasında hukuka riâyet ve menfaatlerin muhafazası üzerine kurulmuş kardeşliktir.

İttihâd-ı İctimâî, beyne'l-müslimîn terakkî vü teâlî fikirlerini kuvvetlendirir, dînin bâzîçe-i siyâset¹ olmasına mâni olur.

İslâmlar arasında uhuvvet ve teâvün fikirlerini tesis etmek, iktisâdiyâtta terakkî ve intizâmı, Müslümân memleketlerinin umrânını mûcib olur.²

Maârif ve tefekkürâtı neşr ü tâmim eder, velhâsıl müslimîni, müşevveş siyâset fikirlerinden âzâde bırakmakla bâis-i refâh ü servetleri olur.³ Târîh-i İslâm'da müessir ve mükemmel bir sûrette tatbîkini ancak Asr-ı Saâdet'te ve yalnız ilk iki halîfe zamânında görebilerek⁴ ondan sonra bir daha tatbîk-i umûmîsini hissedemediğimiz "İttihâd-ı İctimâî-i İslâm" fikr-i mübeccelinin dimâğ-ı Hamîdî'de neşv ü nemâ bulduğunu hangi sâhib-i insâf⁵ iddiâ

¹ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 65, str. 18'de) "بازیچه - bâzice" olarak geçmektedir. Ancak burada bir dizgi hatası olduğu âşikâr olup bu kelimenin "بازیچه - bâzice" olması lazım geldiğinden çeviride böyle düzeltili.

Beyne'l-müslimîn terakkî vü teâlî fikirlerini kuvvetlendirir, dînin bâzîçe-i siyâset: Müslümanlar arasında gelişip yükselme fikirlerini kuvvetlendirir ve dinin siyasete oyuncak

² İslâmlar arasında uhuvvet ve teâvün fikirlerini tesis etmek, iktisâdiyâtta terakkî ve intizâmı, Müslümân memleketlerinin umrânını mûcib olur: Müslümanlar arasında kardeşlik ve yardımlaşma fikirlerini tesis etmek, iktisadî olarak gelişme ve düzenle birlikte Müslüman memleketlerinin ilerlemesine sebep olur.

³ Maârif ve tefekkürâtı neşr ü tâmim eder, velhâsıl müslimîni, müşevveş siyâset fikirlerinden âzâde bırakmakla bâis-i refâh ü servetleri olur: Eğitim öğretimi ile fikirleri yayar. Kısacası Müslümanları, karmakarıksık siyaset fikirlerinden kurtarmakla refah ve servetlerine sebep olur.

⁴ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 66, str. 5'te) "گورریله رک - görrebilerek" olarak geçmektedir. Ancak burada bir dizgi hatası olduğu âşikâr olup bu kelimenin "گورریله رک - görebilerek" olması lazım geldiğinden çeviride böyle düzeltili.

⁵ "İttihâd-ı İctimâî-i İslâm" fikr-i mübeccelinin dimâğ-ı Hamîdî'de neşv ü nemâ bulduğunu hangi sâhib-i insâf: "Toplumsal İslâm Birliği" yüce fikrinin (II.) Abdülhamid'in aklında gelişip büyüdüğünü hangi insaf sahibi

edebilir? Ve hangi müddeî¹ bu dâvâsını isbât edilebilir? Ne ile? Hangi âsâr ile?

Uhuvvet ve teâvün fikirleriyle meyl-i teâlî ve aşk-ı terakkîde² hemfikir olmak mânâsına gelen “İttihâd-ı İctimâî-i İslâm” ancak “İntibâh-ı İslâm”ın ve ilm ü irfânın³ mahsûlü olabilir.

İntibâh ise yalnız “Hürriyet-i Tefekkür” ve “Tenkîd-i Ahvâl ü A’mâl”⁴ ile meydana gelebilir.

Hâlbuki Abdülhamîd müddet-i Hilâfet ü Saltanatını, bütün sarvet vesâitiyle hürriyet-i fikriyeyi, fikr ü istîdâd ve tenkîdi⁵ mahvetmeye vakfetmiştir. Hâkân-ı mahlû‘⁶ Müslümânları gayr-i mütefekkir bir kitle-i beşeriye menzilesine indirmek için hiçbir fedâkârlığı dirîğ etmemiştir⁷.

Bu fedâkârlık öyle bir dereceye getirilmiştir ki Türkiye Müslümânlarının bir kısmı ve hele avâmı ahvâl-i âlemden bile bi-haber kalmıştı, vaziyet-i coğrafiyesiyle âlem-i medeniyetin karpısı demek olan Türkiye ile bu âlemin birbirinden tecrîdine muvaffakiyet hâsıl olmuştu.

Kendi tebaası hakkında bu usûl-i siyâseti revâ gören bir adama İttihâd-ı İslâm fikrini atfetmek pek haksız ve mânâsızdır.

¹ Müddeî: İddiacı

² Uhuvvet ve teâvün fikirleriyle meyl-i teâlî ve aşk-ı terakkîde: Kardeşlik ve yardımlaşma fikirleriyle yükselme meylinde ve gelişme aşkında

³ “İntibâh-ı İslâm”ın ve ilm ü irfânın: Müslümanların uyanmasıyla birlikte ilim ve irfânın

⁴ “Hürriyet-i Tefekkür” ve “Tenkîd-i Ahvâl ü A’mâl”: “Fikir Hürriyeti” ve “Vaziyet ile Fiillerin Eleştirisi”

⁵ Bütün sarvet vesâitiyle hürriyet-i fikriyeyi, fikr ü istîdâd ve tenkîdi: Bütün ezici kuvvet vasıtalarıyla fikir hürriyetini; fikir, kabiliyet ve eleştiriyi/ tartışmayı

⁶ Hâkân-ı mahlû’: Hal’ edilmiş Hâkân

⁷ Dirîğ etmemiştir: Esirgememiştir.

Abdülhamîd'in bâzı teşebbüsât u a'mâli¹ vardır ki Avrupalılarca yanlış telakkî olunarak fikr-i ittihâda makrûn² farz edilmiştir.

Bu teşebbüsât u a'mâlin mâhiyetini birkaç sözle meydân çıkarmalıyız. Abdülhamîd'in bir noktada "dâ" sevdâsı³ var idi.

Bu da, nasıl olursa olsun, hürriyet ve meşrûtiyete mûmânaat etmek. Diyebiliriz ki: Memleketinin yarısını fedâ etmekle meşrûtiyeti kabûl arasında tahyîr edilse,⁴ Abdülhamîd birinci şıkkı kabûlde tereddüd etmezdi.

Avrupalılar, Abdülhamîd'in ahvâl-i rûhiyesini pek mükemmel tanıdıkları hâlde Hamîd Avrupa siyâsetini hakkıyla bilemiyordu.

O zannediyordu ki İngiltere ve Fransa Osmanlıların ve hiç olmazsa anâsır-ı gayr-i müslime-i Osmaniye'nin dûçâr oldukları mihen ü sefâleti nazar-ı mürüvvete alarak⁵, kendi menfaatleri [için] değil, sırf insâniyet-i fikr-i muazzam u muhtereminin⁶ sevgiyle Osmanlıları kurtarmaya kalkışacaklar ve ilâc olarak usûl-i meşrûtayı tavsiye ve inde'l-icâb îmâl-i kuvvetle⁷ tesis edecekler.

Fi'l-vâki Avrupa Düvel-i Muazzama-i Meşrûtası⁸ pek kolay bir sûretle daha otuz sene evvel, esâsen mevcûd olan meşrûtiyet-i Osmaniye'yi ihyâya Abdülhamîd[i] mecbûr edebilirlerdi.

¹ Teşebbüsât u a'mâli: Teşebbüsleri ve fiilleri

² Fikr-i ittihâda makrûn: Birlik fikrine yakın

³ Dâ' sevdâsı: Hastalık sevdası

⁴ Tahyîr edilse: Serbest bırakılsa

⁵ Anâsır-ı gayr-i müslime-i Osmaniye'nin dûçâr oldukları mihen ü sefâleti nazar-ı mürüvvete alarak: Osmanlı gayr-i müslim unsurlarının uğradıkları mihnetleri ve sefâleti insanî duyguları dikkate alarak

⁶ İnsâniyet-i fikr-i muazzam u muhtereminin: Muazzam ve saygıya layık insanlık düşüncesinin

⁷ İnde'l-icâb îmâl-i kuvvetle: Gerektiğinde kuvvet kullanarak

⁸ Fi'l-vâki Avrupa Düvel-i Muazzama-i Meşrûtası: Gerçekten Avrupa Meşruti Büyük Devletleri

30.000.000-40.000.000 ebnâ-yı beşerin sefâlet ü zilleti¹, menfaatten başka bir düstûr tanımayan siyâsetin nazar-ı insâniyet ü mürüvvetini² celb edemedi.

Düvel-i muazzama bilakis Türkiye'nin sâik-i inkırâz u inkusâm³ olan idâresini; idâre-i Hamîdiye'yi, alâ-hâlihî⁴ terk ettiler. Lâkin bir şartla!

Her yeri, vakt-i taksîme intizâren birtakım menâfi temîn etmek şartıyla. Maamâfih Avrupa'da hiss-i insâniyet ü mürüvvetin siyâset-i resmîyeye tahakkümü gayr-i mümkün olmadığından Abdülhamîd rehber-i medeniyet ü insâniyet olan ve bununla berâber milyonlarla tebaa-i müslimeye mâlik bulunan Fransa ve İngiltere'ye karşı kendinde bir nüfûz-ı müessir ibdâ etmeyi⁵ ârzû eyledi.

İşte Abdülhamîd'e İttihâd-ı İslâm siyâsetinin atfedilmesine sebebiyet veren bu ârzû vü emeli⁶ olmuştur.

Abdülhamîd bu ârzûyu gülünecek garâbetle tâkîb etti. Müddet-i saltanatında, uğrunda lâ-akall 30.000.000 lira fedâ ettiği bu usûl-i tâkîb, hasbe't-tahlîl⁷ basît bir komedyâ idi.

Şark'ta ve bilhâssa Hind'de en nüfûzlu tarîkatların birisi de "Kâdiriye" tarîkatı bulunmakla, bu tarîkat ashâbından istediği gibi bir adam bulamayan Abdülhamîd, onun yerine başka bir tarîkatı ikâmeye kalkıştı. Her yerde zâviyeler açmak, her tarafında taraftâr memûr-ı hafî⁸ bulundurmak emeliyle belki de milyonlar sarf eyledi.

¹ Ebnâ-yı beşerin sefâlet ü zilleti: İnsanın sefaleti

² Nazar-ı insâniyet ü mürüvvetini: İnsanlık duygularını

³ Sâik-i inkırâz u inkusâm: Yıkılıp parçalanmasına sebep

⁴ Alâ-hâlihî: Olduğu gibi

⁵ Bir nüfûz-ı müessir ibdâ etmeyi: Etkili bir nüfuz meydana getirmeyi

⁶ Ârzû vü emeli: İsteği

⁷ Hasbe't-tahlîl: Tahlile/İncelemeye göre

⁸ Memûr-ı hafî: Gizli memur(lar) / Hafîye(ler)

Ekserisi Arap kavm-i necîbinin erbâb-ı safvet ü kemâlâtından ¹ değil, serserîlerinden olan entrikacı ve sefîh kimselerin gönderdikleri muhayyelât ve hurâfât-nâmeler, Padişâh'a birer beşâretnâme ² gibi kabûl ettiriliyordu. Bütün bu milyonlardan hâsıl olan netîce, birkaç müstebid ü cebbâr ³ emîr, reis ve hâkimin Abdülhamîd'e ubûdiyetinden ⁴ ibâret kaldı!

İşte o kadar.

Âmme-i müslimînin makâm-ı riyâset-i İslâmiye'ye irtibât u meveddeti ⁵ husûsunda ise şahs-ı Hamîdî'nin hiçbir dahli yoktur. Hürmet makâma idi.

Gavs-ı Âzam Abdülkâdir-i Geylânî'nin Seyyid-i sahihu'n-neseb ⁶ olmadığını ve Sultân-ı Evliyâ olmayıp yalnız vekil ü nakib ⁷ bulunduğu[nu] fıkirlere yerleştirmek üzere eslâf-ı meşâyih'ten ⁸ birine atfen Mısır'da tab' ve belki milyonlarca nüshası âlem-i İslâm'a tevzî edilen bir kitâb dolayısıyla Abdülhamîd'den koparılan mebâliğ[in], müdhiş bir yekûne bâliğ olduğu iddiâ edilmiştir.

Bu kitâbın çöllere kadar meccânen îsâl ü tevzî olduğu ⁹ düşünülürse bu iddiâ vâhî ¹⁰ görülemez.

¹ Erbâb-ı safvet ü kemâlâtından: İyi, saf ve temiz kalp ile olgunluk sahiplerinden

² Beşâretnâme: Müjde kâğıdı

³ Müstebid ü cebbâr: Zorba

⁴ Ubûdiyet: Aşın bağlılık

⁵ Âmme-i müslimînin makâm-ı riyâset-i İslâmiye'ye irtibât u meveddeti: Müslümanların İslâm riyaset makamına bağlılığı ve sevgisi

⁶ Gavs-ı Âzam Abdülkâdir-i Geylânî'nin Seyyid-i sahihu'n-neseb: Büyük velî Abdülkâdir-i Geylânî'nin nesebi sahih bir seyyid

⁷ Vekil ü nakib: Vekil

⁸ Eslâf-ı meşâyih'ten: Eski şeyhlerden

⁹ Meccânen îsâl ü tevzî olduğu: Ücretsiz ulaştırılıp dağıtıldığı

¹⁰ Vâhî: Mânâsız

Afrika'da ise tarikat-ı kaviye vü gâlibiye¹, Tarikat-ı Senûsiye olduğundan Abdülhamîd, bu tarîka karşı da şuabât-ı Şazeliye'den bir tarikatı siper etmeye kalkışmıştır.

İşte bu hareketi de Abdülhamîd'in hiçbir şeyi doğru ve dü-rüst muhâkeme edemediğine dâir olan iddiâmızın şahidlerinden biridir.

Ne kadar yanlış düşündüğünü Abdülhamîd de anlamadı de-ğil; hatta muahharen² Seyyid Mehdi es-Senûsî'ye sefir-i mahsûs ve hedâyâ-yı girân-bahâ³ göndermesi hatâsını anladığına delildir.

İşte âlem-i İslâm'ın en büyük mesâ'ibe⁴ nâmzed olduğu bir sırada İslâmiyet'i sevk ü idâre edecek iki zâman birini, Abdülhamîd'i husûsî bir noktadan muhâkeme ve a'mâlini tahlil ettik.

Şimdi de ikincisini mîzân-ı tenkîde vuralım.

Meddâh-ı zekâsı [ve] meftûn-ı dehâsı olmamak elden gel-meyen⁵ Seyyid es-Senûsî, oğlu Muhammed el-Mehdi'ye bir mebnâ-yı rasîn⁶ bıraktı. Seyyid Muhammed el-Mehdi mükem-mel bir terbiye vü tâlîm görmüştü.

Ne çâre ki dehâ ve haslet-i âliye-i faâliyet, mevhibe-i fitrat olup tâlîm ü terbiye⁷ ile ele girmez.

Elindeki asâsından başka silâhı, dehâ ve şiddet-i irâdesinde[n] başka sermâyesi olmayan Muhammed es-Senûsî, hiçten, azîm bir saltanat-ı mâneviye kurmuş ve saltanat-ı zâhiriye'nin esaslarını vaz'

¹ Tarikat-ı kaviye vü gâlibiye: Güçlü ve üstün tarikat

² Muahharen: Sonradan

³ Hedâyâ-yı girân-bahâ: Çok değerli hediyeler

⁴ Mesâ'ib: Musibetler

⁵ Meddâh-ı zekâsı [ve] meftûn-ı dehâsı olmamak elden gelmeyen: Zekâsını methetmemenin ve dehâsına hayran olmamanın elden gelmediği

⁶ Bir mebnâ-yı rasîn: Sağlam bir yapı

⁷ Dehâ ve haslet-i âliye-i faâliyet, mevhibe-i fitrat olup tâlîm ü terbiye: Dehâ ve büyük icraat hasletleri Allâh vergisi olup okutulup eğitilme

etmiş idi. Bu saltanat-ı azîme, Muhammed es-Senûsî çapında bir dâhînin eline geçeydi neler yapılmazdı.

Bizim tedkikatımıza göre, Seyyid Muhammed el-Mehdî'nin şehrah-ı faâliyetinde ¹ bâzı engeller zuhûrunu inkâr etmemekle berâber faâliyeti, kudret-i teşebbüsiyesi nâkıs olduğu tezâhür ediyor.

Dâhi doğurmada mâder-i tabiat pek de sâhib-i bezl ü bereket ² değildir?

Seyyid Muhammed el-Mehdî'ye nasîb olan hüürmet, Abdülkâdir-i Geylânî'den beri kimseye nasîb olmadı desek, bir hakîkati ifâde etmiş oluruz.

Havâss-ı müslimîn, ³ ulemâ vü meşâyih ve mütetebbiîn ⁴, Mehdî hakkında bittabi şerîat ve tarîkatta mevcûd ve makbûl efkâra vâkıftırlar; lâkin avâm-ı müslimîn ⁵ bu kadar uzun muhâkemeye muktedir olamadıklarından kıyâmete yakın zuhûr etmesi îcâb eden Mehdî hakkında pek garîb temâyüller gösterdikleri târihte görüldüğü gibi, Sudan-ı Mısırlı'de zuhûr eden mütemehdî ⁶ ve şimdiki asır Mehdî'si ile tezâhür etmektedir.

Seyyid el-Mehdî es-Senûsî avâm ihvân nazarında "Mehdî-i Muntazır" ⁷ sûretiyle telakkî edildiğinden İslâmiyet'te mevcûd olan "Mehdî" fikrinin iki mütebâid noktada sûret-i telakkîsini

¹ Şehrah-ı faâliyetinde: Faaliyet yolunda

² Mâder-i tabiat pek de sâhib-i bezl ü bereket: Tabiat ana pek de bolluk sahibi

³ Havâss-ı müslimîn: Müslümanların âlimleri

⁴ Mütetebbiîn: Araştırmacılar

⁵ Avâm-ı müslimîn: Müslümanların halk tabakası

⁶ Sudan-ı Mısırlı'de zuhûr eden mütemehdî: Mısır Sudanı'ndan meydana çıkan Mehdilik iddiâsında bulunan kişi

Sudan-ı Mısırlı: Günümüzde Sudan ve Güney Sudan'ı içine alan bölgedir.

⁷ Mehdî-i Muntazır: Beklenen Mehdî

tedkîk etmek ve Mehdiliği ibdâ eden ahvâl-i rûhiye-i İslâmî[ye'yi] teşrîh eylemek¹ fâidesiz olamaz.

Bu fikrin sûret-i telakkiyâtı Avrupalılara mechûl kalmak yüzündendir ki âlem-i Arap'ta sık sık zuhûr eden Mehdîlerin esbâb-ı zuhûrundaki tefâvütü² bile nazar-ı dikkate alamayarak hepsini bir fikr-i siyâsî ve millînin tesîrine veriyorlar.

Hâlbuki Mehdîlerin fikri her ne olursa olsun, onlara tebaiyet eden³ ahâlîyi tahrîk eden esbâbın başlıcasını sefâlet ve mahrûmiyette ve binâberîn iktisâdiyât ve idâre cihetlerinde aramak lâzımdır.

Bu sevâik-i evveliyenin en büyük yardımcısı "Mehdî hakkında mâlûmât-ı müşevveşe"⁴ olmaktadır ki buna Sâik-i Dinî nâmını verebiliriz.

Maksad-ı siyâsî ve millî bundan sonra meydâna çıkıyor.

Bu teşrîhâtımızın mahz-ı hakikat olduğu vukûatıyla ve bâ-husûs⁵ Mehdîlik dâvâsında olanların halkı tahrîk için kullandıkları lîsân ve öne sürdükleri esbâbla isbât edilebilir.

"Mehdî" fikrini iki mütebâid notadan tedkîk edeceğiz, demiştik.

Bu noktalardan birisi mutasavvıfın⁶ ve diğeri avâmm-ı müslimîndir.

¹ İki mütebâid noktada sûret-i telakkisini tedkîk etmek ve Mehdiliği ibdâ eden ahvâl-i rûhiye-i İslâmî[ye'yi] teşrîh eylemek: Birbirinden uzak iki noktada kabul edilme/anlaşılmış şeklini incelemek ve Mehdîliğin ortaya çıkmasına neden olan Müslümanların ruh hâllerini inceleyip açıklamak

² Esbâb-ı zuhûrundaki tefâvütü: Meydana çıkma sebeplerindeki farklılıkları

³ Tebaiyet eden: Tâbi olan, uyan

⁴ Mâlûmât-ı müşevveşe: Karışık malumat

⁵ Bu teşrîhâtımızın mahz-ı hakikat olduğu vukûatıyla ve bâ-husûs: Bu açıklamalarımızın hakikatin ta kendisi olduğu vak'alarla ve özellikle

⁶ Mutasavvıfın: Mutasavvıflar

Mutasavvıfın bir kısmına göre, bâzı işârât ve hikemiyât¹ gibi, Mehdî fikri dahi bir remizden ibarettir. Maamâfih bu te'vîl, evâhir-i eyyâmda bu remzin bir hakikat-i kevnîye olarak vukû bulacağına itikâd etmeye münâfî değildir.²

Şimdi her nefiste vukû bulan ahvâl, evâhir-i ömr-i dünyâda mecmû nüfûsta birden zuhûr edecektir.

Bu fikr-i te'vîli ve tasavvufiye göre *Kur'ân-ı Kerîm*, châdis-i sahiha-i nebeviye, eimme, ulemâ, meşâyih-i mürşidin alâ-merâtibihim³ "Mehdî" demektir. Çünkü bunlar beşeri hidâyete sevk ederler.

Demek ki mehâsinin mecmûu⁴, Mehdî fikrinin muâdili oluyor, nasıl ki nefis-i insânînin temâyülât-ı kabîhası mecmûu Deccâl fikrinin muâdili oluyor[sa].

İmdi her nefis küçük mikyâsta bir dünyâ ve maamâfih nüsha-i kübrâ olmakla onda mehâsinle kabâyih,⁵ Mehdî ile Deccâl mücadele ederler.

Deccâl'e yâni kabâyihâ tebaiyet edenler zümre-i dâlle,⁶ Mehdî'ye tebaiyet edenler zümre-i nâciyedir.⁷

¹ İşârât ve hikemiyât: İşaretler ve hikmetler

² Maamâfih bu te'vîl, evâhir-i eyyâmda bu remzin bir hakikat-i kevnîye olarak vukû bulacağına itikâd etmeye münâfî değildir: Bununla beraber bu yorumlama, âhir zamanda bu sembolün/işaretin/alametinin varlık âleminin bir hakikati olarak meydana geleceğine inanmaya aykırı değildir.

³ Bu fikr-i te'vîli ve tasavvufiye göre *Kur'ân-ı Kerîm*, châdis-i sahiha-i nebeviye, eimme, ulemâ, meşâyih-i mürşidin alâ-merâtibihim: Bu yorumlama ve tasavvuf düşüncesine göre *Kur'ân-ı Kerîm*, sahih hadisler, imamlar, âlimler, mürşit şeyhler rütbe ve derecelerine göre

⁴ Mehâsinin mecmûu: Güzelliklerin ve iyiliklerin toplamı

⁵ İmdi her nefis küçük mikyâsta bir dünyâ ve maamâfih nüsha-i kübrâ olmakla onda mehâsinle kabâyih: Şimdi her nefis küçük ölçüde bir dünya ve bununla beraber, bütün âlem olmakla onda güzellikler ve iyiliklerle kötülükler ve kusurlar

⁶ Zümre-i dâlle: Dalâlet zümresi / Doğru yoldan ayrılmışların zümresi

⁷ Zümre-i nâciyedir: Kurtuluşa erenlerin zümresidir.

Maamâfih her insân ihtirâsâtının az çok mağlûbu olduğu gibi Mehdi dahi Deccâl'in zebûnu iken İsâ el-Mesîh nâzil olarak Deccâl'i helâk ve Mehdi'yi tahlis eder.¹

İsâ el-Mesîh, safvet-i kâmile-i vicdâniye, kanâat-i kalbiye ve velâyet-i âmmenin muâdilidir.

Şu hâlde hâsıl olan mânâ, "nefs-i emmâresinin zebûnu, reyb ü şekkin² mahkûmu olan bir insân esbâb-ı hidâyete teves-sül ederse hikmet ve safvetle nefesine galebe eder." sûretini alır. Mutasavvıfının diğer bir kısmında buna yakın ve fakat eşkâl-i sâirede te'vilât³ dahi varsa da bu kadarı maksada kâfidir.

Ulemânın beyânâtı ise kânilerimizin⁴ mâlûmudur.

Avâma gelince: Mehdi meselesi bunlarda birçok hurâfâta mümtezicdir.

Akvâm-ı muhtelif avâmı meyânına⁵ kimler tarafından neş-redildiği mechûl birçok rivâyât yapılmıştır.

Kıyâmetin kopmasına pek az zamân kaldığı hakkındaki rivâyât-ı acibe de bu kabildendir.

Gerek bu kabil rivâyât ve gerek emsâli hurâfât,⁶ Mehdi hakkındaki fikrin avâmm-ı nâs⁷ tarafından pek kolayca kabûl edilmesine yardım ediyor.

Kıyâmetin yaklaşmış farz edilmesi bir müddeinin Mehdilik dâvâsını teshil ediyor.

¹ İsâ el-Mesîh nâzil olarak Deccâl'i helâk ve Mehdi'yi tahlis eder: İsa aleyhisselâm nazil olarak Deccâl'i helâk edip Mehdi'yi kurtarır.

² Nefs-i emmâresinin zebûnu, reyb ü şekkin: Nefs-i emmâresinin düşkünü/âcizi, şüphenin

³ Eşkâl-i sâirede te'vilât: Başka şekillerde yorumlamalar

⁴ Kânilerimizin: Okuyucularımızın

⁵ Akvâm-ı muhtelif avâmı meyânına: Muhtelif kavimlerin halkı arasında

⁶ Gerek bu kabil rivâyât ve gerek emsâli hurâfât: Gerek bu gibi rivayetler ve gerek benzeri hurafeler

⁷ Avâmm-ı nâs: Halk

Maatteessüf eslâf-ı ulemâdan bir kısmının da Mehdî hakkında (bizim ulemâmızca nakl ü kabûl edilmemiş) beyânâtı, en basît fikirli bir adamın bile görmeye mecbûr olduğu birtakım ahvâli görmemezliğe gelmesine sebep oluyor.

Meselâ Yemenli, Afrikalı bir Bedevî hiçbir şey bilmese bile, bugün milel-i mütemeddinenin müsella¹ olduğu tüfeklere, toplara karşı sopalarla, kılıçlarla muhârebe etmenin ve hele muhârebeyi kazanmanın imkânsızlığını pekâlâ biliyor, bildiği içindir ki aç oturup eline geçen para ile esliha tedânkine çalışıyor.

Lâkin bâzı kütüb-i eslâfta² Mehdî'nin kırk bin süvârî(!) ile dünyâyı ve bu meyânda Roma ve İstanbul'u(!) fethedeceği mestûr olduğundan âmme-i Arab[iye], fenn-i harbde bî-behre bir müddeînin³ Mehdîlik dâvâsını tasdikte bir tezâd göremiyor.

Sudan mütemehdîsinin mağlûbiyeti, türbesinin topla berhevâ edilmesi onun tâbiînine mucib-i intibâh⁴ olamadığı gibi, bu defa da Yemen'de birçok akıl fukârasının İdrîs ismindeki serseriyi Mehdî tanınmasına mâni olamamıştır. Ve yarın İdrîs'in itâati, yahûd derdesti de Bedeviler için müddeî-i müstakbeli⁵ tasdike mâni olamayacağı şübhesizdir.

Şu hâlde Mehdîlere ümidlerini bağlayan adamların sâik-i hakîkisini bulmak lâzımdır ki bu da:

Havârikla neyl-i refâh, cümlelerinde zübde olunabilir.⁶

¹ Milel-i mütemeddinenin müsella: Medenî milletlerin silâhlanmış

² Kütüb-i eslâfta: Eski kitaplarda

³ Âmme-i Arab[iye], fenn-i harbde bî-behre bir müddeînin: Arap halkı, harp ilminde nasipsiz bir iddiâcının

⁴ Ber-hevâ edilmesi onun tâbiînine mucib-i intibâh: Havaya uçurulması ona tâbi olanların uyanmasına sebep

⁵ Müddeî-i müstakbeli: (İleride) gelecek iddiâcıları

⁶ Havârikla neyl-i refâh, cümlelerinde zübde olunabilir: Harikalarla refaha ulaşma cümlesiyle hulâsa edilebilir.

Aynı hâlet-i rûhiyenin sevgiyle Afrika avâmı Seyyid Muhammed el-Mehdî es-Senûsî'nin "Mehdî-i Âhir Zamân" olduğuna kâni idi.

Bu kanâat Senûsîlerin faâliyet ve ümîdini takviye ediyordu. Bu sebeble hakikat-i hâle vâkıf olan kibâr-ı ihvân tarafından dahi bu itikâd tashih edilmiyordu.¹

Hatta Eimme-i İsnâ Aşer'in² on ikincisi olan ve Bağdat'ta serdâbe³ girdikten sonra ne olduğu bilinemeyen İmâm Muhammed el-Mehdî ile Muhammed el-Mehdî es-Senûsî aralarında bir fark bırakmamak fikriyle çokları Seyyid Muhammed es-Senûsî'yi "Muhammed el-Mehdî bin Ali el-Hâdî es-Senûsî" sûretinde zikreder.

Muhammed el-Mehdî es-Senûsî peder cihetinden "Hasenî" olup hâlbuki Mehdi-i Âhir Zamân'ın "Hüseynî" olacağı kütüb-i İslâmiye'de mazbût⁴ ise de bunun avâm farkında olmadıktan mâadâ Cenâb-ı Seyyid, ana tarafından Hüseynî olmakla unvânında "el-Hasenî el-Hüseynî" kelimeleri de zikredilmek unutulmamıştır.

Bilcümle ihvân, Seyyid Muhammed el-Mehdî'nin "Kutb-i Zamân ve Gavs-ı İmkân" olduğuna ve tasarruf-ı kâmil sâhibi bulunduğuna mûtekid idi.⁵

Bu sebeble Seyyid Muhammed el-Mehdî'nin mevkii âlem-i İslâm'da pek azîm; lâkin bu mevkiin muhâtaralan⁶ pek büyük idi.

¹ Kibâr-ı ihvân tarafından dahi bu itikâd tashih edilmiyordu: İhvanın büyükleri tarafından da bu inanç düzeltilmiyordu.

² Eimme-i İsnâ Aşer'in: On iki imam

³ Serdâbe: Yer altı odasına

⁴ Kütüb-i İslâmiye'de mazbût: İslâm kitaplarında yazılmış

⁵ Tasarruf-ı kâmil sâhibi bulunduğuna mûtekid idi: Kâmil mânâda tasarruf sahibi olduğuna inanıyordu.

⁶ Muhâtara: Tehlike

Umûmun bu hüsn-i zannına rağmen ednâ bir mağlûbiyet, bu şöhet-i azîmenin indirâsına ve mûtekidînin evc-i hayâl ü ââmlden hazîz-i ye's ü fûtûra¹ düşmesine sebep olacaktır.

İşte bu korku, Cenâb-ı Seyyid'in fıtratında olan noksânî-i faâliyetine inzumâm ederek,² bâzı husûsâtta, şâyân-ı hayret bir atâlet göstermesine sebep olmuştur.

Bâzı husûsta dedik, çünkü neşr-i maârif vesâire gibi şeylerde ve Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin bıraktığı esere ittibâ ve tâmîm-i tarîkatta³ Seyyid Muhammed el-Mehdî'nin himmet ü gayreti pederinden dün⁴ değildir.

Sudan-ı Mısırye kadar aksâm-ı vasatiyede tarîkat tamâmıyla neşredilmiştir. Seyyid Mehdî tarafından Afrika'da meccânen tevzî edilen kütüb-i nâfia-i İslâmiye⁵ milyonlara bâliğ olduğu gibi satılmak sûretiyle ve ehl-i ticâreti teşvîk usûlüyle neşrine sebep olduğu mikdâr-ı kütübde pek külliyetlidir.

Seyyid Muhammed el-Mehdî dahi pederleri gibi Türkiye'nin intibâhından kat'-ı ümîd etmiş⁶ bulunuyordu.

Şimâl cihetinde birçok yerler kaybedişimiz, Urâbî Paşa⁷ meselesinde Hâkân-ı Sâbık'ın maksadsız ve birbirine zıd entrikaları,

¹ Bu şöhet-i azîmenin indirâsına ve mûtekidînin evc-i hayâl ü ââmlden hazîz-i ye's ü fûtûra: Bu büyük şöhetin yerle bir olmasına, bağlularının da hayal(ler)inin ve emellerinin doruk noktasından ümitsizliğin ve gayretsizliğin en alt noktasına

² Noksânî-i faâliyetine inzumâm ederek: Faaliyet noksanlığına eklenerek

³ İttibâ ve tâmîm-i tarîkatta: Uyma ve tarikatın yayılmasında

⁴ Himmet ü gayreti pederinden dün: Gayreti pederinden aşağı

⁵ Meccânen tevzî edilen kütüb-i nâfia-i İslâmiye: Ücretsiz dağıtılan faydalı İslâmî kitaplar

⁶ İntibâhından kat'-ı ümîd etmiş: Uyanışından ümit kesmiş

⁷ Urâbî Paşa (d.1841 - v.1911): Mısırlı devlet adamıdır. Müellif Filibeli Ahmed Hilmi Efendi'nin burada kastettiği olay Urâbî Paşa'nın Mısır'ın sömürgeleşmesine karşı başlattığı ayaklanmadır. Ancak bu ayaklanma tam tersi etki yapmış Mısır ve Sudan'ın İngiliz işgaline yol açmıştır. Urâbî Paşa

Kıbrıs'ın, Tunus'un, Mısır'ın elden çıkışı, Seyyid Muhammed el-Mehdî'ye Osmanlı satvet ve hükûmeti ve belki de tamâmen¹ Türkler hakkında pek fenâ, fakat haklı fikirler vermişti.

Seyyid Muhammed el-Mehdî bu esbâb sâikasıyla pederinin düştüğü giriveye² düştü. Ordu teşkiline, asker tâlimine, mühimmât-ı harbiye tedânkine hizmet edebilecek Türklerden başka Müslümân yok idi.

Seyyid Muhammed el-Mehdî Hükûmet-i Hamîdiye'ye mürâcaat edemezdi. Lâkin sûret-i husûsiyede vukû bulacak dâvetine hamiyetli Türklerden icâbet edecek çok kimse bulunabilirdi.

Seyyid Muhammed el-Mehdî böyle bir teşebbüste bulunmadı. Acabâ niçin?

Bu suâlin cevâbını makâlâtımızın heyet-i mecmûası vermiş olacağından itnâb³ ve tekrâra hâcet görmeyiz.⁴

Seyyid Muhammed el-Mehdî, Afrika'nın müdâfaasını temîn yolunda hiçbir şey yapmıyordu, Fransızlar, İngilizlerle Almanlar ve İtalyanlar arasında henüz Afrika taksim edilmemişti idi.

Bornu, Vâdây, Hevsâ,⁵ Zinder gibi Hükûmât-ı İslâmiye henüz müstakil olup birer Senûsî şûbe-i hükûmeti hükmünde idi.

ve bu ayaklanma hakkında daha teferruatlı bilgi için bkz. Hilal Görgün, "Urâbi Paşa", *DİA*, c. 42, s. 167-169.

¹ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 78, str. 16'da) "تعميمًا - tamîmen" olarak geçmektedir. Ancak bu şekilde mânâca bir bozukluk olmaktadır. Bundan dolayı bu kelimenin "تمامًا - tamâmen" olması daha uygun olduğundan çeviride böyle düzeltildi.

² Giriveye: İçinden çıkılması zor duruma / Müşkülata

³ Makâlâtımızın heyet-i mecmûası vermiş olacağından itnâb: Makalelerimizin bütünü vermiş olacağından sözü uzatmaya

⁴ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 79, str. 'de) "كوره مه يز - göremeyiz" olarak geçmektedir. Ancak burada bir harf fazlalığı olduğu âşikâr olup bu kelimenin "كوره مه يز - görmeyiz" olması lazım geldiğinden çeviride böyle düzeltildi.

⁵ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 79, str. 11'de) "حوضه - Havza" olarak geçmektedir. Ancak kısa bir araştırmadan sonra burada kastedilen yerin

Fransızlar henüz Cezayir'in cenûblarını istîlâya ve cenûbdan ¹ Sudan'ın göbeğine doğru çıkmaya cesâret edemiyordu.

Kimden korkuyorlardı?

Seyyid Muhammed el-Mehdî'den!

Fransa'da neşredilen resâil-i mühimmede müteaddid ² mühim imzâlarla yazılmış makâlâtı hâtırlayanlar bilirler ki Fransa o târîhlerde istilâ husûslarını pek müşkül görüyor, hatta Tunus ve Cezayir'in istikbâli hakkında bile endişe edildiği görülüyor[du].

Fransa'nın bu korkularının esbâb-ı mâhiyeti hakkında icrâ-yı muhâkemededen evvel Senûsiliğe ve hele Seyyid Muhammed el-Mehdî'nin Mehdiliğine bir darbe hükmünde olan Sudan-ı Mısır'ın mütemehdîsi hakkında birkaç söz söylemeyi lâzım görüyoruz.

Hevsâ olduğu meydana çıktığı için burada ve metnin ilerleyen bölümlerinde Havza yazan yerler, çeviride “Hevsâ” olarak düzeltilti.

Hevsâ: Bir kısmı Nijer bir kısmı da Nijerya topraklarında kalan bölgedir. Bu ismi, etnik kökenden çok aynı dili konuşan bir topluluk olan Hevsâlîlerden almıştır. Aynı zamanda Afrika'daki en kalabalık Müslüman topluluklarından biridir.

¹ Bu kısım Osmanlıca metinde (s. 79, str. 15'de) “cenûbdan doğru Sudan'ın” olarak geçmektedir. Ancak cümlelin geneline baktığımızda “doğru” kelimesinin tekrar edildiği görüldüğünden dolayı çeviride bu kelime kaldırıldı.

² Resâil-i mühimmede müteaddid: Mühim risalelerde birçok

**Fransızların Endîşe ve Tereddüdü •
Sahrâ-yı Kebîr • Afrika-yı Vasatî'de
Muharebe • Tuat ve Vâdây Urbânı • Tevârik
ve Tîbûlar • İlk Heyât-ı Keşfiye • Mütemehdî
• Âsâr-ı Acz • Afrika'nın Mukâsemesi¹**

Cezayir'i temellük etmiş, Tunus'u temellüke niyetle işgâl cylemiş olan Fransa'nın, bu memleketlerin istikbâlini temîn etmek, elinden alınması ihtimâlâtını kaldırmak üzere aksâm-ı cenûbiyesini de fethetmesi, cengâver ve metîn Tuat Urbânını ele alması ve hele Sahrâ-yı Kebîr'in sâhibleri olan Tevânkırları dâire-i itâate sokması lâzım geliyordu.

Afrika İmparatorluğu'nu teşkil etmek Fransızlarca mutasavver idi. Lâkin bu tasavvur henüz bir şekl-i kat'î almamış ve dâire-i istilâ henüz tâyin ü tahdîd edilmemişti.²

Maamâfih Afrika istilâsı o kadar müşkülât ihtimâli gösteriyordu ki Fransızların ekseriyeti tevsî-i müstemlekât³ tarz-ı siyâsetinin şiddetle aleyhinde bulun[yo]rdu.

¹ Mukâsemesi: Paylaşılması

² Dâire-i istilâ henüz tâyin ü tahdîd edilmemişti: İstila edilecek yerler henüz belirlenmemişti.

³ Tevsî-i müstemlekât tarz-ı siyâsetinin: Sömürgelerin genişletilmesi şeklindeki siyaset tarzının

Sedan mağlûbiyeti¹ ve III. Napoléon'un² esâreti üzerine feth ü istilâ fikirleri muattal kalmak icâb ediyordu;³ fi'l-vâki pek kısa bir müddet, mesâib-i dâhiliyesiyle meşgûl olan Fransa'da bu fikir metrûk kaldı.

Lâkin Jules Ferry⁴ ile berâber feth ü istimlâk fikri yeni bir revnakle⁵ meydâna çıktı.

Fransızlar Jules Ferry'nin müstemlekât siyâsetini Prens Bismarck'ın⁶ Fransa'yı müşkül ve çok paraya muhtâc fütûhât-ı hâriciye ile işgâl ederek Avrupa umûruna karışmaktan ibâret hilesine atfediyordu. Jules Ferry bilcümle mevânia galebe etti.

Tunus'taki "Bizerte"⁷ göl ve limanını gördüğü vakit Jules Ferry'nin serd eylediği mütâlaât bugün Fransızlarca takdir edilmiş ve düstûr-ı siyâset hükmüne girmişti.

¹ Sedan Muharebesi (1-2 Eylül 1870): 1870-71 Fransa-Prusya Harbi esnasında meydana gelen bir muharebedir ve kesin bir şekilde Prusya'nın galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Ayrıca bu muharebede Prusya, Fransa İmparatoru III. Napoléon'u esir almıştır.

² III. Napoléon (d. 1808 - ö. 1873): Napoléon Bonaparte'in yeğeni olan III. Napoléon, hem İkinci Fransa Cumhuriyeti'nin ilk ve son Cumhurbaşkanı hem İkinci Fransa İmparatorluğu'nun ilk ve son İmparatoru hem de Fransa tarihinin son İmparatoru'dur.

³ Feth ü istilâ fikirleri muattal kalmak icâb ediyordu: Ele geçirme fikirleri(nin) terkedilmesi gerekiyordu

⁴ Jules Ferry (d. 1832 - ö. 1893): Üçüncü Fransa Cumhuriyeti'nde birçok defa farklı bakanlık görevlerinde ve iki defa da Başbakanlık görevinde (1880-81/1883-85) bulunan Jules Ferry, Fransız sömürgeciliğinin büyük destekçisiydi.

⁵ Feth ü istimlâk fikri yeni bir revnakle: Ele geçirme fikri yeni bir tazelikle

⁶ Otto von Bismarck (d. 1815 - ö. 1898): Demir Şansölye lakabıyla tanınan Bismarck, Alman birliğini sağlayarak Almanya'nın güçlü bir imparatorluğa dönüşmesine en büyük katkıyı verdi ve Alman İmparatorluğu'nun 1890'a kadar ki ilk Şansölyesi olarak görev yaptı.

⁷ Bizerte/Bizerta: Tunus'un kuzeyinde Sardunya Adası karşısında bulunan liman kentidir. Bizerte Gölü ise Bizerte şehrinin güneyinde kalıp bir kanal ile Akdeniz'e bağlanır.

Bizerte Limanı, Malta'yı ibtâl ve ehemmiyetini iskât edecek¹ derecede mühimdir. Bahr-i Sefid'in nısf-ı garbisini² bir Fransız Gölü hükmüne koymak, Afrika'yı Şimâlî'nin aksâm-ı garbiyesiyle tâ vasatına kadar mümted memâlikten mürekkeb cesim³ bir imparatorluk teşkil etmek ve Fransa'nın Jules Ferry'den beri kemâl-i sebât ü intizâmla⁴ tâkib ettiği bir iştir. Fransa'nın bu emeli bâzı noktada İngiltere ve Almanya'nın, bâzı noktada bunlarla İspanya'nın, ekserisinde İtalya'nın ve cümlesinde âlem-i İslâm'ın menfaatine mugâyir idi.

Nihâyet bu hükûmât-ı muazzama, aralarında bir sûret-i tesviye⁵ buldular, Afrika'yı, sâhibsiz bir arsa gibi, taksim ettiler.

İngiltere'nin Mısır'da serbestî-i harekâtına mukâbil Fransa'da Tunus ve Fas'ta serbestî-i harekâta nâil oldu.

Afrika'nın aksâm-ı vasatiyesi Almanya, İngiltere ve Fransa arasında paylaşıp hudû[d]ları tâyin edildi, Berlin "Hinterland" mukarrerâtı,⁶ devâir-i nüfûz u istilâyı tasrîh etti.⁷

Bu muâhedeler, bu mukarrerât hep âlem-i İslâm'ın ve bilhâssa Hükûmet-i Osmaniye'nin zararına yapılıyordu.

¹ İskât edecek: Kaldıracak

² Bahr-i Sefid'in nısf-ı garbisini: Akdeniz'in batı kısmındaki yarısını

³ Mümted memâlikten mürekkeb cesim: Uzanan memleketlerden oluşan büyük

⁴ Kemâl-i sebât ü intizâmla: Son derece kararlılık ve düzenle

⁵ Sûret-i tesviye: Çözüm yolu

⁶ Hinterland: Liman çevresindeki ticaret bölgesi, iç bölge

Berlin Konferansı/Kongo Konferansı/Batı Afrika Konferansı (15 Kasım 1884-26 Şubat 1885): Berlin'de Şansölye Bismarck'ın başkanlığında ve on dört devletin katılımı ile gerçekleştirilen konferansın amacı Afrika'nın işgaliydi. Konferans sonunda imzalanan Berlin Senedi veya Kongo Konferansı Antlaşması ile sömürgecilikte "Etkili İşgal/Fiili İşgal" dönemi başlamış oldu.

⁷ Devâir-i nüfûz u istilâyı tasrîh etti: Tesir ve istila alanlarını apaçık şekilde belirtti.

Afrika'da Mısır, Trablusgarp, Bingazi, Tunus gibi memâlik-i cesîmeye mâlik ve bir garîbe olarak hakk-ı temellükü müstevlîler tarafından dahi gayr-i münker olan¹ Devlet-i Osmaniye bütün bu mukarrerât ve muâhedâta bi-gâne² bırakılıyor ve miskîn idâre-i Hamîdiye yalnız Afrika âlem-i İslâm'ının mahkûmiyet boyunduruğuna düşüşüne değil, hatta doğrudan doğruya ve hâlâ taht-ı tâbiyetindeki Trablusgarp ve Bingazi'nin dahi, sâhibsiz bir yer imiş gibi mukadderât-ı müstakilesi hakkında mukarrerât ittihâzına ses çıkarmıyordu.

Fi'l-vâki Bahr-i Sefîd'in aksâm-ı garbiyesi bir Fransız Gölü hük-müne girmek üzere Fas, Cezayir, Tunus'tan ve bu hizâdan cenûb-i şarkîye doğru inerek Sudan'ın kısm-ı âzamından mürekkeb bir Fransız İmparatorluğu teşkîli, İtalya için ebediyen adem-i tevessüa, müstemlekesizliğe, fıkdan-ı satvete ve binâenaleyh iflâs ve mevte³ mahkûmiyet demek idi. Şu hâlde İtalya, Fransa'nın bu tasavvurâtına karşı hakk-ı sükût olarak ne kazandı, aralarında teâtî edilen muâhedâta birbirine temîn ettikleri menâfi-i mütekâbile⁴ ne idi?

Buraları ziyâdesiyle şâyân-ı ehemmiyettir.

İtalya için ortaya atılan, meydâna çıkarılan fevâid,⁵ Trablusgarp ve Bingazi'de "icrâ-yı nüfûzda tefevvuk"dan ibâret kalı-

¹ Garîbe olarak hakk-ı temellükü müstevlîler tarafından dahi gayr-i münker olan: Acayip durum olarak sahip olma hakkı istila edenler tarafından da inkâr olunmayan

² Mukarrerât ve muâhedâta bi-gâne: Kararlara ve antlaşmalara yabancı

³ Bu kısım Osmanlıca metinde (s. 83, str. 6'da) "ve mevte ve mahkûmiyet" olarak geçmektedir. Ancak cümlemin anlamına baktığımızda ikinci "ve" bağlacının anlamı bozduğu net bir şekilde görüldüğünden dolayı çeviride bu bağlaç kaldırıldı.

Adem-i tevessüa, müstemlekesizliğe, fıkdan-ı satvete ve binâenaleyh iflâs ve mevte: Genişleyememeye, sömürgesizliğe, güçsüzlüğe ve bundan dolayı iflâsa ve yok olmaya

⁴ Menâfi-i mütekâbile: Karşılıklı menfaatler

⁵ Fevâid: Faydalar

yordu. Lâkin sâhibsiz yerlerde icrâ-yı nüfûzun mânâ-yı ıstılâhîsi, istilâ-yı tedricî¹ demek olmasına nazaran Afrika-yı Osmanî İtalyanlara terk olunuyordu.

O vakit ki hükûmetin za'f u meskenetine,² Türkiye'ye hâlet-i nez'a gelmiş³ bir hasta adam nazarıyla bakılmış olduğuna göre İtalya'nın bu hareketi pek tabîi ve emsâline muvâfık idi.

Şu hâlde Fransa'nın, hissesine düşen aksâmı taht-ı işgâline alması için yalnız mevânî-i mahalliyeyi kal' u iktihâm kalıyordu.⁴

Bu mevânîin bir kısmı perâkende ve yekdiğeriyle⁵ irtibâtsiz olmakla ehemmiyetten ârî idi.

Lâkin Muhammed el-Mehdî es-Senûsî'nin vücûdu ve Senûsilik bu mevânîi bir noktaya cem' edebilirdi, hatta Senûsilik bu maksad için teessüs etmişti.

Mevânî bir nokta-i irtibâta bağlanırsa, Afrika istilâsının son derece müşkül ve belki de müstehil olacağı melhûz idi.⁶

Bu sebebe mebnî Fransızlar pek ziyâde ihtiyâtle hareket ediyor ve Seyyid el-Mehdî'den çekiniyorlardı.

Fransızlar tamâmen haklı idi, çünkü Seyyid el-Mehdî'nin dehşetli bir dostu, Fransızların dehşetli bir düşmanı var idi. Aynı şeyden ibâret olan bu dost [ve] bu düşman ise:

Bizzât tabîat! idi.

Bu mesrûdâtımız hakkında bir fikir edinebilmek üzere Afrika-yı Vasatî ve Sahrâ-yı Kebîr hakkında biraz mâlûmât vermemiz lâzımdır.

¹ İcrâ-yı nüfûzun mânâ-yı ıstılâhîsi, istilâ-yı tedricî: Nüfuz etmenin ıstılâhî mânâsı, yavaş yavaş ele geçirme

² Za'f u meskenetine: Zaaf ve acizliğine

³ Hâlet-i nez'a gelmiş: Can çekişme durumuna gelmiş

⁴ Mevânî-i mahalliyeyi kal' u iktihâm kalıyordu: Mahallî engelleri ortadan kaldırarak dayanması kalıyordu.

⁵ Yekdiğeriyle: Birbirleriyle

⁶ Müstehil olacağı melhûz idi: İmkânsız olacağı muhtemeldi.

Sahrâ-yı Kebîr iklim ve teşekkülât-ı mahsûsa-i jeolojyesi¹ bizim taraflarımıza benzemez. Bu iklimde bir Avrupalının yaşayabilmesi ve hem de müşkülâtla yaşayabilmesi pek çok şerâite muhtâcdır.

Hâlbuki bir Avrupalının buralarda muhârib sıfatıyla bulunması, bu müşkülâtı bir kat daha tevsî ü teksîr eder;² bununla berâber cesîm bir kuvvet için bu şerâiti cem' ü istihsâl etmek³ âdetâ imkânsızdır.

Sahrâ-yı Kebîr'de ve şubâtta⁴ mâdûd⁵ Liby,⁶ Kufra,⁶ Fizan ve sâir hıtta ve çöllerde piyâde harekâtı fevka'l-had müşküldür. Yumuşak ve kumlu olan yerlerde yürümek o kadar yorucudur ki bizim arâzimizde 7-8 sâat yürüeyebilen bir adam buralarda 3-4 sâatte kesilir, birkaç günde bî-mecâl ü muattal kalır.⁷

Serirlerin lâ-yuhsâ⁸ ve çoğu köşeli taş kırıklarıyla mefrûş⁹ aksâmı en metîn yürüyücülerini durdurur. Avrupalıların ayakları bu serirlerde bir hafta bile dayanamaz!

Seyâhat ve harekât-ı askeriye deveye muhtâcdır. Lâkin Afrika'nın hiçbir noktasında, değil bir fırka-i askeriye hatta birkaç bin kişilik bir müfrezeyi sevk edebilmeye kâfi deve bulunmaz.

¹ Teşekkülât-ı mahsûsa-i jeolojyesi: Kendine özgü jeolojik yapısı

² Tevsî ü teksîr eder: Genişletip artırır

³ Cem' ü istihsâl etmek: Bir araya getirmek

⁴ Şubâtta mâdûd: Uzanılarından sayılan

⁵ Liby: Yunancada Afrika demektir. Önceleri bundan kastedilen Mısır'ın batısındaki memleketler yani Barka Çölü (Libya Çölü), Trablus, Kordofan, Darfur gibi bölgelerdi. Ancak daha sonraları Liby denilince Sahrâ-yı Kebîr'in doğu ve kuzey taraflarındaki Trablus, Batı Tunus ve Mısır arazisi anlaşılır olmuştur.

⁶ Kufra: Çağbûb'un güneyinde yer alan bölge olup Mısır, Sudan ve Çad ile sınır komşusudur.

⁷ Bî-mecâl ü muattal kalır: Mecalsiz kalıp iş göremez olur.

⁸ Lâ-yuhsâ: Pek çok

⁹ Mefrûş: Döşeli

Bulunsa bile mevâni ü müşkülâtın¹ ikinci kısmı başlar. Yazın sahrâda harâret-i şems², açıkta yetmiş dereceyi bulur.

Gündüz seyr ü sefer her mevsimde mümkün değildir. Bir kılavuzun ihâneti ve hatta sehv ü hatâsı bir müfrezeyi birkaç günde mahv ü nâ-bûd eder.³ Sahrâ-yı Kebir ve şuaâtının ekser aksâmında su kuyuları birkaç günlük uzaklıktadır. Hiçbir kuyu 1.000 kişiye kâfi suya mâlik değildir. 3.000-4.000 kişilik bir müfrezenin 3-4 günlük suyunu kırbalarla taşımak lâzımdır! Bu ise binlerle deve istihdâmına muhtâcdır.

Maamâfih bir düşman tarafından 10-15 günlük bir muhitte kuyuları doldurarak ibtâl etmek veyâhûd Tevârık usûlüyle tesemmüm eylemek⁴ de mümkündür. Bu ise müfrezenin mahv-ı kat'îsi demektir. Afrika'nın vehâmet-i iklimiyesi yalnız bu kadarla da kalmaz. Semûm rüzgârları bir kırbadaki suyu şâyân-ı hayret bir sür'atle tebhîr ü mahv eder⁵, kum fırtınaları dehşetlidir.

Yabancılar için mühlik birçok hastalılar hüküm-fermâdır. Bu sebebe mebnî hangi devlet-i muazzama olursa olsun, Sahrâ'ya alelâde ancak birkaç yüz mevcûdlu müfrezeler sevk edebilir. Birkaç bin adedli müfrezeler[in] sevk[i] ise dehşetli fedâkârlıklara muhtâc olduktan mâadâ böyle bir müfrezenin muvaffakiyeti de meşkûktür.⁶ Demek ki Fransa hissesine düşen memâliki zabt u işgâl için nihâyetü'n-nihâye⁷ 5.000 kişilik bir kuvvet sevk ede-

¹ Mevâni ü müşkülâtın: Engeller ve zorlukların

² Harâret-i şems: Güneş sıcaklığı / Hava sıcaklığı

³ Sehv ü hatâsı bir müfrezeyi birkaç günde mahv ü nâ-bûd eder: Hatası bir müfrezeyi birkaç günde yok eder.

⁴ Tesemmüm eylemek: Zehirlemek

⁵ Şâyân-ı hayret bir sür'atle tebhîr ü mahv eder: Şaşılabacak bir hızla buharlaştınp yok eder.

⁶ Meşkûk: Şüpheli

⁷ Memâliki zabt u işgâl için nihâyetü'n-nihâye: Memleketleri işgal için en sonunda

bilirdi. Maamâfih böyle bir kuvvetin mebde¹ hareketi Cenûbî Cezayir farz edilse Sahrâ-yı Kebîr'e kadar 40-50 gün yürümeye mecbûr olacağından hiçbir tecâvûze uğramaması tasavvur olursa bile yalnız haylûlet-i tabiat² ile bu 5.000 kişinin ancak bir kısmı hedefe vâsıl olabilirdi.

(Afrika'yı Fransızlar bir kaçar yüz kişilik müfrezelerle ve tedric usûlü ve her mebdei müstahkem bir nokta-i hareket hâline ifrâğ etme sûretiyle fethetmişlerdir.)

Fransızlar Cezayir ve Fas'ın cenûbundaki "Tuat" hıttasını 20.000 deve istihdâm ederek fethedebildiler.

Her deve hadd-i vasatî olarak (Fransızlar develeri ucuz ve cebren almışlardır.) 60 Franga alınmış olsa, Fransızların Tuat fethinde yalnız deve masrafı olan 1.200.000 Frank sarf ettikleri tezâhür eder.

Tuat fethinde istihdâm edilen bu develer kâmilten telef olmuştur!

Tuat'ta Fransızlara mukâvemet eden ahâlî birkaç bini mütecâviz değildi! Demek ki Fransızlar her tarafta aynı sûretle mukâvemet görmüş olsalardı, Afrika'nın her kıt'a-i hâkini³ milyonlarla lira mukâbilinde istimlâk edebileceklerdi.

Hâlbuki Tuatlılar sırf hamiyet-i vataniyeleri sâikasıyla ve bâzı Faslı rüesânın kıyâdetiyle⁴ Fransızlara karşı müdâfaa etmiş olup böyle olacak yerde muntazam ve neticeli bir sûretle mukâvemet görseydi Fransızların Sahrâ'ya hiçbir vakit giremeyecekleri meydânda idi.

Seyyid Muhammed el-Mehdî es-Senûsî ise her ne vakit ârzû ederse 40-50 ve hatta 100.000 kişi bile ayağa kaldırılabildi.

¹ Mebde: Başlangıç

² Haylûlet-i tabiat: Tabiat engelleri

³ Kıt'a-i hâkini: Toprak parçasını

⁴ Rüesânın kıyâdetiyle: Reislerin kumandanlığında

Avrupalıların Afrika serirlerinde ne kadar müşkülâta hedef olduklarını gördük. Ve hangi devlet-i muazzama olursa olsun Sahrâ-yı Kebîr'e mühim bir kuvvet sevk edemeceğini de isbât ettik. Şimdi de yerlilerden biraz bahsedelim.

Sahrâ-yı Kebîr korsanları demek olan Tevânklar için elli altmış derece harâret pek ehemmiyet verilecek bir şey olmadığı gibi 2-3 günlük susuzluk kâle bile alınmayacak alelade şeylerdir.

Tevânklardan bir kısmının susuzluğa tahammülü bizim tahmînimizin ziyâde fevkindedir. Pek büyük sıkıntıya dûcâr olmayarak 5 gün susuz çöllerde dolaşan Tevânk çoktur. Gât¹ ile Murzuk arası seyr-i âdi² ile 15 gündür. Mihri [veya Mehrî] denilen hecinlerle bir Tevânk bu mesâfeyi 10 günde kolayca kat' eder. Gât'tan hareket eden bir Tevânk yarı yolda bir defa su içerek Murzuk'a gelir!

Tevânklarla develer birbirine pek benzer; develer de 3-5 günde bir kere su içerler. Tevânk zeytinyağıyla kavrulmuş bir okka arpa unuyla 10 gün geçinebilir, günlerce uykusuzluğa tahammül eder. Şâyed 3-5 gün su bulamazsa hecinin bir damarını çizerek çıkardığı kanı içer, birkaç gün daha su bulamazsa devesini fedâ ederek boğazlar, devenin işkembe ve em'âsında³ dâimâ bir mikdâr su bulunur, Tevânk bu suyu içer bir müddet daha tahammül edebilir.

Tibûlar da böyledir. Urbân bu derece mütehammil değilse de⁴ bize nisbetle tahammülleri pek fazladır.

Tevânklarla Tibûların cesâreti derece-i kâfiyededir. Tuat, Vâdây ve Bingazi Urbânı ise pek cesûr olup alelumûm Afrika Arapları şecî adamlardır.

¹ Gât: Libya'nın Cezayir sınırında ve Fizan Bölgesi'nde bulunan bir şehirdir.

² Seyr-i âdi: Sıradan bir yürüyüş

³ Em'â: Bağırsaklar

⁴ Mütehammil değilse de: Tahammül edemese de

Vâdây, Zinder, Tuat Urbânıyla Tevânklerden mürekkeb bir kavî ordu teşkili Seyyid Mehdî'ye göre pek kolaydı, lâkin asıl matlûb olan ¹ yalnız bu orduyu toplamak olmayıp efrâda esliha-i cedîde vermek ve kendilerini tâlîm etmek idi.

Bu mühim noktalar her nedense ihmâl edildi. Hâlbuki yirmi-otuz sene akdem ² Tevânk ve Tîbû elinde esliha-i nâriye ³ yok gibi idi Bunlar Roma kılıçlarına müşâbih kılıçlar ve mızrâklarla müsellah idiler. Urbân yedindeki ⁴ tüfekler ise ağızdan dolma Kaval tüfekler idi.

Demek ki Seyyid Muhammed el-Mehdî ve hişânının esbâb-ı müdâfaası külliyyen mefkûd idi. ⁵

Maamâfih Fransızlar yalnız cenûbdan ilerlemekte, tedbîr ve betâetle ⁶ hareket etmekte ve henüz şîmâlden tecâvüze ibtidâr etmemekte olduğundan tehlike-i müstakbele bütün dehşetiyle görülemiyordu.

Sudan-ı Mısrî'de zuhûr eden mütemehdî, Senûsîliğe iki noktadan mühim bir darbe hükmüne geçti.

Cengâver bir halk[1]a meskûn olan Bahr-i Gazal ⁷ ve Sudan-ı Mısrî aksâmı Seyyid Muhammed el-Mehdî'nin dâire-i nüfûzundan hâric kaldı. "Mehdî" fikri inkisâm u teşettütle ⁸ kuvvetini kaybetti. Sudan-ı Mısrî mütemehdîsi, Seyyid el-Mehdî'ye mürâcaatla ittifâk ve tevhid-i harekât talep etmişti.

¹ Matlûb olan: İstenilen

² Akdem: Evvel, önce

³ Esliha-i nâriye: Ateşli silâhlar

⁴ Urbân yedindeki: Çöl Arapları/Bedeviler elindeki

⁵ Hişânının esbâb-ı müdâfaası külliyyen mefkûd idi: Akrabaları müdafaa vasıtalarından tamamen mahrumdular.

⁶ Betâetle: Ağır ağır

⁷ Bahr-i Gazal (Bahre'l-Gazal): Günümüzde Güney Sudan'ın kuzeybatısındaki bölgenin adıdır. İsmi aynı isimli nehirten alır.

⁸ İnkisâm u teşettütle: Parçalanıp dağılarak

Seyyid Muhammed el-Mehdî bu talebi reddetti. Bu red dahi Cenâb-ı Seyyid için pek elim olmuş ise de gâyet tabîi ve zarûrî idi.

Ol¹ Seyyid Muhammed el-Mehdî, Mehdîlik dâvâsında bulunan bir adamla esbâb-ı adideden nâşî² ittifâk edemezdi. Sudan müddeîsinin dâvâsını tasdik, Mehdîlikten ve binâberin en büyük mânevî kuvvetten isti'fâ demekti. Bundan mâadâ Seyyid Mehdi "Kutb ü Gavs" diye telakkî olunduğundan başka bir şahsın maiyetine giremeyeceğinden mâadâ Senûsiliğin ikbâl ü istikbâlini, neticesi meşkûk³ bir mücâdeleye rabt edemezdi.

Bu sebeblerle Seyyid Mehdi, mütemehdînin uzattığı dest-i vifâkı⁴ reddetti. Hâlbuki bu, Senûsilerin aksâ-yı emel edindiği İttihâd-ı İslâm'a kendi elleriyle vurulmuş bir darbe oldu!

Mütemehdî taraftarlarının mağlûbiyeti, Avrupa için ümid-bahş⁵ bir tecrübe oldu.

Mütemehdî darbesini müteâkib Mısırlı Zübeyir Paşa'nın⁶ kölesi "Râbih" in⁷ Sudan-ı Şarkî ve Bornu'ya tasallutu Senûsîlik için bir ikinci darbe oldu.

Muhibbân-ı Senûsiyeden mâdûd olan Bornu Sultanları mahvedilmiş ve makâm-ı saltanata serserî Râbih geçmiş idi.

¹ Ol: "O" zamirinin eski metinlerdeki hâlidir.

² Esbâb-ı adideden nâşî: Birçok sebeplerden dolayı

³ İkbâl ü istikbâlini, neticesi meşkûk: Geleceğini, neticesi şüpheli

⁴ Dest-i vifâkı: Uzlaşma elini

⁵ Ümid-bahş: Ümit veren

⁶ Mısırlı Zübeyir Paşa/Zübeyir Rahma Mansur Paşa (d.1830 - v.1913): Köle ticaretiyle meşgul olan tacir ve Arap devlet adamıdır. Ayrıca bir aralık Bahre'l-Gazal Valiliği de yapmıştır.

⁷ Râbih b. Fazlullah (d.1846 - v.1900): Mısırlı Zübeyir Paşa'nın azat ettiği kölelerinden olan Râbih, Paşa'nın emri altında birçok askeri görevlerde bulundu. Bilâdu's-Sudan Devleti'ni kurarak Afrika'nın sömürgeleştirilmesine engel olmaya çalıştı. Ancak Fransızlarla mücadelesindeki bir muharebe esnasında öldürüldü ve neticesinde kurduğu devlet de birkaç ay içerisinde dağıldı.

Râbih'in kuvveti bittabi Avrupalılar derecesinde muntazam olamamakla berâber eslihası da pek mükemmel değildi. Böyle iken bir avuç serserî ile Sudan'ın en büyük ve kavi hükümetlerinden birini mağlûb edişi, az çok muntazam bir askerin ve fenn-i harb-i cedîde¹ birâz vâkıf bir kumandan idâresinde hareket eden bir ordunun dâimâ galebe edeceğini parlak bir sûretle gösteriyordu.

Seyyid Muhammed el-Mehdî Bornu Sultanlarına muâvenet edemedi. Bu işte Senûsîliğin kuvve-i hakikiyesi, iktidârının derecesi tamâmen tezâhür ediyordu ki bu da zannedildiği kadar mûcib-i tehâşî² olmadığını pekâlâ isbât ediyordu.

Fransızların Tuar'ı fethi ve cenûba doğru hareket-i istîlâkâranelerinin tefâsîli bu mebhase sığamaz. Şu kadar diyelim ki her hatvede aynı hakikat bir kat daha nümâyân oluyordu.

Bu hakikat:

Bedeviyetin medeniyete, cehlin ilme, teşevvüşün intizâma³ hiçbir vakit galebe edemeyeceği idi.

Seyyid el-Mehdî bu hakikati görmüyor, bilmiyor değildi. Afrika'nın düvel-i muazzama arasında taksîminden sonra Afrika âlem-i İslâm'ının mârûz kaldığı tehlike-i mağlûbiyet Seyyid Mehdi'ye mechûl değildi, lâkin tehlikeye siper edecek çâreler bulamıyordu. Bu çâreler pek basit olduğu kadar mahfî⁴ kalıyordu!

Eğer makâm-ı Hilâfet'te hamiyetle iktidârı mezc etmiş ve seccâde-i Senûsiye'de ise itilâ-yı İslâm'ın ancak makâm-ı Hilâfet'in teyid ve muâvenetiyle mümkün olabileceğini anlamış ve anladığını

¹ Fenn-i harb-i cedide: Yeni harp ilmine

² Mûcib-i tehâşî: Korkmaya ve çekinmeye sebep

³ Cehlin ilme, teşevvüşün intizâma: Cehâletin ilme, karışıklığın intizama

⁴ Mahfî: Saklı, gizli

sâha-i icrâya koyabilmiş birer dâhî bulunsaydı, âlem-i İslâm yeni bir devreye girmiş olurdu. Ne çâre ki makâm-ı Hilâfet'te, artık birçok evsâf ile tasvîr hüviyetine lüzûm görmediği[mi]z bir adam bulunuyordu.

Seyyid Muhammed el-Mehdî ise muntazam bir asker edilmek üzere Vâdây, Zinder, Hevsâ müdürü nezdinde mühim bir teşebbüste bulunamadığı cihetle esbâb-ı müdâfaa ve galebeyi anlayamamış gibi hareket ediyordu.

Eğer istilâ-yı ecânib daha yirmi-otuz sene ta'vik edilebilseydi,¹ ihtimâl ki o vakte kadar esbâb-ı müdâfaa yavaş yavaş ve âdetâ kendi kendisine istihzâr edilirdi.² Lâkin istilâ kemâl-i faâliyetle başlamış idi.

Gât civârında Miralay Flatters'in³ katli, Fransız müfrezelelerinin Tevâriklar yediyle mahvı istilâyı tâcîl etti.⁴

Kendisine İttihâd-ı İslâm siyaseti atfedilen Abdülhamîd, daha Afrika resmen paylaşılmadan akdem ve paylaşılp fiiliyâta başlanacağı sırada acabâ ne yaptı?

Bu bâbda yapılacak iş pek basît idi. Ne çâre ki burası "Âyır" – "Zinder" – "Hevsâ" ümerâ-yı bedevi[ye]since bile vârid-i hâtır olmuşken her emr-i basîti⁵ içinden çıkılmaz bir şekle sokmakta bî-mesîl⁶ olan Abdülhamîd'in dimâğına bu basît çâre tebâdür edemedi. Henüz kimsenin mâlî olmayan ve cihet-i câmia-i İslâmiyet'le Halife-i İslâm[iye'n]in mukadderâtına bî-gâne kala-

¹ Eğer istilâ-yı ecânib daha yirmi-otuz sene ta'vik edilebilseydi: Eğer ecnebilerin istilası daha yirmi-otuz sene geciktirilebilseydi

² İstihzâr edilirdi: Hazırlanırdı.

³ Miralay [Albay] Paul Flatters (d.1832 - ö.1881): Uzun süre Cezayir'deki Fransız ordusu içerisinde bulunan Flatters, Cezayir'de askerî yönetici olarak da görev yapmış olup Tevârik kuvvetleri tarafından öldürülmüştür.

⁴ Yediyle mahvı istilâyı tâcîl etti: Eliyle mahvı istilâyı hızlandırdı.

⁵ Vârid-i hâtır olmuşken her emr-i basîti: Aklına gelmişken her basit işi

⁶ Bî-mesîl: Benzersiz

mayacağı herkesin müsellemi olan ¹ Sudan'a sessizce 20-30 vâiz ü nâsuh ² ile bir o kadar zâbit ve muallim göndermek Abdülhamîd için pek kolay ve hâlbuki İslâm için nefha-i hayât ³ hükmünde bir iş idi. Bunu Seyyid el-Mehdî taleb etmedi. Abdülhamîd dahi icrâyı ya akıl etmedi veyâhûd evhâmı mâni oldu.

Âlem-i İslâm'ın hatta mütemeddin aksâmındaki gaflet ve fıkân-ı faâliyet ü hamiyet ise böyle bir teşebbüsün husûsî ve milletce ifâsına mâni idi.

Avrupalılar Müslümânlara taassub ve metânet-i dîniye atfediyorlar! Heyhât ki taassubun cehil şekli doğru ise gayret ve metânetin kat'iyen mefkûd olduğu acabâ şübhe götürür mü?

Hristiyanlığın, misyonerlerinin neşr-i dîn ve medeniyet için ihtiyâr eylediği ⁴ şâyân-ı takdir ü hayret gayretle faâliyet ve fedâkarî nazar-ı dikkate alınır da buna mukâbil İslâm'ın lâ-kaydî ve atâleti düşünülürse kalb-i hamiyenin ⁵ kanadığı hissedilir! Misyonerler, bu yorulmak bilmez, fedâkâr insanlar Afrika'nın en vahimü'l-hevâ ⁶ yerlerinde bile mektebler açıyorlar, ahâlîye zirâat ve ticâret öğretiyorlar, hastalarına ⁷ meccânen bakıp ilâclarını sadaka olarak veriyorlar... Ve bu kadar muhassenâta bâis ⁸ gösterdikleri mezheb-i mahsûslarını dahi neşre çalışıyorlar.

¹ Cihet-i câmia-i İslâmiyet'le Halife-i İslâm[iye'n]in mukadderâtına bi-gâne kalamayacağı herkesin müsellemi olan: İslâmî camia ile İslâm Halifesi'nin mukadderâtına ilgisiz kalamayacağını herkesin kabul ettiği

² Vâiz ü nâsuh: Nasihatçı / Nasihat ve öğüt veren kişi

³ Nefha-i hayât: Hayat esintisi

⁴ İhtiyâr eylediği: Seçtiği

⁵ İslâm'ın lâ-kaydî ve atâleti: Müslümanların lâkaytlığı ve tembellikleri

⁶ En vahimü'l-hevâ: En ücra

⁷ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 95, str. 11'de) "خست لرينى - hastalarını" olarak geçmektedir. Ancak bu şekilde mânâca bir bozukluk olmaktadır. Bundan dolayı bu kelimenin "خست لرينه - hastalarına" olması daha uygun olduğundan çeviride böyle düzeltildi.

⁸ Muhassenâta bâis: İyiliklere sebep / İyiliklerinin kaynağı olarak

Şark'taki hâdimîn-i dîn¹ ise (sitem umûmîdir) oralarda zemîni tamâmen hâzır ve hatta mühim bir serveti müeddî olan emr-i tadrîs ü irşâd² hâtırlarına bile getirmiyorlardı.

Bugün de öyledir.

Tâbiyyet-i ecânibe düşmekle berâber nîm³ bir istiklâl[i] muhâfaza etmiş olan Afrika-yı Vasatî ümerâ-yı İslâmiyesi, evlâd-ı vatânı terbiye etmek için oralara gidecek muallimîne mühim hedâyâ-yı tadrîs vermeye hâzır oldukları hâlde hâdimîn-i dîn içinde bârî sevk-i menfaatle olsun icâbet edeni görülmüyor.

Velhâsıl dediğimiz ne Mehdî'den, ne Hâkân-ı Sâbık'tan ve ne de efrâd-ı mütenevvire-i milletten Afrika âlem-i İslâm'ı için çâre-i tevakkî vü tahlîs⁴ düşünölmüyordu.

Fransa'nın cihet-i cenûbiyeden tecâvüz ü istilâya⁵ başlaması üzerine Zinder, Âyir ve Hevsâ Emîrleri tehlikeyi tamâmen fark ettiler, nevbet-i istilânın⁶ kendi memleketlerine de geleceğini anladılar, bundan fazla da kendi kendilerini müdâfaa edemeyeceklerini ve makâm-ı Hilâfet'e dehâlet ve memleketlerini himâye-i Osmaniyân'a tevdi lüzûmunu takdir ettiler, İstanbul'a bir sefâret-i fevkalâde heyeti göndermeye karâr verdiler, bu heyet yola çıkarıldı.

¹ Şark'taki hâdimîn-i dîn: Doğu'da bulunup dine hizmet edenler

² Serveti müeddî olan emr-i tadrîs ü irşâd: Serveti meydana getiren tadrîs ve irşat faaliyetlerini

³ Tâbiyyet-i ecânibe düşmekle berâber nîm: Ecnebilerin tabiiyetine düşmekle beraber yarım

⁴ Ne Mehdî'den, ne Hâkân-ı Sâbık'tan ve ne de efrâd-ı mütenevvire-i milletten Afrika âlem-i İslâm'ı için çâre-i tevakkî vü tahlîs: Ne Mehdî, ne II. Abdülhamîd Han ve ne de milletin münevver fertleri tarafından Afrika İslâm âlemi için koruyup kurtarma çaresi

⁵ Cihet-i cenûbiyeden tecâvüz ü istilâya: Güney'den hücum edip ele geçirmeye

⁶ Nebbet-i istilânın: İstila sırasının

Âyir, Zinder ve Hevsâ Emîrleri, devekuşu tüyü, altın tozu, fildişi vesâire gibi Sudan mahsûlât ve emtiasıyla yüklü bir kâfile tertib ve üç sefir-i fevkalâde tâyin ederek merkez-i Hilâfet'e doğru yola çıkarmışlardır.

Bu kâfile Sudan ve Sahrâ'yı sâlimen geçerek Devlet-i Osmaniye'nin müntehâ-yı hudûd-ı cenûb-i şarkisinde kâin ¹ "Gât" kasabasına gelmişlerdi. O târîhlerde Gât'ta bizim kaymakamımız var idi. Bu zât Ebâ Eyyûb el-Ensârî sülâlesinden ve Gât'ta sâkin "Ensârî" kabîlesinin reîsi olup biz kendisine vermediğimiz bir maaşla Kaymakam nâmını vermekte idik; o ise "Gât Sultanı" unvânını taşıyordu!

Afrika-yı Vasatî emîrlerinin heyet-i süferâsı Gât'ta bu kaymakam tarafından îzâz u ikrâm gördü... Lâkin kâfile Gât'tan hareket ettikten sonra Tevânkların pususuna düştü, sefirler ve maiyetleri kılıçtan geçirildi. Hedâyâ ve develer gasb olundu... Ve tabîîdir ki Hükûmet-i Hamîdiye'nin ne sefir îzâmından ve ne de heyet-i sefâretin itlâfından haberi bile olmadı!

O târîhlerde henüz Afrika resmen paylaşılmamış olduğundan ve Fransa'nın o vakit taht-ı işgâlinde bulunan memleketlerle Zinder ve Âyir gibi memâlik arasında 50-60 günlük bir mesâfe bulunduğundan oralarında himâye-i Osmaniye'ye dehâletine kimsenin bir diyeceği olamazdı.

İşte Abdülhamîd'e Avrupalılar tarafından isnâd olunan İttihâd-ı İslâm siyâsetiyle bâd-ı hevâ[ya] giden ² ve milyonlarca nüfûs-ı İslâmiye ile meskûn bulunan memleketler göz önüne getirilirse böyle bir siyâsetin elifbâsı[nın] bile dimâğ-ı Hamîdî'de mütecellî olamadığı ³ bir kere daha tezâhür eder.

¹ Müntehâ-yı hudûd-ı cenûb-i şarkisinde kâin: Güneydoğu hududunun son noktasında bulunan

² Bâd-ı hevâ[ya] giden: Bedavaya giden

³ Mütecellî olamadığı: Tecelli etmediği

Fransızların Bornu'da tasaltun eden¹ Râbih'i mağlûb etmesi, Tuat'ın netice-i istilâsı olarak cenûba doğru istilâyâ başlaması Seyyid Mehdi'nin fikrinde Türkler ve Hükûmet-i Osmâniye lehinde bir tahavvül² peydâ etmeye başlamıştır.

Cenâb-ı Seyyid: İhtiyât ü tevakkîyi³ elden bırakmamakla berâber, Türklerle itihâd-ı emel ü amelden⁴ başka çâre-i necât kalmadığını pek güzel anlıyordu. Seyyid Muhammed el-Mehdi'nin bu tahvil-i fikrîsini Abdülhamîd'in gönderdiği hedâyâ ve sefârete haml etmek hatâdır.

Cenâb-ı Seyyid'in Türkiye vekili Hicazlı Seyyid Fâlih her hâle vâkıf bir adam olduğundan Seyyid Mehdi Pâdişâh-ı Zamânı pek güzel biliyor ve her hareketinin samîmiyet ve ciddiyetten ârî olduğuna kanâân bulunuyordu. Seyyid Mehdi Abdülhamîd'in menfaat-i İslâmiye hâricinde kalan âmâl-i şahsiyesine hizmet edemezdi.

Abdülhamîd'in Seyyid Mehdi'yi ele almaya kalkması, hiç şübhe edilemez ki, sevâik-i muhtelif ve adideden⁵ ileri gelmiştir.

Bu sevâikin belli başlısı Seyyid Muhammed el-Mehdi'nin şöhret ve mânevî kuvvetinden "havf"⁶ olduğuna şübhe yoktur.

Seyyid Mehdi'nin Çağbûb'dan Kufra Çölü'ndeki vâha⁷ hicretini icâb eden, bu takarrüb ve i'tilâf⁸ emelleri olmuştur.

¹ Tasaltun eden: Hükmeden

² Tahavvül: Değişme

³ İhtiyât ü tevakkîyi: İhtiyatı

⁴ İtihâd-ı emel ü amelden: Emel ve hareket birliği / İş birliği

⁵ Sevâik-i muhtelif ve adideden: Muhtelif ve birçok sebeplerden

⁶ Havf: Korku

⁷ Burada kelimenin aslı "Vâh"dır. Vâh kelimesi ile Vâha kelimesi aynı anlamlıdır. Müellif Filibeli Ahmed Hilmi Efendi metinde bâzen "Vâh" bâzen de "Vâha" kelimesini kullanmıştır. Bundan mütevellit buradaki "vâha" kelimesi "vahaya" demektir.

Vâh=Vâha: Çöl ortasında su bulunan yeşillikli, tarıma ve yerleşmeye elverişli yerdir.

⁸ Takarrüb ve i'tilâf: Yakınlaşma ve uyuşma

Bu sefâret ve muhârebelerden hiçbir netîce çıkmadığı, Seyyid Mehdi'nin Abdülhamîd'den muallim, zâbit ve ahvâle vâkîf ricâl istememesinden ve Abdülhamîd'in göndermemesinden müstebân olur¹.

Hakikaten bu revâbit tarafeynin ihtiyâtını tezyîdden başka bir netîce vermediği cereyân-ı ahvâlin tâkibiyle tezâhür eder.

Demek ki Seyyid Muhammed el-Mehdi'nin Türklere ve hükûmete müsâade-kârâne davranması ahvâlin icbânıyla vâki olup bunda siyâset-i Hamîdiye'nin hiçbir dahli yoktur.

O târîhlerde Bingazi ve Fizan Mutasarrıflıkları'nda istihdâm edilmiş eşhâsın, şahsiyet ve icrââtları nazar-ı tedkike alınırsa Hükûmet-i Hamîdiye'nin müsellemler olan² sû-i idâresi Afrika'da cinâyet ve rezâlet derecesine indirildiği tebeyyün eder.

Fransızların, idâreten sâhibsiz olan her tarafı yavaş yavaş istilâ edecekleri şübhe getirmeyecek bir dereceye gelmesi üzerine Seyyid Mehdi havâss-ı ihvân ve nükabâsı³ vâsıtasıyla Sahrâ-yı Kebîr'in derbendleri ve kapıları hükmündeki nukâtın Osmanlılar tarafından işgâline çalıştı, bu husûs için menba-ı hayâlât ü evhâm olan⁴ Yıldız'a mürâcaat edemezdi.

Böyle bir mürâcaat, sonu gelmez muhâberât ve tekâlîfe, birçok şübhelere ve şübhesiz aksi netîcelere sebebiyet verecekti. Bunun için Muhammed el-Mehdi doğrudan doğruya iş görmeyecek bu emel-i mühimmi Tevânk ve Tîbûlar vâsıtasıyla istihlâle kalkıştı. O vakte kadar Hükûmet-i Osmaniye'yi tanımamış olan Tevânk ümerâsından "Sultan Âmûd", "İngadâzen" ve "Bû Fenâyet"⁵ Seyyid Mehdi'nin teşvîkiyle Hükûmet-i Osmaniye'ye

¹ Müstebân olur: Açıkça anlaşılır.

² Müsellemler olan: İnkâr edilemez

³ Havâss-ı ihvân ve nükabâsı: İhvanın ileri gelenleri ve vekilleri

⁴ Menba-ı hayâlât ü evhâm olan: Hayallerin ve vehimlerin kaynağı olan

⁵ Sultan[/Şeyh] Âmûd: Ezzer Tevânkları Sultanı ve Cânet hâkimidir. İngadâzen: Tevânkların ileri gelen kabilelerinden Vrağan Kabilesi reisidir.

yâni Fizan Mutasarrıflığı[’na] mürâcaatla kendilerinin ve Ezcer Tevânk arâzîsinin himâye-i devlete alınmasını ricâ ettiler.

“Sultan Âmûd”un makâmı ve Ezcer arâzîsinin merkezi demek olan Cânet¹ kasabasına bir Osmanlı bayrağı gönderilmekle iktifâ olundu! “Kavâr”² Tîbûlan vüçûh-ı mahalliyeden “Abdullah Yendmî” nâm zâtın vâsıtasıyla kirâren Hükûmet-i Osmaniye’ye mürâcaat ettiler, memleketlerine memûr ve asker gönderilmesini istirhâm eylediler!

Mel’ûn idâre-i Hamîdiye ve miskîn memûrları bu fırsatı da elden kaçırdılar. “Kavâr” Vâdây ve Bornu târîki üzerinde ticâret-i Sudaniye’nin Gât kadar ve belki daha mühim bir transit merkezidir.

Lâkin Kavâr hattasına bizim için son derece ehemmiyet verdirmek lâzım gelen cihet “Bîlmâ” memlahası idi. O târîhte Fransa’nın işgâl ettiği nukât ile Kavâr ve Bîlmâ³ arasında pek azîm mesâfeler bulunduğundan ve henüz mukâseme icrâya konulmamış olduğundan o vakit işgâli pek kolay olan Bîlmâ hakkında birkaç söz söyleyeceğiz:

Sahrâ-yı Kebîr’in Bîlmâ’dan başka hiçbir noktasında ve Sudan’ın ekser aksâmında tuz mâdeni, cesîm bir memlaha yoktur. Toprak her tarafta ziyâde tuzlu olduğu hâlde Bîlmâ’dan

Bû Fenâyet: Tevânkları ileri gelen kabilelerinden Mîngastın Kabilesi reisidir. Sultan Âmûd, İngadâzen, Bû Fenâyet ve bunların Osmanlı himâyesine girmesi hakkında daha teferruatlı bilgi için bkz. Muhammed Tandoğan, “Osmanlı-Cezayir Tevârikleri Münasebetleri: Cânet Nahiyesinde Ezgar-Tevârik Kazasının Kurulması Meselesi”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, III/I (2018), s. 15-28.

¹ Cânet: Cezayir’in güneydoğu ucunda bulunan ve Ezcer Tevânkları için stratejik bir kasabadır

² Kavâr: Nijer’in kuzeydoğusunda bulunan ve Kuzey’de Fizan, Güney’de de Çad Gölü arasındaki topraklara verilen isimdir.

³ Bîlmâ: Kavâr’ın merkezidir.

başka tuz mâden ve memlahasına mâlik ol[ma]ması teşkilât-ı jeolojiye nokta-i nazarından şâyân-ı tedkik bir hâldir. Bilmâ mâdenleri ise dünyânın en cesîm tuz mâdenlerinden mâdûd olup bütün Sahrâ-yı Kebîr ve ekseriyetle Sudan-ı Vasatî halkı bu tuza muhtâcdır. Hayvânât-ı ehliyenin, develerin idâme-i sıhhati ve belki de hayâtı tuz yemelerine müftekirdir ¹. Hele de tuz yemezse uyuz olur ve nihâyet yaşayamaz.

Bu sebebe mebnî Sudan'ın en kıymetli mâdenler[in]den biri de tuz olup bâzı yerlerde kesilmiş tuz parça ve levhaları para gibi tedâvül ettiği görülmüştür. Bilmâ'ya her sene mevsim-i müsâidde 20.000'den 100.000'e kadar deveden mürekkeb kâfileler gelip tuz yüküyle avdet ederler. Her yük 40-50 kuruştan 100 kuruşa kadar bir ücret getirir! Demek Bilmâ memlahası senevî hadd-i vasatî olarak ² 30.000-40.000 lira vâridât verir bir menba-ı tabîî-i servettir ³.

Şu hâlde hudûd ve nüfûzumuz dâhilinde bulunması ve henüz sâhib ve müddeîsi bulunmaması sebebiyle bir bölük asker ve bir heyet memûrîn göndererek “Kavâr”, “Bilmâ”yı işgâl ve orada bir hükûmet-i muntazama teşkil etmiş olsaydık hem oralarda bulunduracağımız kuvvetin masârifine ⁴ mahallî bir karşılık bulmuş ve hem de bütün Sudan'ın ka'be-i ihtiyâcî ⁵ hükümünde bir yeri ele geçirmiş, Sudan ticâretinin sâhib ve vâsıtası hükmüne girmiş olurduk!

Ne çâre ki bu kadar kolay bir muvaffakiyeti de elden kaçırdık, Bilmâ'ya hiç ehemmiyet vermediğimiz gibi Kavâr'a muhâfızsız ve müdâfaasız bir sancak göndermekle iktifâ ettik.

¹ Müftekirdir: Muhtaçtır.

² Memlehası senevî hadd-ıvasatî olarak: Tuz madeni senelik ortalama olarak

³ Vâridât verir bir menba-ı tabîî-i servettir: Gelir getirir doğal bir servet kaynağıdır.

⁴ Masârif: Masraflar

⁵ Ka'be-i ihtiyâcî: En önemli ihtiyacı

Bilmâ ve Cânet havâlisini işgâl-i askerî altına almamamız, oralarda muntazam bir hükûmet teşkil etmememiz yüzünden muahharen Bilmâ işgâl edildi, Seyyid Mehdi'nin bu teşebbüsü de akîm kaldı.

**Târîhe Bir Nazar • Akvâm-ı Sâmiye
Arasında bir Mukâyese • Yahûdîlerce
Mesîh • Afrika-yı Vasatî'nin İşgâli • Seyyid
Mehdî'nin Vefâtı • Abdülhamîd'in Hal'i •
İstikbâl ve Netîce**

Seyyid Muhammed Mehdi'nin şöret-i azîmesi artık derece-i işbâa¹ gelmiş idi. Bununla berâber Afrika'nın dört tarafından başlayan işgâli de terakkî ede ede aksâm-ı gayr-i müştagile vassatta birkaç memleketle Devlet-i Osmaniye tâbiyetindeki mahallerden ibâret kalmıştı.

Artık tehlikeyi atlatmak, müsâdemeyi ta'vîk etmek ihtimâlleri kalmamıştı.

Afrika âlem-i İslâm'ında hamiyet son derece galeyânda idi. Herkes kemâl-i tehâlûkle² artık Seyyid Mehdi'nin icrââtına muntazır kalıyordu, efkâr-ı umûmiye-i müslimîn³, o vakte kadar bin türlü te'vilâtla ehemmiyeti tâdil edilen mağlûbiyet ve istîlâlara bir mânâ verememeye başlamıştı. Herçi bâd âbâd⁴ faâliyet göstermek lâzım geliyordu.

¹ Derece-i işbâa: Zirve noktası

² Kemâl-i tehâlûkle: Büyük bir istekle

³ Efkar-ı umûmiye-i müslimîn: Müslümanlar /Müslüman kamuoyu

⁴ Herçi bâd âbâd: Ne olursa olsun

Bu devrede Senûsîlerin gösterdiği faaliyet şâyân-ı hayrettir. Senûsîler, pek az bir müddette meccânen tevzî, teşvîk ve mübâyââtı teshîl sûretiyle¹ binlerce adamı esliha-i cedîde ile teslîh ettiler, bu husûsta hânîkalar gösterdiler; lâkin iki şey hâlâ eksik ve artık tedârîki gayr-i mümkün idi.

Efrâdı tâlîm² ve muhârebeleri idâre edecek zâbitler [ile] top!

Bu iki noksân, öyle noksânlar idi ki istihzârât-ı sâireyi bî-fâide³ bırakıyordu. Bu iki noksân sebebiyle muntazam bir kuvvete mukâvemet mümkün olamayacağını bilen Cenâb-ı Seyyid, meyûsâne mukâvemete hâzırlanmakla berâber taraftârlarının galeyânını teskîne çalışıyor, lâkin muvaffak olamıyordu. Teskîn-i galeyâna çalışmasındaki sebeplerden biri de kendisince muhakak olan mağlûbiyete, mümkünse bir mânevî sebep ve özür bulmak idi. İhvân-ı Senûsiye arasında Seyyid Mehdi'nin bir nutku (şîir[i]) neşredilmişti, bu nutka nazaran Seyyid Muhammed Mehdi'nin zamân-ı galebe vü sarveti,⁴ evreng-i Osmanî'ye "Sultân Süleymân!"ın kuûd edeceği zamân idi!

Bir nevi keşf-i istikbâl demek olan bu nutuk, safvet ve garâbetine rağmen bir kalb-i hamiyet-mendin⁵ akıttığı kan ile yazılmış bir enîn olduğundan her hamiyet-mendi garîk-i teessür edecek⁶ mâhiyettedir.

¹ Meccânen tevzî, teşvîk ve mübâyââtı teshîl sûretiyle: Ücretsiz, dağıtım, teşvîk ve satın almaları kolaylaştırarak

² Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 104, str. 12'de) "تعلیم - teallüm" olarak geçmektedir. Ancak bu şekilde mânâca bir bozukluk olmaktadır. Kanaatimizce burada bir dizgi hatası yapılmış olup "ی" harfi eksik bulunmaktadır. Binâenaleyh bu kelimenin "تعلیم - tâlîm" olması lazımdır. İçin çeviride böyle düzeltilmiştir.

³ İstihzârât-ı sâireyi bî-fâide: Diğer hazırlıkları faydasız

⁴ Zamân-ı galebe vü sarveti: Galebe ve kuvvetinin zamanı

⁵ Kalb-i hamiyet-mendin: Hamiyetli kalbin

⁶ Garîk-i teessür edecek: Üzüntüye boğacak

Bî-çâre Seyyid!

Evreng-i Osmanî'de¹ Abdülhamîd-i Sâni oturuyordu... Ve muhârebe etmek lâzım geliyordu... Galebe ise bu keşif mûcibince mümkün değildi!

Küberâ-yı ihvân-ı Senûsiye'den² birkaçı bana bu şiiri okuduktan sonra Hânedân-ı Âl-i Osman içinde bu nâmda bir şehzâde olup olmadığını sormuşlardı. Ben o târîhte Hânedân-ı Âl-i Osman'ın âzâ-yı mevcûdesini ale'l-müfredât³ bilmediğimden o vakit Veliahd olan Hâkân-ı Hâzır Hazretleri'yle⁴ Yûsuf İzzeddîn Efendi⁵ Hazretleri'nin nâmlarını zikrettim... Sonra Süleymân Efendi⁶ merhûm hâtırına gelerek haber verdim. Sâiller pek meyûs⁷ görünüyordu. Çünkü şehzâde-i müşârun-ileyhin taht-ı Osmanî'ye geçmesi mukadder olsa bile buna çok zamân lâzımdı... Hatta belki de birinci ve ikinci Veliahdlar atlanıp Şehzâde-i Merhûm'un saltanatı zamânı düşünülmesi vakit kazanmak ve bu sûretle galeyânı teskîn ve mağlûbiyeti mâzûr göstermekle berâber ümidleri muhâfaza etmek emeline mebnî idi.

Lâkin hadd-i gâyesini bulmuş olan galeyânın teskîni mümkün olamıyordu. Âmme-i Senûsiye⁸ galebeyi muhakkak biliyordu.

¹ Evreng-i Osmanî: Osmanlı tahtı

² Küberâ-yı ihvân-ı Senûsiye: Senûsî ihvanının ileri gelenleri

³ Ale'l-müfredât: Ayrıntılarıyla

⁴ Hâkân-ı Hâzır Hazretleri: Sultan V. Mehmed Reşâd kastedilmekte olup 1909-1918 arasında saltanat sürmüştür.

⁵ Yûsuf İzzeddîn Efendi (d.1857 - v.1916): Sultan Abdülazîz Han'ın oğludur. 1909 yılında II. Abdülhamid Han'ın tahttan indirilip Mehmed Reşâd'ın tahta çıkması üzerine Veliaht oldu. Bir süre sonra vefat etti. Ancak vefatının intihar veya öldürülme mi olduğu hâlâ tartışmalı bir konudur.

⁶ [Selim] Süleymân Efendi (d.1861 - v.1909): Sultan Abdülmecid Han'ın oğlu olup ağabeyi Sultan Mehmed Reşâd Han'ın saltanatı zamanında vefat etti.

⁷ Sâiller pek meyûs: Soruyu soranlar pek ümitsiz

⁸ Âmme-i Senûsiye: Senûsî ihvanı

Burada pek nâzik ve pek mühim tedkîkât ü tenkîdât¹ yapmak mecbûriyetindeyiz. Böyle yapmazsak şu eserciği hikâye hâlinde bırakmış ve fâide-i hakikiyeyi izâa etmiş² oluruz.

Bu mebhâs gâyet mühimdir. Tedkîk ü tenkîdimiz³ zan ve hissiyâta değil, târîh ve tabiata istinâd ettirilmiştir, şu hâlde netîce bir hakikati, bir vak'ayı meydâna çıkaracaktır. Şuracıkta dahi tamâmen bî-taraf ve yalnız hubb-ı hakikatle mütehassis⁴ olduğumuzu beyândan geri durmayız.

Âmme-i Senûsiye, galebenden emîn idi, dedik. Acabâ neden emîn idi, neye güveniyordu, galebeyi neden bekliyordu?

Âmme-i Senûsiye, Seyyid Muhammed el-Mehdî'ye güveniyor, galebeyi kerâmetten, hârikadan bekliyordu!

Târîhe bakarsak görüyoruz ki: Kendi idâre ve azmine güvenemeyen, etrâfında esbâb-ı teâlî, tahaffuz, tahallüs [ve] müdâfaay⁵ göremeyen bilcümle milletler, her vakit ümîdlerini tesâdüfe, havârîka, kerâmete bağlamışlardır. Bu mesrûdâtın en parlak ve en alenî delâili⁶ Benî İsrail târîhinde görülür.

Benî İsrail; esbâb-ı inhitâtını⁷ kısmen anlamış kısmen anlayamamış idi.

Âsûdegî ve müsâlemet zamânlarında fisk u sefâhate koyulan⁸ Benî İsrail, akvâm-ı muhâribe ve mühimmenin tazyîkine

¹ Tedkîkât ü tenkîdât: İncelemeler

² Fâide-i hakikiyeyi izâa etmiş: Hakikî faydayı zayı etmiş

³ Tedkîk ü tenkîdimiz: İncelememiz

⁴ Hubb-ı hakikatle mütehassis: Hakîkar tutkusuyla dolu

⁵ Esbâb-ı teâlî, tahaffuz, tahallüs [ve] müdâfaay: Yükselme, korunma, kurtulma ve müdafaa vasıtalarını

⁶ Delâil: Deliller

⁷ Esbâb-ı inhitâtını: Gerileme sebeplerini

⁸ Âsûdegî ve müsâlemet zamânlarında fisk u sefâhate koyulan: Sükûnet ve barış zamanlarında sefahate dalan

dûcâr ve mağlûbiyetle telh-kâm¹ oldukça tedkîk-i esbâbına girişiyor; sebeb-i mağlûbiyeti evâmîr-i dîniyenin metrukiyetinde,² yânî zühd ve ahlâkın mefkûdiyetinde³ buluyor. Vâkıa bu da, sebeblerden biri idi, lâkin sebeb-i aslî değildi.

Sebeb-i aslî Benî İsrail'deki "fıkr-i tevakkuf"⁴ idi. Benî İsrail, hayât demek tekâmül, memât demek tevakkuf demek olduğunu bir türlü fehm ü keşfedemiyordu.⁵

Keşfedemediği için bütün faâliyetini tezyîd-i ibâdât-ı sûriyeye ve teksîr-i maârif-i Talmûdiye ve nakliyyeye⁶ sarf ediyordu.

Bu, pek yanlış idi. Pek yanlış olduğu için memleket-i İsrailiye umûmî bir misâlinler tekkesi, umûmî bir manastır şeklini alıyordu.

Güyâ Benî İsrail için tefsîrât-ı Talmûdiye'den başka ilm ü mârifet, ibâdât-ı sûriyeden başka vezâif-i dîniye ve ahlâkiye yok idi.

Tekâmül ü terakkîden, hikmet ü hakîkatten tebâüd⁷ neticesi olarak zuhûr-ı Îsâ'da Benî İsrail ve hele sunûf-ı âlimesinden mâdûd olan Farisîler sûret-perestliği, fıkr-i sâlûsiyi, kizb ü riyâyı⁸ öyle bir dereceye getirmişlerdir ki sokaklarda âvâzı çıktığı kadar bağır-

¹ Telh-kâm: Kederli

² Sebeb-i mağlûbiyeti evâmîr-i dîniyenin metrukiyetinde: Mağlubiyetin sebebini dinî emirlerin terkedilmesinde

³ Mefkûdiyet: Yokluk

⁴ Fıkr-i tevakkuf: Durma/Bekleme fikri

⁵ Benî İsrail, hayât demek tekâmül, memât demek tevakkuf demek olduğunu bir türlü fehm ü keşfedemiyordu: İsrailoğulları, hayat demenin olgunlaşma/gelişme, ölüm demenin de durma/bekleme demek olduğunu bir türlü idrak edemiyordu.

⁶ Tezyîd-i ibâdât-ı sûriyeye ve teksîr-i maârif-i Talmûdiye ve nakliyyeye: Görünüştteki ibadetlerini arttırmaya ve Talmûd ile naklî ilimleri çoğaltmaya

⁷ Tekâmül ü terakkîden, hikmet ü hakîkatten tebâüd: Gelişme ve ilerleme ile doğruluk ve gerçeklikten ayrılma

⁸ Sunûf-ı âlimesinden mâdûd olan Farisîler sûret-perestliği, fıkr-i sâlûsiyi, kizb ü riyâyı: Âlim sınıflarından sayılan Farisîler, şekilciliği, riyakârlığı, yalan ve ikiyüzlülüğü

rak âyât-ı Tevratıye okumakta, sâhte bir zühd ile işi maskaralık derecesine çıkarmakta, meselâ beş para sadaka verseler âleme îlân için bağıra bağıra fezâil-i tasaddukî[yi]¹ söylemekte idiler.

Bu şerâit dâhilinde bâ-husûs Benî İsrail gibi kalilü'n-nüfûs² bir milletin kendisini tecâvüzden vikâyesi³ mümkün olamayacağından hâh nâ-hâh⁴ esâretten kurtulmayı havârık ve mucizâtтан beklüyordu.

Zâten bakılsa Benî İsrail târihi, mebdeinden mahkûmiyet-i kat'ıye zamânına kadar mütemâdî vü mütetâbî⁵ mucizâtтан ibârettir. Şu kadar ki ilk mucizelerin en büyük icâzı⁶ Benî İsrail'i Tarîkullâh ve şeh râh-ı hamiyete⁷ sevk etmek sûretinde rû-nümâ olmuşken Benî İsrail bu kudreti kaybettiği vakit dahi mucize beklemesi Âdetullâh hilâfında bir ümîd-i beyhûde idi.

Maamâfih Benî İsrail'in bütün ümîdi bundan ibâret kalıyordu.

Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri mezkûr olduğu için enbiyâdan mâdûd olup olmadıkları ehl-i İslâm'a göre meçhûl ve fakat Benî İsrail'e göre enbiyâdan* mâdûd birçok zevâtın ekser mucizâtı, Benî İsrail'i tahlîs edecek bir "Mesîh"in geleceğini ihbârdan ibâret kalmıştı.

Benî İsrail'in beklediği Mesîh nasıl bir adam idi, zuhûru zamânında Mesîh ibn Meryem'i niçin kabûl etmediler?

¹ Fezâil-i tasaddukî[yi]: Sadak vermenin faziletlerini

² Kalilü'n-nüfûs: Nüfusu az

³ Vikâye: Koruma

⁴ Hâh nâ-hâh: İster istemez

⁵ Mütemâdî vü mütetâbî: Sürekli birbirini takip eden

⁶ İcâz: Keramet

⁷ Tarîkullah ve şeh râh-ı hamiyete: Allâh ve hamiyet yoluna

* Enbiyânın ehl-i İslâm ile Benî İsrail arasında sûret-i telakkîsi [bir] değildir. Yahûdilere göre nübüvvet âdetâ bizdeki tarîkat şeyhliği gibi bir şeydir. Bir Nebi istediği bir adamı nübüvvette istihlâf edebilir.

Çünkü Benî İsrail, kendilerini sefâlet ve esâretten kurtaracak, zillet-i milliyeye nihâyet verecek, satvet-i kadîmeyi iâde edecek bir pâdişâh, bir muhârib, bir siyâsî bekliyordu. Hem de öyle bir muhârib ki düşmanları mağlûb etmek, şeref-i milliyi ihyâ eylemek için Yahûdîlerin fedâkârlığına, şecâatine, gayretine mürâcaat etmeyerek işi yalnız mucize ile yapacak!

İşte bu sebebe mebnî idi ki “الفقر فخرى” • [Fakirlik benim övüncümdür]¹ sırnıyla zuhûr-ı dâvetini mâneviyâta hasr, mucizâtını siyâset hâricinde izhâr eden İsâ el-Mesîh’i kabûl etmeyip adâvet gösterdiler.

Böyle bir zâtı Mesîh diye kabûl etmek, Yahûdîler için on asırdır perverde ettikleri son ümîdden ferâgat demek idi. Asr-ı hâzır Yahûdîlerinden büyük bir mütefekkir olan “Strauss” Yahûdîlerin ümîdi ve bekledikleri Mesîh mâddeten dahi îtilâ-yı millîye delâlet edecek bir âmil-i siyâsî olduğunu şu sözlerle isbât ediyor.

“Yahûdîler, bekledikleri Mesîh’in mârifet ve servetten başka bir şey olmadığını anladılar!”

Bu sözler bir itibârla mahz-ı hakîkattir. Fi’l-vâkı Benî İsrail’in henüz her yerde değilse bile birçok yerlerde iâde-i şeref-i sâadete muvaffak olması mârifet-i servet sâyesindedir.²

Ne çâre ki bu hakîkati vatanlarını ebediyen kaybettikten ve meydân-ı nikbet ü mihnette³ iki bin sene süründükten sonra anladılar. Benî İsrail târîhi Müslümânlar için büyük bir ders, onların geçirdiği edvâr-ı mâziye⁴ bizim için büyük bir ibrettir.

Heyhât ki ânıme-i müslimîn ne bu dersi okumuş, ne de bu ibreti göstermiştir.

¹ الفقر فخرى [Okunuşu: el-Fakru Fahrî]

² İâde-i şeref-i sâadete muvaffak olması mârifet-i servet sâyesindedir: Saa-det şerefının iâde edilmesi servetlerinin marifeti sayesinde.

³ Meydân-ı nikbet ü mihnette: Musibet meydanında

⁴ Edvâr-ı mâziye: Eski devirler

Âmme-i Senûsiye, her şeyi kerâmetten bekliyordu, demiştik. Fi'l-vâkı bir vakit Benî İsrail'in "Mesîh" hakkında fikri ne ise, âmme-i müsliminin dahi "Mehdî" hakkında fikri odur.

Her iki fikir mutâbakatı aynı esbâbdan ileri gelmektedir: Ümîd-i îtilâ. Araplar da, Yahûdiler gibi akvâm-ı Sâmiyedendir ¹. İrkan akvâm-ı Sâmiyeden olmayan Müslümânların bile vahdet-i diyânet ² hasebiyle birçok husûsta akvâm-ı Sâmiyeden addedilmeleri lâzım gelir.

Dîn-i İslâm, kavâid-i câmia ve kâmile sâhibi bir dîn olmakla sâliklerinin mütefekkirât, ictimâiyât vesâiresine tesîrât-ı kat'iyesi ³ vardır.

Herhangi ırktan olursa olsun, her müslim, az çok Arap demektir. Bu sebeble Araplarla Benî İsrail arasında hasbe'l-karâbe ⁴ bâzı ahvâl bulunması câlib-i istiğrâb olamayacağı ⁵ gibi Târîh-i Benî İsrail ile Târîh-i İslâm arasında bâzı nukâtta müşâbehet ⁶ dahi pek tabîidir.

Şu kadar ki bu iştirâk ve müşâbehet, hiçbir vakit mutâbakat ü ayniyet ⁷ derecesini bulmamıştır.

Evvelâ: Araplar ve lâ-siyyemâ ⁸ bilcümle Müslümânlar hiçbir vakit şecâat-i fitriyelerini ve metânet-i dîniyelerini ⁹ kaybetmemişlerdir.

¹ Akvâm-ı Sâmiyedendir: Sâmi kavimlerdendir.

² Vahdet-i diyânet: Din birliği

³ Sâliklerinin mütefekkirât, ictimâiyât vesâiresine tesîrât-ı kat'iyesi: Bağlılarının düşünceleri, sosyal hayatları ve bunlar gibi şeyler üzerinde kat'î tesirleri

⁴ Hasbe'l-karâbe: Yakınlık sebebiyle

⁵ Câlib-i istiğrâb olamayacağı: Şaşılacak bir durum olmayacağı

⁶ Nukâtta müşâbehet: Noktalarda benzerlik

⁷ Mutâbakat ü ayniyet: Birebir aynılık/uygunluk

⁸ Lâ-siyyemâ: Bilhassa / Özellikle

⁹ Şecâat-i fitriyelerini ve metânet-i dîniyelerini: Fitrî şecâat ve dinî sağlamlıklarını

Sâniyen: Hiçbir târihte Yahûdiler* kadar sûret-i umûmiyede hazîz-i mezelle¹ ve ahlâksızlığa düşmemişlerdir.

Müslümânlara, birkaç asırdan beri mağlûb olmaları neticesinde kuvve-i mânevîyeleri kınlanmamış ise de mesâî-i masrûfenin boşa gitmesi ve esbâb-ı mağlûbiyetin avâma ve belki de havâsa bile mechûl kalması yüzünden bir nevi ye's ü kesel ânz olduğu² meydândadır.

Metânet-i ahlâkiye ve safvet-i mânevîyenin dahi ekseriyetle halel-dâr olduğu ve sûretin sîrete, elfâzın³ hikmet-i dîniye ve hakikate galebe ettiği kâbil-i inkâr olamaz.

İşte âlem-i İslâm'da bilhâssa Araplarda teâlîyi havânkıtan⁴ beklemek keyfiyeti bu sebeblerle peydâ olmuştur.

Târih-i İslâm'da görüyoruz ki dîn ve havânkı müsteniden zuhûr eden ihtilâl ü inkılâblar, hep muhtar kalınan müşkül zamânlara mütesâdiftir⁵.

Mehdî ismiyle zuhûr eden erbâb-ı iddiâ ve inkılâb ise ekseriyetle inhitât zamânına ve Arap kavmine münhasır bulunuyor.

Benî İsrail ile âlem-i İslâm'ın müşâbeheti işte bu husûslardadır. Benî İsrail'i, "tevakkuf" keyfiyetini bir kâide-i dîniye mertebesine çıkarmak, kânûn-ı terakkî vü tekâmülü inkâr etmek mahv ü perişân eyledi.⁶ İnhitât-ı İslâm'ı mûcib olan sebebler de aynı sebeblerdir.

* Bu Yahûdiler, zamânımızın müterakkî vü mütemeddin, hiçbir husûsta ve ahlâkiyatta hiçbir millettten geri kalmayan Yahûdileri olmayıp maksûd iki bin sene evvelkilerdir.

¹ Hazîz-i mezelle: Zilletin en alt noktasına

² Ye's ü kesel: Ümitsizlik ve gevşeklik/tembellik

³ Elfâz: Lafızlar

⁴ Teâlîyi havânkıtan: Yükselmeyi hanıkalarından

⁵ Hep muhtar kalınan müşkül zamânlara mütesâdiftir: Hep çaresiz kalınan zor zamanlara tesadüf etmiştir.

⁶ Kânûn-ı terakkî vü tekâmülü inkâr etmek mahv ü perişân eyledi: İlerleme ve gelişme kanununu inkâr etmek harap edip dağıttı.

Dîn-i İslâm hakkında hâme-rân olan Avrupa müdekkikleri içinde en munsıf ve en bî-taraf¹ gördüğüm Fransız Mösyö Le Baron “Karadow[?]” diyor ki:

“Ezmine-i hâzıraya² kadar ahâlî-i İslâmiye’de sanâyi, hîrfet,³ mârifet ve medeniyetin imkân-ı terakkîsi hakkında fikir ve mâlûmât-ı umûmiye görülmemiştir.

Siyâset, idâre, adliye ve iktisâdiye husûslarında mümkün ve mütemâdi emel-i tekâmülün tezâhürâtı rû-nümâ olamamıştır.

İslâm’da hikmet, ilm-i itikâda merbût kaldığından lâ-yeteharrek ve âtıl kalmıştır,⁴ hürriyet-i fikr ve hatta faâliyet-i fikriye bile bî-lüzûm görülmüştür. Bu sebeble İslâm âtıl ve mütevakıf kalmıştır.”

Atâlet ü tevakkuf!*

İşte maraz-ı umûmî-i İslâm.⁵ Afrika-yı Vasatî ahâlîsinin, muhibbân-ı Senûsiye’nin bu marazdan pek büyük hissesi var idi. Âzâ-yı mühimme-i İslâm[iye] hasta iken etrâf hükmünde olan aksâmının hastalığı pek tabîidir.

¹ Hâme-rân olan Avrupa müdekkikleri içinde en munsıf ve en bî-taraf: Kalem oynatan Avrupa araştırmacıları içinde en insafî ve tarafsız

² Ezmine-i hâzıraya: Günümüze

³ Hîrfet: Zanaat

⁴ İslâm’da hikmet, ilm-i itikâda merbût kaldığından lâ-yeteharrek ve âtıl kalmıştır: İslâm’da felsefe, itikat ilmine bağlı olduğundan hareketsiz ve âtıl kalmıştır.

* Bu marazı ne evâmîr-i Kur’âniye ve ne de esâs-ı dîn husûle getirmiştir. Bilakis Kur’ân’da ve ehâdisdeki emr-i feyyâz tekâmülü müteahhirinden en büyük ulemânın bile anlamayışı sebep-i tevakkuftur. Pek mübhem olan bu bahsi diğer makâlâtımızda tedkik edeceğiz. Kur’ân’ın bâis-i tevakkuf olmadığını Avrupalılar bile tasdik etmektedir. “Karadow[?]” diyor ki: “Bu tevakkuftan Kur’ân mı mesûldür? Şübhesiz hâyır. İnhitât-ı ahvâmı, taklîl-i kuvâyı, inkızâ-yı dehâyı mücib olan sebepleri bulmak pek müşküldür... Hayâtta birtakım esrâr-ı amîka var ki bizim dâire-i irtidâımızdan kaçıyor!”

⁵ İşte maraz-ı umûmî-i İslâm: İşte Müslümanların genel hastalığı.

Herkeste bir gayret, bir hâhiş¹ var idi. Lâkin bu gayretin zım-nında bir ye's, bir hâhişin altında bir fütûr gizli idi. İşte bu sebeb-lerle ümîd-i gâlibiyet, hârîka ve kerâmete mâtûf idi.²

Birkaç ufâk müsâdemeden sonra Zinder Zâviyesi önünde büyücek bir muhârebe oldu. Bu defa Fransızlara mukâbele eden doğrudan doğruya ihvân-ı Senûsiye idi. Urbân-ı Tevârîk'tan mü-rekkeb olan Senûsî ordusu Fransızlardan belki de 10-20 kere daha kesretli idi.³ Muhâriblerin elinde Gırra, Martini, Winches-ter gibi esliha-i cedîde bulunuyordu. Lâkin birkaç sâat sürebilen bu muhârebede Senûsîler inhizâm-ı kat'îye⁴ uğradılar, hatta ümîd edilen şecâat ve fedâkarlığı da gösteremedikleri muhakkaktır.

Zinder mağlûbiyeti evvelâ meşâyih ve nûkabâ tarafından gizlendi. Lâkin bu felâket o kadar büyük idi ki gizlenmesi müm-kün olamadı.

Herkesin hayret ü zucreti hadd-i gâyede idi.⁵ Her şahıs mütevekkilâne boynunu bükmüş duruyor, bir şey söylemiyordu, lâkin her çehrede munceli olan sehâb-ı ye's ü fütûr,⁶ kalblerdeki merârete⁷ tercümân oluyordu.

Bu son mağlûbiyetler Senûsîlik için darbe-i hâlîke⁸ hükmüne girmiş idi. Bornu'yu İngilizler işgâl ediyordu. O vakit henüz müs-takil ve Senûsî olan "Vâdây"* hükûmet-i İslâmiyesi her taraftan

¹ Hâhiş: İstek

² Mâtûf idi: Yönelmişti.

³ Kesretli idi: Fazlaydı.

⁴ İnhizâm-ı kat'îye: Kesin olarak hezimete

⁵ Hayret ü zucreti hadd-i gâyede idi: Hayreti ve iç sıkıntısı son derecedeydi.

⁶ Munceli olan sehâb-ı ye's ü fütûr: Görünen ümitsizlik ve gayretsizlik bu-lutu

⁷ Merâret: Acı dolu hâl

⁸ Darbe-i hâlîke: Öldürücü darbe

* Vâdây şu son günlerde Fransa tarafından zabt edilmiş ve şu sûretle Afrika-yı Vasatî ve Sahrâ'nın fethi ikmâl olunmuştur.

mahsûr ve muvâredâtı münkatı¹ bulunuyordu. Bütün Hevsâ, he-
men kâmilan Sahrâ-yı Kebîr Fransızlar elinde idi. Devlet-i Os-
maniye, son zamânlarda Trablus'taki menfler ve bâ-husûs Re-
ceb Paşa² merhûmla bâzı erkân-ı maiyeti sebebiyle memleketine
biraz daha nazar-ı temellük ü tesâhubla³ bakıyordu.

Senûsilerin sâha-i âzâdegîsi [ve] meydân-ı faâliyet-i tâmmesi⁴
Liby Çölü'ndeki "Kufra" vâhına münhasır kalmıştı

300.000.000 Müslümânı şeh râh-ı teâlîye⁵ sevk etmek
Afrika'yı istilâ-yı ecânibden kurtarmak emeliyle, İttihâd-ı Dînî-i
İslâm'ı bilfil tesis ve azîm bir Afrika Müslümân İmparatorluğu
teşkil fikriyle bir dâhî-i mübeccel ü muazzamın husûle getir-
diği mebnâ-yı muazzam⁶ çöküyor, Senûsilik hâtîrât-ı târîhiye
meyânına giriyordu.

Bingazi Çölü'nde çıkan bir nûr-ı veleh-resân [ve] bir bârika-i
dehâ⁷ bütün âlem-i İslâm'a şaşaa-i ümîd bahşâsıyla tenvîr ettik-
ten⁸ sonra yine o çöle ric'at etmiş... Sönmüş idi!

Seyyid Muhammed el-Mehdî bu son mağlûbiyetten sonra
çok yaşamadı. Bu Şeyh-i zî-kemâl ü safânın evâhir-i eyyâmı pek

¹ Muvâredâtı münkatı: İrtibatları kesilmiş

² Müşir Receb Paşa (d.1842 - v.1908): 1898-1908 arasındaki Trablusgarp
Fırka Kumandanlığı ile 1904-1908 arasındaki Vali Vekilliği esnasındaki
icraatları ile şöhrat bulmuş Osmanlı Paşası'dır.

³ Nazar-ı temellük ü tesâhubla: Sahip çıkma gözüyle

⁴ Sâha-i âzâdegîsi [ve] meydân-ı faâliyet-i tâmmesi: Serbest kaldıkları ve
tam mânâsıyla faaliyet alanları

⁵ Şehrâh-ı teâlîye: Yükselme yoluna

⁶ Dâhî-i mübeccel ü muazzamın husûle getirdiği mebnâ-yı muazzam: Bü-
yük dâhinin meydana getirdiği muazzam yapı

⁷ Nûr-ı veleh-resân [ve] bir bârika-i dehâ: Hayret veren nur ve bir dehâ
şimşegi

⁸ Şaşaa-i ümîd bahşâsıyla tenvîr ettikten: Ümit parıltısı verip aydınlattık-
tan

merâretli geçmiş idi.¹ Zinder Zâviyesi'nin işgâli, yorulmuş olan sıhhatine şiddetli bir darbe oldu.

Seyyid Muhammed el-Mehdî 1322² senesi terk-i âlem-i nâsût etti.

Radiallâhu anh ve Kaddesallâhu sırrehu'l-âli.³

Avâm-ı Senûsiye Cenâb-ı Seyyid'in ölmediğine ve semâya ref' edildiğine kâni olup tekrâr zuhûruna mûtekiddirler.

Seyyid Muhammed el-Mehdî es-Senûsî latîf ve sevimli endâmlı, mütevâzı, zekî, halûk ve pek âlim bir şeyh-i ekmel idi.⁴

Daha hayâtında mazhar olduğu hürmet ü meveddet⁵ hakikaten azîm idi.

Şöhret-i reşâdet ü kerâmeti çâr-aktâra münteşir idi.⁶ Nâm-ı âlilerine verilen bir "emân" varakası vahşilerce [ve] haydûdlarca bile mûteber tutulurdu.

Seyyid Mehdi derecesinde hürmet-i umûmiyeye mazhar olmuş meşâyih ü evliyâ⁷ târih-i İslâm'da pek azdır.

Müşâr-un-ileyhin tevâzuu ve mürâciîne⁸ iltifâtı meşhûr idi. Kendilerine tahrîren⁹ mürâcaat edenlere ale'l-müfredât cevâb verirler, müşkülünü hal ve kendisini taltîf ederlerdi.

¹ Bu Şeyh-i zi-kemâl ü safânın evâhir-i eyyâmı pek merâretli geçmiş idi: Bu kemâl ve safâ sahibi şeyhin son günleri pek sıkıntılı geçmişti.

² Bu tarih Miladî 1904/05'e karşılık gelmekle birlikte Seyyid Muhammed el-Mehdî'nin vefat tarihi, Hicrî 24 Safer 1320 yani 2 Haziran 1902'dir.

³ Radiallâhu anh ve Kaddesallâhu sırrehu'l-âli: Allâh ondan râzî olsun. Allâh onun yüksek sırtını azîz ve mübârek etsin.

⁴ Bir şeyh-i ekmel idi: Noksansız bir şeyhti.

⁵ Hürmet ü meveddet: Saygı ve sevgi

⁶ Şöhret-i reşâdet ü kerâmeti çâr-aktâra münteşir idi: Rüşd ve keramet şöhrati dört bir tarafa yayılmıştı.

⁷ Meşâyih ü evliyâ: Şeyhler ve veliler

⁸ Mürâciîn: Mürâcaat edenler

⁹ Tahrîren: Yazılı olarak

Müşârun-ileyh zamânınızın en âlî ve en büyük vicdânlarından biridir. Seyyid Muhammed el-Mehdî evlâd bırakmadı, el-yevm¹ meşîhat seccâdesine birâderzâdeleri “es-Seyyid Ahmed es-Senûsî bin es-Seyyid Ahmed eş-Şerîf bin es-Seyyid Muhammed es-Senûsî²” oturmaktadır.

Seyyid Ahmed’in bir mektûbunu gördüm, bu mektûbdaki hatmede³ “Mazharu’n-nûn el-Kudsî es-Seyyid Ahmed bin es-Senûsî” yazılıdır.

Son bir makâle ile “Seyyid Mehdi” ve “Abdülhamîd”in âlem-i İslâm’dan gaybûbetleri[nin]⁴ ne gibi bir mânâyı hâiz olduğunu teşriha çalışacağız. Bu son makâle, bu eserciğin zübdesi ve muhâkemâtımızın neticesi olacaktır.

¹ El-yevm: Bugün

² es-Seyyid Ahmed es-Senûsî bin es-Seyyid Ahmed eş-Şerîf bin es-Seyyid Muhammed es-Senûsî (d.1873 - v.1933): Senûsiye Tarikatı’nın kurucusu Seyyid Muhammed es-Senûsî’nin torunu olup amcası Seyyid Muhammed el-Mehdî’nin vefatı üzerine 1902’de tarikatın üçüncü şeyhi oldu. Millî Mücadele’miz zamanında Anadolu’ya gelerek bu mücadeleyi destekledi. Ancak Cumhuriyet’in ilânından sonra Mersin’de zorunlu ikâmete tâbi tutuldu ve 1926’da Türkiye’den ayrılması istendi. Böylece Türkiye’den ayrılan Ahmed Şerîf es-Senûsî önce Şam’a, sonra Hicaz’a gitti ve Medine’de vefat etti.

³ Mektûbdaki hatmede: Mektubun sonunda

⁴ Gaybûbetleri[nin]: Kaybolmalarının (Burada Abdülhamîd Han’ın tahttan indirilmesi ve Seyyid Muhammed el-Mehdî’nin de vefat etmesi kastedilmektedir.)

İntibâh-ı İslâm • Genç Müslümânlar • Ümîd ve İstikbâl

“İslâm! İslâm!

Senin, târîhlerde gördüğüm, a'mâk-ı vicdânımda, sâha-i bî-pâyân¹ hayâlimde hâlâ mevcûdiyetini görmekte olduğum feyz ü fazlının², bütün şaşaaıyla yine meydân-ı insâniyete çıktığı, yine milyonlarla insânın rehber-i teâlisi olduğunu görmekten ölmek istemiyorum!”

Serir-i Muallâ Çölü – 10 Nisan 1324

Kûşe-i inzivâya³ atılması üzerine meydân-ı faâliyetten çekilmiş [ve] nevummâ⁴ ölmüş olan Abdülhamîd'le berâber, bin iki yüz seksen altı seneden beri âlem-i İslâm'da kavâid-i İslâmiye'ye mugâyir olarak, cârî usûl-i mutlakîyet⁵ dahi öldü!

Sadr-ı İslâm'ı müteâkiben, bâzı selâtîn-i âdile sebebiyle istibdâda idhâl edilemeyecek pek az ve mütenâvib adl ü dâd⁶

¹ A'mâk-ı vicdânımda, sâha-i bî-pâyân: Vicdanımın derinliklerinde, sonsuz sınırdaki

² Feyz ü fazlının: Bereket, lütuf ve kereminin

³ Kûşe-i inzivâya: İnziva köşesine

⁴ Nevummâ: Bir derece

⁵ Cârî usûl-i mutlakîyet: Geçerli mutlakîyet usulü

⁶ Sadr-ı İslâm'ı müteâkiben, bâzı selâtîn-i âdile sebebiyle istibdâda idhâl edilemeyecek pek az ve mütenâvib adl ü dâd: İslâm tarihindeki en parlak devir olan Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ve Hulefâ-yı Râşidîn zamanından

fâsılları müstesnâ olarak, âlem-i İslâm'da hüküm-fermâ olmuş bulunan usûl-i mekrûh-i istibdâd,¹ bir daha avdet etmemek üzere, Abdülhamîd'le berâber zâil olmuştur! Seyyid Muhammed el-Mehdî es-Senûsî ile berâber fikr-i tevakkuf dahi bir daha vücûd bulmamak üzere öldü!

Abdülhamîd, İslâm'ı hufre-i inhitâta ve tedennîye² sürükleyen, alenî fenâlığın, kasdî mesâvînin,³ (yâni mutlakîyet ve istibdâtın) son mümessili idi!

Seyyid Muhammed el-Mehdî ise İslâm'ı mahlûmiyet ve inkırâza sevk eden, fenâlık olduğu bilinemeyen, hatta istibdâdı doğuran, gayr-ı kasdî fenâlığın (yâni fikr-i tevakkuf u atâletin) son mümessili idi.

İhtimâl... Her ikisi de, niyetleri itibâıyla, İslâm'a hayr kasd ediyorlardı!!!

Şübhesiz, ikincisi, Seyyid Mehdi İslâm'ın hayrı için çalışıyordu, şübhesiz niyeti de ameli gibi hayra makrûn idi.⁴

Lâkin ne çâre ki bize:

“كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ”

[O, her gün (her ân, hikmetine uygun) bir iştedir]⁵

hitâbıyla hikmet-i tekâmülü bildirmiş olan Hudâyî⁶ niçin, hayâtı tekâmül ü teceddüdle, memâtı tevakkuf u atâletle mümkün kılmıştır!

sonra, bâzı âdil sultanlar sebebiyle istibdata dâhil edilemeyecek pek az ve nöbetleşe adalet

¹ Usûl-i mekrûh-i istibdâd: Mekruh istibdat usulü

² Hufre-i inhitâta ve tedennîye: Çöküş çukuruna ve gerilemeye

³ Mesâvî: Fenalıklar

⁴ Makrûn idi: Yakındı.

⁵ *Kur'ân-ı Kerîm*, er-Rahmân Sûresi 55/29.

⁶ Burada geçen Hudâyî kelimesi ile Hudâ kelimesi aynı anlamlıdır ve anlamı “Allâh, Rabb” demektir.

Târîh, büyük kitâb hükmündedir! Fakat kitâb-ı icâz-nümâ, safha-i tabiâtur! Târîhin sahâif-i ibret-nisârını¹ açarsak görürüz ki deryâ-yı insâniyetin emvâc-ı bî-karârı² hükmünde olan milletler, tekâmül ü faâliyetle peydâ, teceddüd ü terakkî ile pâydâr, tevakkuf u atâletle mahvolmuşlardır.³

Kitâb-ı icâz-nümâ-yı tabiâta⁴ bakarsak görürüz ki mevcûdiyet demek, faâliyet demektir. Atâlet adem ile müsâvidir!⁵

Zerreler, yerler, güneşler, âlemler hep uçuyor, hep koşuyor, hep çalışıyorlar!

Teşe'ünü faâliyetle, vücûd-ı mütezâhiri teceddüdle meşrût kılmış olan Vücûd-ı Mutlak, Vâcibü'l-Vücûd⁶, zerrelere de, kürelere de, âlemlere de zamândan münezze, ebedî bir hitâb, taayyünden ârî bir hitâb-ı müstetâbla⁷ "İleri!" diyor.

Bu emr-i lâ-yetegayyere⁸ itâat edenler faâliyetle, li-hikmetin etmeyenler teceddüde mahkûm olup tecdid-i faâliyetle muhâfaza-i şe'niyet ediyor.⁹

¹ Sahâif-i ibret-nisârını: İbret saçan sayfalarını

² Deryâ-yı insâniyetin emvâc-ı bî-karârı: İnsaniyet deryasının kararsız dalgalan

³ Tekâmül ü faâliyetle peydâ, teceddüd ü terakkî ile pâydâr, tevakkuf u atâletle mahvolmuşlardır: Gelişip çalışmayla peyda, yenilenip ilerleme ile payidar, tevakkuf ve ataletle mahvolmuşlardır.

⁴ Kitâb-ı icâz-nümâ-yı tabiâta: Mucizeler gösteren tabiat kitabına

⁵ Atâlet adem ile müsâvidir!: Atalet yokluk/ölüm ile eşittir.

⁶ Teşe'ünü faâliyetle, vücûd-ı mütezâhiri teceddüdle meşrût kılmış olan Vücûd-ı Mutlak, Vâcibü'l-Vücûd: Gerçekliği faaliyette, görünen varlığı yenilenmeyle şartlı kılmış olan Allâhü Teâlâ

⁷ Taayyünden ârî bir hitâb-ı müstetâbla: Âşikâr olmadan/Belirmeden uzak hoş, iyi ve güzel bir hitapla

⁸ Emr-i lâ-yetegayyere: Bu değişmez emre

⁹ Li-hikmetin etmeyenler teceddüde mahkûm olup tecdid-i faâliyetle muhâfaza-i şe'niyet ediyor: Bir sebep yüzünden etmeyenler yenilenmeye mahkûm olup faaliyetini yenilemeyle gerçekliği muhafaza ediyor.

İslâm... Nice asırlar hâbide-i gaflet olduktan¹ sonra bu hitâb-ı Samedânî'yi duydu.

Bugün intibâh-ı İslâm başlamıştır. Evet, bugün yâr u ağyâr² itirâf ediyor ki İslâm'ın “devre-i tevakkuf u atâleti” hatm edilmiş, “devre-i teceddüd ü tekâmülü”³ başlamıştır.

Lâkin bu intibâhın semerât-ı nâfiası iktitâf edilecek zamân* henüz ne kadar uzaktır!

Ne kadar cidâl, ne kadar sebât ü metânet⁴ lâzım gelecek! İntibâh-ı İslâm rehberleri ne kadar müşkülâta, ne kadar mukâvemetle dûcâr olacaklar!

Bu mukâvemetler, bu müşkülât, hep bizden bize gelecektir! Asırların vicdân-ı ümmete tab' u hakk ettiği itiyâdâtın [ve] tarz-ı tefekkürün tebdili, efkâr-ı müesseseden rûh-ı dine ve emel-i terakkî vü tekâmüle muvaffak olmayanlarının tefrik ü tarhı⁵ ne kadar büyük himmetlere, büyük gayretlere muhtâcdır. Âyât ve ehâdis⁶ istinâd ettirilmiş olmakla berâber, teferruâtı ve tatbikâtı itibârıyla zamân-ı zuhûrunun muhîti, mâlûmât-ı kev-

¹ Hâbide-i gaflet olduktan: Gaflet uykusunda kaldıktan

² Yâr u ağyâr: Herkes

³ “Devre-i tevakkuf u atâleti” hatm edilmiş, “devre-i teceddüd ü tekâmülü”: “Tevakkuf ve atalet devri” son bulmuş, “yenilenme ve gelişme devri”

* Bu tarz tefekkür, âlem-i İslâm'ın umûmiyeti itibânyıladır; bâzı aksâmında, daha şimdiden görülen semerât bu fikr-i umûmiyi nâkız değildir. İntibâhın semerât-ı nâfiası iktitâf edilecek zamân: Uyanışın faydalı semelerinin alınacağı zaman

⁴ Sebât ü metânet: Kararlılık ve dayanıklılık

⁵ Tab' u hakk ettiği itiyâdâtın [ve] tarz-ı tefekkürün tebdili, efkâr-ı müesseseden rûh-ı dine ve emel-i terakkî vü tekâmüle muvaffak olmayanlarının tefrik ü tarhı: Yerleştirdiği alışkanlıkların ve tefekkür tarzının değiştirilmesi, mevcut fikirlerden dinin ruhuna ve ilerleyip gelişme emeline uygun olmayanların ayrılıp atılması

⁶ Âyât ve ehâdis: Ayetler ve hadisler

niye ve târîhiyesi¹ tesîrâtından bittabi kurtulamamış olan ve bu sûretle terakkî vü tekâmül ile terdif edilemeyen nice müctehidâtın zamâna muvâfık ve tekâmülâtı hâiz müctehidâta tahvîli ne kadar uzun tettebbuâta, ne kadar anûd sebâtlara vâbestedir².

Lâkin bunlar olacaktır. Kim yapacak? denilirse, genç Müslümânlar. O Müslümânlar ki esâs ü hikmet-i Dîn-i İslâm'ın bilcümle tekâmülât ü terakkiyâtın üssü'l-esâslarını câmi olduğunu³ anlamışlardır. O Müslümânlar ki ne Dîn-i Mübîn'ini terke, Livâ-yı Hamd-i Muhammedî sâyesinde hurûca ve ne de Kurûn-ı Vustâ'ya mahsûs bir hayât-ı bedeviyâneye mahkûmiyete râzî değillerdir.

Zâten bu hayât-ı bedeviyâneyi icâb eden efkârla kavî ve müstakil kalmak, cidâl-i hayâtta galebe etmek, mahkûm ve bedbaht olmamak mümkün değildir.

Bir mızrakla bir tüfeğin, bir kılıçla bir topun nisbet-i makdereti ne ise, mâkûlât ü maârif-i kevnîye-i eslâftan istiâre-i tavazzuh etmiş bir fikir ile muhayyirü'l-ukûl mâlûmât-ı hâzıra-i medeniyeden iktibâs-ı tavazzuh etmiş⁴ bir fikrin nisbeti odur!

¹ Zamân-ı zuhûrunun muhîti, mâlûmât-ı kevnîye ve târîhiyesi: Ortaya çıkma zamanının muhiti, tarihi ve varlık malumatının

² Terakkî vü tekâmül ile terdif edilemeyen nice müctehidâtın zamâna muvâfık ve tekâmülâtı hâiz müctehidâta tahvîli ne kadar uzun tettebbuâta, ne kadar anûd sebâtlara vâbestedir: İlerleyip gelişme ile yürütülemeyen nice içtihatların zamana uygun ve gelişmelere sahip içtihatlarla değiştirilmesi ne kadar uzun incelemelere, ne kadar inatçı kararlılığa bağlıdır.

³ Esâs ü hikmet-i dîn-i İslâm'ın bilcümle tekâmülât ü terakkiyâtın üssü'l-esâslarını câmi olduğunu: İslâm dininin esas ve hikmetinin bilcümle gelişmelerin ve ilerlemelerin temel noktalarını ihtiva ettiğini

⁴ Nisbet-i makdereti ne ise, mâkûlât ü maârif-i kevnîye-i eslâftan istiâre-i tavazzuh etmiş bir fikir ile muhayyirü'l-ukûl mâlûmât-ı hâzıra-i medeniyeden iktibâs-ı tavazzuh etmiş: Kuvvet nispeti ne ise, eskilerin varlık bilgileriyle tasniflerinden açıklığa kavuşturulup ödünç alınmış bir fikirle akıllara durgunluk veren günümüz medeniyetinin bilgilerinden açıklığa kavuşturulup faydalanılmış

Bir taraftan mahz-ı insâniyet olan kavâid-i ictimâiyyeyi, mahz-ı hikmet olan tevhîd-i kâmilî câmi dîn-i mübecceli, diğer taraftan tecrübe ve sübût üzerine teessüs eden maârifî nazar-ı tedkikine alan bir Müslümân, âlâdan esfele, lâhûtta nâsûta, ilhâmdan izhâra doğru yayılan ¹ nûr ile esfelden âlâya, nâsûtta lâhûta doğru tasa'uda çalışan ² nûrun hep nûr-ı vâhid, hep feyz-i ilâhî olduğunu görür!

Bu vahdet esâstır, muhakkaktır. Bu vahdete münâfî görülen tezâdât ise, hiçbir vakit esâsa râci olamayıp, muhît, zamân vesâire gibi avâm ile tâbi olan efkâr-ı eslâfa âid kalır.

Bu mesrûdânın hakk u hakîkar olduğuna bütün vicdânımla, kalbimle kâni olmakla berâber eslâf-ı kirâmı, onların mesâî-i cemîlesini, bâ-husûs şâyân-ı tebcîl olan himemât-ı hudâ-pesendânelerini ceffe'l-kalem ³ inkâr ediyorum zannolunmasın.

Böyle hakısızlık, ne kadar nâcîz ve âciz olursa olsun, hiçbir mütefekkir-i İslâmî'nin hâtır u hayâlinden ⁴ geçmez.

Lâkin şu iki suâle munsifâne cevâb isteriz.

¹ Bu kelime Osmanlıca metinde (s. 122, str. 2'de) “یایلان - yapılan” olarak geçmektedir. Ancak burada bir dizgi hatası olduğu âşikâr olup bu kelimenin “یایلان - yayılan” olması lazım geldiğinden çeviride böyle düzeltilmiştir.

Bir taraftan mahz-ı insâniyet olan kavâid-i ictimâiyyeyi, mahz-ı hikmet olan tevhîd-i kâmilî câmi dîn-i mübecceli, diğer taraftan tecrübe ve sübût üzerine teessüs eden maârifî nazar-ı tedkikine alan bir Müslümân, âlâdan esfele, lâhûtta nâsûta, ilhâmdan izhâra doğru yayılan: Bir taraftan insaniyetin ta kendisi olan toplumsal kaideleri, hikmetin ta kendisi olan noksansız birliği ihtiva eden yüce dini, diğer taraftan tecrübe ve gerçekleşme üzerine kurulan maarifî inceleme alanına alan bir Müslüman, en yüksekten en dibe, ilâhî âlemden insanlık âlemine, ruhtan açığa çıkarak yayılan

² Tasa'uda çalışan: Yükselen

³ Bâ-husûs şâyân-ı tebcîl olan himemât-ı hudâ-pesendânelerini ceffe'l-kalem: Özellikle saygıya layık olup Allâh'ın beğeneceği şekildeki himmetlerini geliştiren

⁴ Hâtır u hayâlinden: Aklından

Evvelâ: Kadı Beyzâvî [ve] Zemahşerî¹ gibi bir dâhî-i İslâm, şu içinde yaşadığımız asr-ı celîl-i fûnûnda² dünyâya geleydi, acabâ ulûm u fûnûndan istifâza ile isbât-ı vâcib, tesîs-i fikr-i vahdet gibi mebâhisi daha nice nice edille-i kâtia ve fenniye ile tezyîn etmez [mi i]di?³

O Beyzâvî [ve] o Zemahşerî ki zamânlarında mütedâvil olan nâkis târîh, Batlamyus'un heyeti, maârif-i Yunaniye ve Hindiye gibi yanlış ulûmdan bile hubb-i dîn ile istiâre-i feyz ve delâile⁴ çalışmaktan çekinmemişlerdir!

Sâniyen: Maksad silinmiş bir sözü vikâye vü himâye⁵ değil de, yalnız dîn nâmına hizmet ise, bugün o sözden daha âlî ve müsbet bir sözü kabûl etmemek, acabâ dîne hizmet midir?

Eğer bu millette artık bir Zemahşerî, bir Beyzâvî yetişemez, deniliyorsa biz bu hükm-i miskînâne ve tekâmül-şikenâneye,⁶ İslâm için bir hakâret ve insân için bir zillet olan böyle hükm-i tevakkuf-perestâneye⁷ vicdânımızın bütün ihtilâli, kalbimizin bütün infîlîyle itirâz ederiz.

İslâm'a göre âlemde misli gelmeyecek yalnız Enbiyâ ve Hâtemü'l-Enbiyâ'dır.

¹ Kadı Beyzâvî (d. 585/1189 - v.685/1286): Kâdî" ve "Kâdilkudât" olarak da bilinen müfessir, Eş'ârî kelâmcısı ve Şâfiî fakihidir.

Zemahşerî (d.467/1075 - v.538/1144): *el-Keşşâf* isimli tefsiri ile tanınan çok yönlü Mu'tezile âlimidir.

² Asr-ı celîl-i fûnûnda: Bilim dalları asrında

³ Ulûm u fûnûndan istifâza ile isbât-ı vâcib, tesîs-i fikr-i vahdet gibi mebâhisi daha nice nice edille-i kâtia ve fenniye ile tezyîn etmez [mi i]di?: İlimler ve fenlerden istifadeyle Allâh'ın varlığını kanıtlama, vahdet fikrinin tesisi gibi konuları daha nice nice kesin ve fennî delillerle açıklamaz mıydı?

⁴ Hubb-i dîn ile istiâre-i feyz ve delâile: Din sevgisi ile ilim ve deliller çıkarmaya

⁵ Vikâye vü himâye: Koruma

⁶ Hükm-i miskînâne ve tekâmül-şikenâneye: Miskince gelişimi olan hükme

⁷ Hükm-i tevakkuf-perestâneye: Tevakkuf hükmüne

Bu inhisâr hem dînî, hem tabîî, hem hakîkî ve hem târîhîdir. Fi'l-vâki Hâtemü'l-Enbiyâ'dan sonra eser bırakmış dîn tesîs etmiş hiçbir Nebî gelmemiştir. Hazret-i Nebî-i Zî-şân'ımızdan sonra muazzam bir kitle-i beşeriyece kabûl edilmiş hiçbir dînin zuhûr etmemesi, Nebîmizin en büyük mûcizesidir.

Nebîmizin Hâtem-i Enbiyâ oluşu yalnız îtikâden değil, târîhçe de bir hakîkattir. Fakat bu inhisârı ulemâ-yı meşhûreye, fuzalâ-yı sâlifeye de teşmîl etmek¹ rûh-ı İslâmiyet'e muvâfık mıdır?

Hayır.

Dînimizi seviyorsak, âlem-i İslâm'a bir nazar-ı tedkîk atalım, hele târîh-i beşeriyeti göz önünden kaldırmayalım.

Biz an-karîb bu ümmet-i merhûmede² yüzlerce, binlerce allâmeler, Zemahşerî'ler, Beyzâvî'ler yetiştireceğine kâiliz.

Biz intibâh-ı İslâm'ın zuhûr ettiğine, îtilâ-yı İslâm devresinin takarrüb eylediğine kâiliz.³

Biz, bu devre-i terakkî-âveri⁴ göreceğiz. Lâkin çalışalım, Çünkü:

“وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى”

[Hakîkaten (Allâh'ın lütfu ve yapılan bağışlar dışında) insana, kendi çalışmasından başkası yoktur.]⁵

Son

¹ Bu inhisân ulemâ-yı meşhûreye, fuzalâ-yı sâlifeye de teşmîl etmek: Bu tekeli meşhur âlimlere ve geçmiş fazıllara da yaymak

² An-karîb bu ümmet-i merhûmede: En kısa zamanda Allâh'ın rahmetine mazhar olmuş bu ümmette

³ Biz intibâh-ı İslâm'ın zuhûr ettiğine, îtilâ-yı İslâm devresinin takarrüb eylediğine kâiliz: Biz Müslümanların uyandığına, Müslümanların yükselme devresinin yaklaştığına inanıyoruz.

⁴ Bu devre-i terakkî-âveri: Gelişme/İlerleme getiren bu devreyi

⁵ *Kur'ân-ı Kerîm*, Necm Sûresi 53/39.

Lugat

A

a'mâl: filler, ameller, işler
a'sâr: asırlar
adâvet: düşmanlık
add(etme/edilme): sayma/sayılma
ale'l-müfredât: ayrıntılarıyla
âmâl: emeller
ârî: -den uzak
âsâr: eserler
azamet: büyüklük, yücelik
azîm: büyük

B

Bahr-i Sefîd: Akdeniz
bâ-husûs: özellikle
ber-tafsîl: tafsilatıyla
bi-çâre: çaresiz, zavallı
bilcümle: bütün
binâberîn: bundan dolayı
bittabi: doğal olarak

C

cesîm: büyük, geniş
ceyş-i mansûr-ı İslâm: İslâm'ın
muzaffer ordusu

D

deâvî: davalar
dimâğ: beyin, akıl

E

ecânib: ecnebiler
ednâ: en küçük, en ufak
efkâr: fikirler
ekser: birçok
ekseriyet: sayıca üstün olanlar
ekseriyetle: çok defa, çoğunlukla
enîn: inilti, inleme
esbâb: sebepler, vasıtalar
eslâf: bizden evvelkiler, eskiler
esliha: silahlar
eşhâs: kişiler, şahıslar

F

fevka'l-had: pek çok
fıkdan: yokluk, bulunmama. meselâ:
fıkdan-ı faaliyet: faaliyetsizlik,
faaliyette bulunmama
fi'l-vâki: gerçekte, gerçekten

G

garâbet: gariplik, acayıplık
gayûr: gayretli

H

hadd-ı gâye: son derece
havârik: harikalar
hecîn: hızlı giden ve susuzluğa
dayanaklı binek devesi
hedâyâ: hediyeler
hitta: memleket, ülke
hurâfât: hurafeler
hüküm-fermâ: hüküm süren

I-İ

îcâz: keramet, mucize
idâdına: arasına, sırasına
îfâ (etme): yerine getirme
îkâ: meydana getirme
iktihâm: göğüs germe, dayanma
ilm ü mânîfet: ilim
inde'l-îcâb: gerektiğinde
inhitât: gerileme, çöküş
intihâb: seçme, seçilme
istihsâl: meydana getirme
istimâl: kullanma
istimdâd: yardım isteme

it'âm: yemek yedirme

îtilâ: yükselme

İtrihâd-ı Dîni-i İslâm: İslâm'ın Din
Birliği / İslâm'ın Din Birliğine
îzâz u ikrâm: ağırlanıp ikramda
bulunma/ikramda bulunma

K

kabâil: kabileler
kabîl: bu gibi, bu çeşit
kâil (olmak): inanmak
kâni (olmak): inanmak
kavm-i necîb-i Arap: Necip/Asil
Arap kavmi
kirâren: tekrar tekrar

L

lâ-akall: en az
Liby: Yunancada Afrika demek-
tir. Önceleri bundan kastedi-
len Mısır'ın batısındaki mem-
leketler yani Barka Çölü (Libya
Çölü), Trablus, Kordofan, Dar-
fur gibi bölgelerdi. Ancak daha
sonraları Liby denilince Sahrâ-yı
Kebîr'in doğu ve kuzey tarafla-
rındaki Trablus, Batı Tunus ve
Mısır arazisi anlaşılır olmuştur.

M

mâadâ: -den başka
maamâfih: bununla beraber
mâdûd: sayılan
mahv ü inkırâz: yok olma
mebhas: bahis

mebnâ: yapı
 mebnî: -den dolayı
 menâfi: menfaatler, faydalar
 merâkiz: merkezler
 merâkiz-i mühimme-i İslâmiye:
 İslâm'ın mühim merkezleri
 mesâib: musibetler
 mesrûdât: beyan edilenler, söy-
 lenenler
 mestûr: yazılmış
 metâib-i tâkat-fersâ: dayanılmaz
 zahmetler
 metânet: sağlamlık, dayanıklılık
 metin: sağlam, kuvvetli
 mevâni: engeller
 meyûs: ümitsiz
 mezâhib: mezhepler
 min-tarafillâh: Allâh tarafında
 muâvenet: yardım
 mûcib: sebep
 mugâyir: aykırı, zıt, uymayan
 muhib: seven
 mutasavver: tasavvur edilen, muh-
 temel
 müddei: iddiacı
 müdekkik: araştıran, araştırmacı
 müfid: faydalı
 mühlik: öldürücü, tehlikeli
 mümânaat: engelleme
 münteşir: yayılmış
 müsellaḥ: silahlı
 müşârun-ileyh: adı geçen, zik-
 redilen
 müverrihîn: tarihçiler

N

nâsût: insanlık âlemi, dünya
 nisf: yarın
 noksân: eksiklik
 nukât: noktalar, hususlar
 nukabâ: vekiller
 nümâyân: âşikâr

R

rabt: bağlama
 ref': yükseltme, kaldırma, orta-
 dan kaldırma

S-Ş

safvet: saflık, iyi niyet, temiz kalp
 sâik: sevkeden, sebep
 sâir: diğer
 satvet: ezici kuvvet, güç
 semûm: sam yeli, çöl rüzgârı
 serir: yüzeyi küçük kaya parçalarıyla
 örtülü olan çöldür. ayrıca Libya
 Çölü'ndeki "çöl kaldırma"na ve-
 rilen isimdir.

Sudan-ı Mısıri: Günümüzde Su-
 dan ve Güney Sudan'ı içine alan
 bölgedir.

sükût: sessizlik
 şuabât: şubeler

T

ta'vik: geciktirme
 taâm: yemek
 tarîk: tarikat, yol
 te'vil: yorumlama

teâlî: yükselme
 teâvün: yardımlaşma
 tebâüd: uzaklaşma, ayrılma
 tebeddülât: değişiklikler
 tebeyyün: meydana çıkma, belli olma
 tedkik ü tenkîd: inceleme
 tefevvuk: üstünlük
 telhîsen: özetle
 temeddün: medeniyette ilerleme
 terbiye vü tâlim: eğitilip okutulma
 teshîl: kolaylaştırma
 teslîh: silâhlandırma
 teşrîh: açıklama, meydana çıkarma
 tevdî: verme, teslim etme

tıflâne: çocukça
 turuk: tarikatlar

U

uhuvvet: kardeşlik
 ulemâ vü fuzalâ: âlimler ve fazıllar
 ummân: deniz
 umûr: işler

V

va'z u nasîhat: vaaz ve nasihat
 vâkuâ: gerçi
 vaz': ortaya koyma, konulma
 vesâit: vasıtalar
 vezâif: vazifeler
 vükelâ: vekiller

Kaynakça

- Abdulnasır Yiner, "Müşir Receb Paşa", *DİA*, c. 34, s. 508.
- Ahmed Rıf'at, *Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*, c. VI, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1300.
- Ahmet Ağırakça, "Nabatiler", *DİA*, c. 32, s. 257-258.
- Ahmet Kavas, "Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi Öncesinde Rabih b. Fazlullah'ın Kurduğu Son Bilâdu's-Sudan Devleti ve Fransa'yla Mücadelesi", *Osmanlı Araştırmaları*, XX (2000), s. 9-35.
- Ahmet Kavas, "Büyük Sahra'da Gat Kazasının Kurulması ve Osmanlı-Tevârik Münasebetleri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1999), s. 171-196.
- Ahmet Kavas, "Muhammed b. Ali Senûsi", *DİA*, c. 36, s. 529-531.
- Ahmet Kavas, "Muhammed Mehdi Senûsi", *DİA*, c. 36, s. 531-533.
- Ahmet Kavas, "Osmanlı-Tibû Münasebetleri: Büyük Sahra'da Reşâde (Çad) ve Kavar (Nijer) Kazalarının Kurulması", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 4(2000), s. 69-103.
- Ahmet Kavas, "Senûsiyye", *DİA*, c. 36, s. 536-538.
- Ahmet Kavas, "Tevârik", *DİA*, c. 40, s. 581-582.
- Ahmet Kavas, "Vedây", *DİA*, c. 42, s. 594-596.
- Ahmet Taşağıl, "Soğd", *DİA*, c. 37, s. 348-349.
- Ali Akyıldız, "Yüsuf İzzeddin Efendi", *DİA*, c. 44, s. 13-16.
- Davut Dursun, "Bornu", *DİA*, c. 6, s. 293-295.
- DİA, "Abdülhafız el-Alevî", *DİA*, c. 1, s. 206-207.
- Ekrem Buğra Ekinci, *Sürgündeki Hanedan*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

- Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.
- Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.
- Feyzül-Furkân Tefsîrlî Kur'ân-ı Kerîm Meali*, Hasan Tahsin Feyizli, Server İletişim, İstanbul, 2014
- Hilal Görgün, "Urâbî Paşa", *DİA*, c. 42, s. 167-169.
- İbrahim Harekât, "Müstegânim", *DİA*, c. 32, s. 136-138.
- İlyas Çelebi, "Ye'cûc ve Me'cûc", *DİA*, c. 43, s. 373-375.
- İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî", *DİA*, c. 14, s. 427-428.
- İsmail Yiğit, "Kuteybe b. Müslim", *DİA*, c. 26, s. 490-491.
- Metin Menekşe, "Bingazi Mutasarrıflığı Dâhilindeki Cebel-i Ahdar'ın Coğrafi, Sosyo-Ekonomik, Yapısı ve Bölgedeki Bazı İslah Girişimleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIV/II (2018), s. 629-665.
- Muhammed Tandoğan, "Osmanlı-Cezayir Tevârikleri Münasebetleri: Cânet Nahiyesinde Ezgar-Tevârik Kazasının Kurulması Meselesi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, III/I (2018), s. 15-28.
- Mustafa L. Bilge, "'Cava", *DİA*, c. 7, s. 171-174.
- Mustafa L. Bilge, "Cağbûb", *DİA*, c. 7, s. 13-14.
- Mustafa Öztürk ve M. Suat Mertoğlu, "Zemahşeri", *DİA*, c. 44, s. 235-238.
- Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşid", *DİA*, c. 16, s. 258-261.
- Nihat Azamar, "Ahmed b. İdris", *DİA*, c. 2, s. 92-94.
- Nihat Azamar, "Ahmed Şerîf Senûsi", *DİA*, c. 36, s. 527-529.
- Salime Leyla Gürkan, "Talmud", *DİA*, c. 39, s. 550-552.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmus-ı Türki (Tıpkıbasım)*, Nadir Eserler Kütüphanesi, İstanbul, 2015.
- Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *DİA*, c. 6, s. 100-103.

Dizin

A

Abdülhamid 9, 10, 15, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 108, 111, 112, 113, 117, 119, 130, 131, 132

Abdülkâdir-i Geylânî 85, 87

Abdüsselâm el-Esmer 23, 27, 36

Afrika 9, 10, 17, 18, 19, 26, 27, 29, 31, 43, 46, 56, 57, 59, 62, 63, 68, 70, 73, 86, 92, 93, 94, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 117, 128

Afrika-yı Osmanî 29, 100

Afrika-yı Şimâlî 24, 26, 29, 37, 98

Afrika-yı Vasatî 31, 67, 96, 100, 110, 111, 117, 126

Ahmed bin İdris 49, 55

âlem-i İslâm 29, 30, 38, 42, 44, 45, 47, 49, 50, 51, 52, 56, 59, 68, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 85, 86, 92, 98, 99, 107, 108, 110, 117, 125, 128, 130, 131, 132, 138

Almanya 98

Arap 30, 31, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 70, 85, 88, 124, 125

Arûsiler 17, 28, 29

Arûsiye 23, 24, 27

Asr-ı Saâdet 81

Asya 36, 74

Avrupa 30, 36, 37, 48, 49, 54, 69, 74, 83, 84, 97, 106, 126

Âyir 60, 67, 108, 110, 111

B

Bahr-i Sefîd 98, 99

Beni İsrail 32, 35, 120, 121, 122, 123, 124, 125

Bîlmâ 114, 115, 116

Bingazi 47, 48, 51, 52, 53, 60, 67, 99, 104, 113, 128

Bismarck 97

Bornu 52, 60, 94, 106, 107, 112, 114, 127

C

Cağbûb 11, 53, 112

Cânet 114, 116

Cava 60, 74

Cezayir 37, 41, 42, 46, 60, 67, 69, 70, 75, 95, 96, 99, 103

D

Deccâl 89, 90

Derne 52

Devlet-i Osmaniye 99, 111, 117, 128

Dîn-i İslâm 34, 80, 124, 126, 135

E

Endülüş 37

F

Fas 26, 37, 39, 45, 46, 47, 60, 67, 98, 99, 103

Fizan 9, 20, 26, 52, 67, 101, 113, 114

Fransa 83, 84, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 110, 111, 114

Fransızlar 69, 94, 95, 97, 100, 103, 105, 128

G

Gât 104, 108, 111, 114

H

Hârûn er-Reşid 43

Hazret-i Nûh 32

Hicaz 36, 49, 60

Hilâfet 28, 35, 38, 39, 69, 70, 75, 76, 82, 107, 110, 111

Hind, 60, 74

Horasan 27

Hristiyan 36, 71

Hükûmet-i Osmaniye 48, 51, 75, 98, 112, 113, 114

I-İ

Irak 33, 34

İsâ el-Mesih 90, 123

İseviler 17, 27

İseviye 24, 27

İbrâhim Edhem 27

İkdâm 9, 15, 30

İngiltere 75, 83, 84, 98

İran 33, 35

İslâm 9, 10, 12, 15, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 41, 44, 45, 53, 66, 67, 70, 71, 73, 74, 76, 79, 80, 81, 82, 107, 108, 109, 122, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 134, 137, 138

İslâmiyet 28, 30, 36, 38, 66, 86, 87, 108, 138

İspanya 37, 98

İstanbul 15, 91, 110

İtalya 52, 98, 99, 100

İttihâd-ı İslâm 73, 78, 79, 80, 82, 84, 106, 108, 111

K

Kâbis 47

Kadı Beyzâvî 137

Kâdiriye 24, 26, 84

Kafkasya 75

Kahire 38

Kavâr 114, 115

Kazan 74

Kıbrıs 94

Kırım 74

Kufra 101, 112, 128

Kur'an 19, 25, 33, 55

Kur'an-ı Kerim 33, 89, 122

M

Malta 98

Mehmed Ali Paşa 41, 48, 49, 69, 70

Mekke 49, 50

Mesih 117, 122, 123, 124

Mısır 37, 41, 48, 49, 52, 60, 69, 70, 75, 85, 94, 98, 99

Mısırlı Zübeyir Paşa 106

Muhammed el-Mehdi 9, 10, 29, 72, 73, 75, 86, 87, 92, 93, 94, 95, 100, 103, 105, 106, 107, 108, 112, 113, 120, 128, 129, 130, 132

Müslümân 36, 66, 78, 81, 94, 128, 136

Müslümânlar 80, 123, 124, 131, 135

N

Napoléon 75, 97

Nebî-i Zî-şân 23, 55, 76, 138

R

Râbih 106, 107, 112

Roma 33, 91, 105

Rufâiye 24

S-ŞSahrâ-yı Kebîr 60, 96, 100, 101, 102,
103, 104, 113, 114, 128Senûsiler 9, 15, 17, 28, 55, 57, 71,
118, 127Senûsiye 10, 24, 26, 28, 53, 54, 55, 56,
57, 58, 61, 67, 75, 86, 107, 118, 119,
120, 124, 126, 127, 129Seyyid Muhammed es-Senûsi 9, 10,
15, 17, 30, 36, 41, 42, 43, 45, 46,
47, 48, 49, 52, 59, 66, 68, 70, 71,
72, 79, 92, 93, 130Sudan 45, 46, 60, 67, 91, 95, 99, 105,
106, 107, 109, 111, 114, 115

Sudan-ı Mısri 87, 93, 95, 105

Şâzeliye 24, 26, 27, 49, 54

Şia 18

T

Tayyibiye 24, 26

Tevânk 58, 96, 102, 104, 105, 113, 127

Tibû 58, 66, 67, 105

Ticâniye 24, 26

Trablus 20, 37, 128

Trablusgarp 47, 52, 99

Tuat 46, 60, 67, 68, 96, 103, 104,
105, 107, 112

Tunus 60, 67, 75, 94, 95, 96, 97, 98, 99

Türk 34, 36, 70, 71

Türkiye 60, 76, 82, 84, 93, 100, 112

Türkler 27, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38,
39, 49, 94, 112**V**Vadây 52, 67, 94, 96, 104, 105, 108,
114, 127**Y**

Yahûdiler 123, 124, 125

Ye'cûc ve Me'cûc 33

Yemen 60, 91

Z

Zemahşerî 137, 138

Zinder 60, 67, 94, 105, 108, 110,
111, 127, 129

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi Senûsîler

On Üçüncü Asrın En Büyük Mütefekkir-i İslâmîsi
Seyyid Muhammed es-Senûsî Abdülhamîd ve
Seyyid Muhammed el-Mehdî ve Asr-ı Hamîdî'de
Âlem-i İslâm ve Senûsîler

Senûsîler ve On Üçüncü Asrın En Büyük Mütefekkir-i İslâmîsi Seyyid Muhammed es-Senûsî, Abdülhamîd ve Seyyid Muhammed el-Mehdî ve Asr-ı Hamîdî'de Âlem-i İslâm ve Senûsîler adlı bu eser, Osmanlı Devleti'nin son dönem önemli mütefekkirlerinden Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin dînî ve fikrî sahadaki tefekkürünü ortaya koyan eserlerindendir. Hatta 1908'de sürgünden İstanbul'a döndükten sonra sürgündeki gözlemlerine ve edindiği intibâlarına dayanarak kaleme alıp yayınladığı ilk eseridir (1909). Bununla birlikte eserin önemini arttıran diğer bir husus da Afrika kıtasında muazzam bir büyüklüğe erişen Senûsî cem'iyeti/tarikatı hakkında Osmanlı matbuatında yayımlanan ilk müstakil kitaptır.

Eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci Kısım, evvelâ Afrika'daki tarikatlar hakkında bir mukaddimeden sonra Seyyid Muhammed Senûsî ve Senûsiye tarikatının kurulması, yayılışı, emelleri ve çalışmaları hakkında malumattan meydana gelmektedir. İkinci Kısım ise Senûsiye tarikatının ikinci şeyhi ve Seyyid Muhammed Senûsî'nin oğlu Seyyid Muhammed el-Mehdî ve şeyhliği devrindeki vukuat ile bu devrenin büyük bir kısmında Osmanlı tahtında bulunan II. Abdülhamid Han hakkında bilgileri, fikirleri ve yorumları ihtiva etmektedir. Tabii ki kitabın muhtevası bunlarla sınırlı değildir. Bunların yanında Kuzey Afrika'daki tarikatlar ile bunların ehemmiyetleri, vazifeleri ve hizmetleri; bölgenin askerî ve siyasî durumu, coğrafyası, sosyal yapısı, kabile ve ahalisi ile yaşam şartları; Türklerin İslâm'a hizmetleri; Yahudiler; Afrika'da sömürgeciliğin yayılması ve buna karşı yapılmaya çalışılan faaliyetler gibi daha birçok konu hakkında önemli tafsilatlar içermektedir. Afrika kıtası ve Senûsîlere dair bu bilgiler ve fikirler, yayımlanmasından bugüne 110 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen bugün bile ışık tutmakta, güncelliğini korumaktadır.

ISBN: 978-625-7608-13-8

Büyüyenay: 424
Bütün Eserleri: 13

www.buyuyenay.com